

STUDIA POLITOLOGICZNE

VOL. 28

INSTYTUT NAUK POLITYCZNYCH UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO

POLITICAL SCIENCE STUDIES

POLITICAL ISSUES OF THE EASTERN EUROPE AREA

edited by Stanisław Sulowski and Jacek Zaleśny

WARSAW 2013

VOL. 28

UNIVERSITY OF WARSAW • INSTITUTE OF POLITICAL SCIENCE

STUDIA POLITOLOGICZNE

ZAGADNIENIA POLITYCZNE PRZESTRZENI WSCHODNIOEUROPEJSKIEJ

pod redakcją Stanisława Sulowskiego i Jacka Zaleśnego

WARSZAWA 2013

VOL. 28

INSTYTUT NAUK POLITYCZNYCH UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

Rada Naukowa Stanisław Filipowicz (Uniwersytet Warszawski)
Ks. Helmut Juros (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego)
Rubén Torres Kumbria (Universidad Nacional de Educación a Distancia)
Gerd Meyer (Eberhard Karls Universität Tübingen)
Szewach Weiss (University of Haifa)
Jan Zielonka (University of Oxford)
A. Ju. Szutow (Moskiewski Uniwersytet Państwowy)

Redaktorzy Administracja publiczna: Grzegorz Rydlewski (Uniwersytet Warszawski)
tematyczni Badania wschodnie: Tadeusz Bodio (Uniwersytet Warszawski)
Studiów Bezpieczeństwo: Andrzej Misiuk (Uniwersytet Warszawski)
Politologicznych Historia polityczna: Wojciech Jakubowski (Uniwersytet Warszawski)
Integracja europejska: Konstanty A. Wojtaszczyk (Uniwersytet Warszawski)
Myśl polityczna: Tomasz Żyro (Uniwersytet Warszawski)
Parlamentaryzm współczesny: Tadeusz Mołdawa (Uniwersytet Warszawski)
Polityki sektorowe: Agnieszka Rothert (Uniwersytet Warszawski)
Psychologia i socjologia polityki: Jan Garlicki (Uniwersytet Warszawski)
Ruchy społeczne: Grażyna Ulicka (Uniwersytet Warszawski)
Systemy polityczne: Zbigniew Kiełmiński (Uniwersytet Warszawski)
Teoria polityki: Mirosław Karwat (Uniwersytet Warszawski)

Komitet Stanisław Sulowski (redaktor naczelny)
Redakcyjny Włodzimierz Ulicki (członek)
Jacek Zaleśny (sekretarz)

Redaktorzy językowi: Eva Allen, Halina Maczunder, Ewa Rydlewska, Izabela Kraśnicka-Wilk,
Ekaterina Kolb

Redaktor techniczny: Ewa Grabowska

Redaktor statystyczny: dr Viera Gafrikova

„Studia Politologiczne” znajdują się w wykazie czasopism naukowych prowadzonym przez
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego na potrzeby oceny jednostek naukowych z przyznaną
liczbą 7 punktów.

„Studia Politologiczne” są dostępne w bazie danych CEJSH.

Czasopismo recenzowane przez recenzentów zewnętrznych.

Wersja pierwotna czasopisma: papierowa.

www.studiapolitologiczne.pl

© Copyright by Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego,
Warszawa 2013

ISSN 1640-8888

Nakład 600 egz.

Opracowanie komputerowe, druk i oprawa:
Dom Wydawniczy ELIPSA,
ul. Inflancka 15/198, 00-189 Warszawa
tel./fax 22 635 03 01, 22 635 17 85
e-mail: elipsa@elipsa.pl, www.elipsa.pl

Spis treści

Wprowadzenie	9
STUDIA I ANALIZY	
Елена Б. Шестопад Психологический подход к оценке российской политической элиты	11
Ирина А. Василенко Новый этап в российско-польских отношениях: трудный путь к диалогу и согласию	22
Балташ Н. Карипов Роль идеологии в политических системах модернизируемых обществ	28
Денис И. Цымбал Институциональные основы деятельности политической оппозиции	45
Оксана Войтюк Политическая программа Всеукраинского Объединения „Свобода” и перспективы ее реализации	65
Диана А. Мастерук Технологии политического маркетинга в украинских избирательных кампаниях	81
Юлия А. Пашенко Имидж политического лидера: политологический анализ ...	92
Nikolay Prymush, Yuriy Koval A multiple-aspect analysis of reforming the local government in Ukraine and Poland in the context of innovations and development prospects	114

Michał Kuź

- Democracy and Extreme Confidence in Government:
an Analysis of the Relation between the Quality of Democracy
and the Confidence in Governments in 54 States 134

Marek Jarentowski

- Wewnętrzna struktura organizacyjna wydziałów politologii
uczelni polskich 149

Jacek Zaleśny

- Prawne i polityczne aspekty odpowiedzialności konstytucyjnej
w Polsce po 1989 roku 180

Paweł Przyłęcki

- Rola mitów w dyskursie populistycznym 200

REZENZJE

- Helmut Wagner, *Vom Stoerenfried zum Bürger. Die „deutsche
Frage“ im europaeischen Kontext. Ein politischwissenschaftliches Essay*
(**Erhard Cziomer**) 221

- Tadeusz Bodio (red.), *Kaukaz: transformacja przywództwa i elit
politycznych oraz Kaukaz: mechanizmy legitymizacji funkcjonowania
elit politycznych* (**Aleksandra Głodek**) 225

- Paul D. Williams (red.), *Studia Bezpieczeństwa* (**Maria Heliodora
Ryszkowska**) 230

- Łukasz Makowski, *System polityczny Łotwy i jego związki ze sferą
gospodarczą w dobie trzeciej fali demokratyzacji* (**Tomasz Otocky**) . . 234

- Włodzimierz Wesołowski Kazimierz M. Słomczyński (red.),
Tożsamość, zaufanie, integracja. Polska i Europa (**Urszula
Kurcewicz**) 239

- Autorzy 242

Contents

Introduction	9
STUDIES AND ANALYSES	
Elena B. Shestopal The psychological approach to the Russian political elite.....	11
Irina A. Vasilenko The new step in Russian-Polish relations: toward dialogue and consent.....	22
Baltash N. Karipov The role of ideology in political systems modernized societies ..	28
Denis I. Tsymbal The institutional framework of the political opposition	45
Oksana Voytyuk Analysys of the political program of All-Ukrainian Union “Svoboda” and prospects for its implementation.....	65
Diana A. Masteruk Technologies of political marketing in election campaigns	81
Julia A. Pashchenko Image of political leader: politological analysis.....	92
Nikołaj Prymusz, Jurij Kowal Wielowymiarowa analiza reformy samorządu terytorialnego na Ukrainie i w Polsce w kontekście innowacji i perspektywy rozwoju	114
Michał Kuź Demokracja i skrajne zaufanie do rządu: analiza relacji pomiędzy jakością demokracji a zaufaniem do rządu w 54 państwach.....	134

Marek Jarentowski Internal organizational structure of the Polish university political science departments	149

Jacek Zaleśny

- Legal and political aspects of constitutional responsibility
in Poland after 1989..... 180

Paweł Przyłęcki

- The role of myths in populist discourse..... 200

REVIEWS

- Helmut Wagner, *Vom Stoerenfried zum Bürger. Die „deutsche Frage“
in europaischen Kontext. Ein politischwissenschaftliches Essay*
(**Erhard Cziomer**) 221

- Tadeusz Bodio (red.), *Kaukaz: transformacja przywództwa i elit
politycznych oraz Kaukaz: mechanizmy legitymizacji funkcjonowania
elit politycznych* (**Aleksandra Głodek**)..... 225

- Paul D. Williams (red.), *Studia Bezpieczeństwa* (**Maria Heliodora
Ryszkowska**) 230

- Łukasz Makowski, *System polityczny Łotwy i jego związki ze sferą
gospodarczą w dobie trzeciej fali demokratyzacji* (**Tomasz Otocki**) .. 234

- Włodzimierz Wesołowski Kazimierz M. Słomczyński (red.),
Tożsamość, zaufanie, integracja. Polska i Europa (**Urszula
Kurcewicz**) 239

- Authors 242

Wprowadzenie

Motywy przewodnim prezentowanego dwudziestego ósmego tomu *Studiów Politologicznych* są zagadnienia polityczne występujące w przestrzeni wschodnioeuropejskiej. Przestrzeń wschodnioeuropejska, pomimo podobnych doświadczeń politycznych, pozostaje nadal, co – przynajmniej częściowo – zostaje odwzorowane w prezentowanych tekstach, sferą polimorficzną, z wielością odmiennych tradycji, interesów oraz uwarunkowań politycznych, społecznych i ekonomicznych. Na ten stan rzeczy wpływają procesy standaryzacji i integracji. Z jednej strony są to przede wszystkim standardy systemu Rady Europy. Tworzą one przestrzeń podobnego myślenia i zachowania w ramach relacji jednostka – władza publiczna. Z drugiej strony są to procesy integracyjne, charakteryzujące się różnymi wektorami integracji. Obok odwoływania się, a czasem przyjmowania wartości Unii Europejskiej, obserwujemy równie dynamiczne budowanie konkurencyjnych systemów zbliżania i integracji państw poradzieckich. Cechą znamioną integracji przestrzeni poradzieckiej jest bowiem wielość konfiguracji realizowanej współpracy. Inaczej przebiega ona na płaszczyźnie polityki celnej, gospodarczej, naukowej czy zagranicznej.

Przedkładany dwudziesty ósmy tom *Studiów Politologicznych* jest wyrazem aktywności naukowej politologów z różnych zagranicznych i krajowych uniwersytetów. Efekty prowadzonych prac badawczych prezentują w im również przedstawiciele wschodnioeuropejskich ośrodków akademickich. Mamy więc uczonych z renomowanego Uniwersytetu Moskiewskiego im. M. Łomonosowa w Rosji, Koksztauskiego Uniwersytetu Państwowego im. Sz. Ualichanowa w Kazachstanie, Donieckiego Uniwersytetu Narodowego na Ukrainie. Tom ten wzbogacają prace badawcze naukowców z Louisiana State University w USA i polskich uczelni. Obecność na łamach *Studiów Politologicznych* badaczy z zagranicznych uniwersytetów jest wyrazem umiędzynarodowienia polskiej nauki, holistycznego badania zjawisk i procesów zachodzących w innych państwach, w przestrzeni międzynarodowej (co od wieków jest podejmowane), ale

także otwierania się nauki polskiej na bezpośrednie prezentowanie polskiemu czytelnikowi wyników prac badawczych realizowanych w różnych zagranicznych ośrodkach naukowych.

Autorzy publikujący w dwudziestym ósmym tomie *Studiów Politologicznych* podejmują zagadnienia dotyczące zjawisk i procesów politycznych w poradzieckiej przestrzeni. Interesują ich niekiedy bardzo szczegółowe sprawy. Należy jednak podkreślić, że Autorzy opierają się na różnych założeniach teoretyczno-metodologicznych oraz posługują się różnymi metodami analizy. Wyrażamy nadzieję, że zamieszczone w niniejszym tomie teksty, ze względu na różnorodne tradycje naukowo-badawcze i przyjęte założenia teoretyczno-metodologiczne, dobrze ukazują złożoność zagadnień politycznych zachodzących w przestrzeni poradzieckiej.

Stanisław Sulowski
Jacek Zalesny

Елена Б. Шестопал

Психологический подход к оценке российской политической элиты

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

российские политические элиты, человеческий капитал, политическая психология

Начавшийся электоральный цикл 2011–2012 г.г. принес множество политических сюжетов, главными действующими лицами которых стали представители политической элиты. Это и коррупционные скандалы, в которые вовлечены министры, депутаты, губернаторы, не говоря уже о чиновниках более скромного уровня. Особенно занимательны истории добровольного ухода депутатов из Думы и их принудительного лишения мандатов, плагиат в диссертациях высоких чиновников и незадекларированная собственность за рубежом. Список, естественно, неполон, но тенденция видна: правящая элита стала терять завоеванные ею позиции, достигнутое ею положение стало достаточно зыбким, что вновь выдвинуло на повестку дня проблему анализа поведения и сознания представителей этой самой политической элиты. Текущие политические процессы в элите и в обществе не поддаются интерпретации только посредством анализа институтов. Особенно актуальным становится психологическое измерение политики в целом и анализа политических элит в особенности. Сегодня раскол элиты мало кем оспаривается. А ведь именно от наличия консенсуса элит по ключевым вопросам или, напротив, конфликтов и расхождения интересов основных игроков, зависит по большому счету вектор политического развития страны.

В современной политологической литературе, как у нас в стране, так и за рубежом, нет недостатка в фундаментальных работах, посвященных

категории «политических элит»¹. Но ее трактовки достаточно противоречивы. Главный спор ведется вокруг того, каких акторов можно включить в политическую элиту. Сам термин элита предполагает, что в ее круг должны входить лучшие, на деле же нередко критерием принадлежности к данной категории вообще и к политической элите в частности, служат совершенно иные параметры: личная лояльность к лидеру, деньги, сила, случайность, происхождение и т.п. Отсюда нередкие возражения в адрес тех или иных представителей элит: они – де недостойны называться элитой в силу различных своих несовершенств. Данный – оценочный – подход в политической науке (в отличие от публицистики и политики) давно преодолен, и элиту стали интерпретировать не в соответствии с тем, являются ли ее представители лучшими в своем роде или нет, а лишь как лиц, занимающих определенный статус в политической системе, который позволяет им оказывать влияние на принятие ключевых политических решений.

Но следует при этом помнить, что отнесение того или иного политика к числу представителей элиты по формальному статусу в политической системе, тем не менее, не снимает с повестки дня проблемы оценки качества элиты.

Соответствие или несоответствие вызовам времени способностей и возможностей, профессионализма и моральных качеств элиты – определяет не только оценку власти со стороны рядовых граждан, но и конкурентоспособность всей политической системы, ее устойчивость и возможности ее модернизации. Поэтому наряду с анализом объективных характеристик представителей политической элиты политология не может не задаваться вопросом о **субъективных** параметрах ее оценки. Такую задачу можно решить только на пересечении проблемных полей собственно политологического и психологического анализа.

Еще один ключевой теоретический и не менее важный с практической точки зрения вопрос, касающийся элиты, – это вопрос о каналах и механизмах ее рекрутирования. Этот вопрос важен в первую очередь с точки зрения легитимации элиты. Если в прежней советской системе всем (представителям элиты, равно как и рядовым гражданам) были понятны правила игры, то в постсоветской политической системе эти механизмы уже в который раз «перенастраиваются» заново. Если в обществе нет прозрачных и всем понятных правил отбора на высшие политические позиции, то это ведет

¹ См. М. Dogan, J. Higley, *Elites, Crisis and Regimes in Comparative Perspective Analysis*, [in:] М. Dogan, J. Higley, *Elites, Crisis and the Origine of Regimes*, New York – Oxford 1998; П. Бурдые, *Социология политики*, Москва 1993, с. 55–56, О.В. Гаман-Голутвина, *Политические элиты России: персональный состав и тенденции эволюции*, Москва 2004.

к недоверию граждан к элите, – с одной стороны, и к дефициту профессиональных и опытных кадров, к короткой скамейке запасных, – с другой.

И та непрозрачность, а нередко и несправедливость (по оценке граждан), которые сопровождают «возгонку» представителей элит на политический Олимп (термин Паркинсона) серьезно подрывают доверие к элитам. Поэтому анализ биографических траекторий представителей элиты, каналов и механизмов рекрутирования выполняет важную задачу, проясняя, откуда и как пришли на свои посты высшие представители политической элиты страны, за счет каких психологических качеств им удалось занять свои посты.

Одним из важных направлений исследования современной политической элиты России является выявление представлений и ценностей, различных характеристик ее политического менталитета. Еще сначала до середины 2000-х мы проводили экспертные интервью, в которых нас поразило несколько моментов². Во-первых, даже при начальном поверхностном анализе мы не увидели серьезных различий в представлениях рядовых граждан и политиков. Это заставило нас задуматься о том, что собой представляет наша элита в политическом и психологическом смыслах. Во-вторых, политическое сознание элиты в тот период отличалось довольно хаотичным набором ценностей и смыслов, что не позволяло говорить о выполнении элитой ее «идеологической», ценностной, целеполагающей функции в государстве. И, в-третьих, одним из выводов было заключение о той ключевой роли, которую качество политической элиты, ее человеческий капитал играет в приближении будущего.

Замысел нового исследования, выполненного в 2010-е гг., состоял в том, чтобы не просто разобраться в психологии представителей российского политического класса, а на саму эту психологию посмотреть, как на некий ресурс, для обозначения которого мы использовали термин **«человеческий капитал»**. Термин этот, признаем, не всеми используется. Многим политологам он не нравится и тем, что заимствован из экономики, в силу этого излишне прагматичен, а также несколько расплывчат. Кроме того, вроде, если есть капитал, то он должен приносить доход, а в случае с нашей политической элитой, мы наблюдаем все больше убытки.

Но при всех этих недостатках, концепт «человеческого капитала» работает. Он побудил нас использовать его, поскольку в нем заложен большой

² Е.Б. Шестопап, *Проекция реальности. Определенности и варианты. Интервью «НГ-сценарии»*, НГ-сценарии, 23 октября 2007 г.; Е.Б. Шестопап, *Сценарии развития внутренней политики России на среднесрочный период: взгляд из центра и регионов*, [в:] *Постсоветская Россия: специфика политического процесса и состояние государственности*, Москва 2008, Горбачев-фонд, с. 13–20.

потенциал, связанный с «человеческим измерением» политики, куда мы включаем целый набор психологических параметров, таких, как цели и ценности, мотивы и стиль политического поведения и другие, не менее важные психологические компоненты, на которые политологи начинают обращать все большее внимание. Такой интерес современной политологии к «человеческому капиталу» связан с тем, что чисто институциональный анализ в условиях трансформирующейся политики и быстро меняющегося общества нередко либо недостаточен, либо просто не ухватывает источник происходящих перемен и не может объяснить их. Если же говорить о российской политике, для которой всегда была характерна порой даже избыточная персонифицированность, то объяснять ее в отрыве от того психологического содержания, которое входит в понятие «человеческий капитал», представляется весьма затруднительным. С этим связан тот угол зрения на российскую политическую элиту, который в данной работе мы анализируем посредством концепта «человеческий капитал».

Другое ключевое понятие данной работы – **политическая элита**. Эта категория политического анализа намного лучше разработана и исследована.

В недавно вышедшей книге³ мы попытались не просто описать, но и измерить как величину человеческого капитала, так и «стоимость», потенциал его отдельных компонентов. Для этого нам пришлось обратиться, как к некоторым объективным (формальным) показателям: полу, возрасту, образованию, профессии, происхождению и пр., так и к тому, что оказалось наименее изученным, а именно – к субъективному срезу анализа российской политической элиты: то есть к содержанию представлений, ценностей, мотивов и других психологических компонентов «ментальной начинки» ведущих российских политиков – министров, губернаторов депутатов, лидеров политических партий.

Сама по себе задача изучения личности политика в политической психологии не нова. В мировой и отечественной литературе есть немало работ, посвященных созданию психологических портретов или профилей ведущих политиков: президентов, конгрессменов, лидеров партий. Сошлемся на научные труды таких авторов, как Д. Уинтер, О. Иммельман, Дж. Пост, Дж. Макгрегор Бернс, Ф. Гринстайн, Б. Глэд, Кристл де Ландшир, Н.М. Ракитянский, Е.В. Егорова-Гантман и другие, которые в своих работах дали точные и глубокие психологические характеристики многих мировых и российских лидеров. Но, во-первых, никто из политических психологов не ставил перед собой задачу дать «коллективный психологический портрет элиты в целом,

³ Е.Б. Шестопап, А.В. Селезнева (ред.), *Человеческий капитал российских политических элит. Политико-психологический анализ*, Москва 2012.

ограничиваясь задачами исследования отдельных лидеров. Во-вторых, в этом направлении исследования преобладали задачи именно психологического портретирования, как правило, в отрыве от политологического анализа, который предполагает акцент на политическом содержании тех компонентов личности политиков, который позволяет сделать выводы о состоянии самой политической системы, механизмов рекрутирования ею новой генерации политиков. И, наконец, новизна данного проекта состоит в попытке анализа образов действующих российских политиков: министров, губернаторов, сенаторов и депутатов, кроме, пожалуй, Президентом.

Предварительная проработка проблемного поля исследования позволила выдвинуть некоторые гипотезы, проверявшиеся нами в эмпирическом исследовании. **Первая** из них состоит в том, что качество модернизации политической системы в России во многом упирается в качество человеческого капитала ее политических элит. Несомненно, у нынешнего поколения политической элиты есть немалый потенциал, чтобы выполнять возложенные на нее функции: уже накоплен немалый политический опыт, наша элита получила высокий уровень образования, у нее есть знания и навыки, позволившие ей благополучно вывести страну из многочисленных кризисных ситуаций постсоветского времени. Можно предположить, что если такой социальный и политический бэкграунд элиты был достаточен для предшествующего этапа развития политического процесса, то он позволит элите выполнить свою лидерскую роль и на следующем витке развития в новом электоральном цикле. Однако это предположение нуждается в дополнительном изучении, поскольку очередной электоральный цикл, едва начавшись, поставил совершенно новые задачи перед политическим классом и потребовал иных качеств и навыков, чем предшествующие этапы и совсем не очевидно, что имеющегося политического капитала будет достаточно для решения новых масштабных задач, которые встали перед страной в начале начавшегося электорального цикла.

Вторая гипотеза заключается в том, что для успешного развития государства политическое сознание элиты, ее мышление, должны соответствовать тем масштабным задачам и вызовам, которые стоят перед страной, обладать стратегическим видением и рефлексией. Это должно отличать представителей элиты от рядовых граждан, политическое мышление которых имеет достаточно хаотичный несистематизированный характер. Исследовательский вопрос, который решался в данном проекте, мы сформулировали так: в какой мере человеческий капитал элиты в целом и отдельные его компоненты позволяют ей выполнять свою лидерскую миссию? Какие составные элементы человеческого капитала нуждаются в корректировке, если не отвечают требованиям времени?

Третья гипотеза касалась содержания ценностей, мотивов и других психологических компонентов личности представителей элиты. Мы предположили, что важными факторами, влияющими на становление этих компонентов человеческого капитала служат пол, возраст, происхождение, профессия, тип политической социализации и в целом биографическая траектория политика.

Четвертая гипотеза заключалась в том, что исполняемая представителем элиты конкретная политическая роль накладывает серьезный отпечаток на тип рекрутирования, равно как и на тип лидерства (исполнительного, парламентского, регионального), требующий от политика определенного набора психологических характеристик, соответствующего исполняемой роли.

Наше **пятое** предположение состояло в том, что за постсоветский период уже сложились новые формы и механизмы рекрутирования политической элиты, отличные от советских, позволяющие рассчитывать на появление новых, более современных типов политической элиты.

Шестая гипотеза касалась того необходимого и достаточного набора психологических параметров, которые позволяют описать содержание «человеческого капитала». В этот необходимый и достаточный набор мы включили: самооценку и Я-концепцию, мотивацию, поведенческий стиль, политические представления и ценности политика.

Для проверки указанных общих и нескольких более частных гипотез нами было проведено эмпирическое исследование, объектами которого стали представители исполнительной власти (министры из правительства В.В. Путина), представители региональной власти (губернаторы), а также представители законодательной власти (депутаты ГД и члены Совета Федерации, а также партийные лидеры, лидеры фракций). Отдельной задачей было исследование молодых представителей политической элиты. Анализ включало в себя как выявление личностных особенностей указанных объектов, так и их типологическое исследование.

Наша работа позволила сделать некоторые общие выводы.

Во-первых, изучение особенностей человеческого капитала российских политических элит позволило увидеть в нем действительно мощный психологический потенциал, позволяющий решать серьезные политические, административные и другие государственные задачи. В числе таких ресурсов можно назвать высокий уровень образования, наличие многообразного опыта личного участия в политической деятельности в разных ролях при достаточном молодом среднем возрасте, чтобы успеть еще многому научиться и многое из намеченного осуществить. Сказанное относится и к министрам, и к депутатам, и к губернаторам, при определенных исключениях.

Во-вторых, представители политической элиты России, какое бы место в политической системе они не занимали, являются носителями определенных политических ролей и определяемого ими типа лидерства (исполнительного, парламентского, регионального). Эффективность исполнения политической роли тем или иным субъектом определяется как уникальным набором его личностных особенностей, так и запросами общественно-политической среды. Тем не менее, исследование позволило выявить некоторые общие закономерности в системах личностных характеристик российских политиков, которые позволяют оценивать качество человеческого капитала политической элиты.

В-третьих, при оценке человеческого капитала российских политических элит нельзя не заметить, что в их личностных особенностях есть не только качества и характеристики, которые помогают им в выполнении их лидерских ролей, но и препятствующие в этом. Так, одной из главных проблем у представителей всех типов российских политических элит является недостаточная развитость у них стратегического, рефлексивного мышления, что порождает ситуативное политическое поведение, вечное «тушение пожара» вместо прогнозирования ситуации и внятной стратегии.

Другой особенностью ментальной структуры российской элиты является ценностная чересполосица, невыстроенность приоритетов в отсутствии внятных идеологий. При этом идеологический тип мышления характерен только для партийных представителей политической элиты. Для министров, губернаторов и сенаторов, не говоря уже о представителях более низких уровней власти, все эти «измы» совершенно непонятны и не служат основой для политической идентификации. Элита не может задавать ценностные рамки обществу, если в ее головах приоритеты столь спутаны и хаотичны. При этом в отличие от стран, которые принято называть «развитыми», ценностная структура нашей элиты явно склоняется к приоритетам материалистического типа. Постматериалистические ориентиры явно уступают им. Такая структура архаична и не способствует выполнению элитой своей стратегической миссии.

В-четвертых, если говорить о конкретных личностных компонентах представителей политической элиты, имеют место следующие закономерности.

Я-концепция рассмотренных нами фигур политических деятелей характеризуется существенным разнообразием. Среди министров преобладающим типом является «прагматик» (заниженная самооценка и высокая сложность Я-концепции), для депутатов – «идеолог» (высокая самооценка и низкая сложность Я-концепции), для губернаторов – это «показательный политик» (адекватная самооценка и высокая сложность Я-концепции). В целом, следует

отметить, что наиболее востребованными в современной политике оказались люди с высокой сложностью Я-концепции («аполитичный политик», «прагматик», «показательный политик»), которые способны дифференцированно воспринимать большое число аспектов собственного Я. На наш взгляд, это отражает специфику формирования персонального состава высших органов власти, когда ротация кадров происходит путем перемещения политиков с одной позиции на другую (например, А. Хлопонин или В. Володин). Кроме того, нам представляется, что как сейчас, так и в будущем власти чаще требуются люди со средней и заниженной самооценкой, ориентирующиеся на мнение окружающих (начальства) и способные подстраиваться под это мнение.

В-пятых, по данным исследования наиболее часто встречающейся среди представителей российской элиты является связка **мотивов** достижения и аффилиации. На наш взгляд, это самая подходящая для людей, исполняющих государственные задачи, комбинация. Нацеленность на достижение результата в работе в сочетании со стремлением создания дружественных отношений с коллегами и партнерами являет собой адекватный для российской политики мотивационный комплекс. В тоже время, известно, что доминирование мотива власти в личности политика способствует созданию вокруг него конфликтных ситуаций, деструктивных моментов, неприемлемых для деятельности чиновника самого высокого уровня.

В-шестых, поведенческий стиль подавляющего большинства изученных нами представителей политической элиты относится к типу *«администратор»*, что в наибольшей степени отвечает требованиям нынешней политической системы. Среди изученных персон есть, в соответствии с терминологией Лассвелла, конечно, и *«теоретики»* (идеологи и эксперты) и *«агитаторы»*, но не они являются доминирующими типами. Способность структурировать ситуации, сосредоточенность на выполнении профессиональных обязанностей, отношение к власти как ресурсу – вот лишь небольшой перечень так необходимых российским государственным деятелям характеристик.

В-седьмых, наиболее востребованным стилем межличностных отношений нашей элиты является экстраверсия. При этом люди с высоким уровнем доминирования (более всего он подходит для руководителей субъектов Федерации, обладающих определенной самостоятельностью внутри своего региона), способны решать амбициозные задачи, реализовывать крупномасштабные проекты. Экстраверсия с низким уровнем доминирования способствует успешным межличностным отношениям, последовательному осуществлению политических решений.

В-восьмых, когнитивные компоненты личности политиков (политические ценности и представления) являют собой тот стержень личности,

который определяет ее направленность и поведенческие реакции. Важно отметить, что в силу своей публичности губернаторы, депутаты и министры склонны демонстрировать те политические представления и ценности, которые соответствуют ожиданиям, как общественности, так и непосредственного руководства. Отсюда выявленный нами комплекс ценностей-стереотипов, ключевое место в котором занимают ценности патернализма и сотрудничества как наиболее актуальные для государственных чиновников самого высокого ранга. Практически все изученные нами политики (за исключением двух: бывшего министра правительства В.В. Путина А. Фурсенко и депутата Государственной Думы А. Бабакова) являются носителями материалистических ценностей. В этом они ничем не отличаются от обычных граждан, обеспокоенных отсутствием стабильности и уверенности в завтрашнем дне. Вообще, в отношении набора ценностей большого отличия элиты от населения не наблюдается. А в случае, когда ценности элиты противоречат ценностям общества, политики нередко не спешат публично это демонстрировать, и предпочитают говорить то, чего от них хочет услышать общество. Поэтому неудивительно, что дискурс элиты смещен влево, в то время, как политическое поведение – вправо.

В-девярых, в том, что касается **социально-демографических характеристик** представителей элиты, следует отметить несколько важных моментов.

Так, наиболее востребованными в политической системе сегодня являются *мужчины* среднего и старшего возраста. Ничтожное число женщин во власти – характерная особенность современной российской элиты.

В *возрастном плане* имеет место тенденция к омоложению элиты. В условиях модернизации всех сфер жизни и объявленного руководством страны курса на инновационное развитие молодость для политика является существенным преимуществом. Отсюда приток в политику на всех уровнях и в околополитическое пространство большого количества молодежи из различных общественно-политических движений и организаций.

Еще одной важной тенденцией является повышение уровня *образованности* российской элиты. Наличие одного образования воспринимается сегодня скорее как дурной тон, поэтому политики стремятся обзавестись не только вторым высшим образованием, но и ученой степенью. В то же время при высоком уровне общей образованности нельзя сказать, что оно достаточно для выполнения элитой своей роли. Понятно, что речь идет не о формальных дипломах (с этим у нашей элиты все в порядке). Но нашей политической элите сегодня серьезно не хватает глубоких, фундаментальных знаний об обществе, в котором она живет, важнейших закономерностях общественного и политического развития в стране и в мире, о современных

технологиях управления и осуществления власти, без которых не только она, но и мы все обречены на то, чтобы плестись в хвосте мирового развития.

С точки зрения карьерной траектории и *профессионального бэкграунда* наиболее востребованными сегодня являются люди с опытом предпринимательской деятельности и государственной службы. Понимание экономических проблем изнутри, а также опыт работы в государственном секторе – ключевые характеристики профессионального уровня людей, приходящих в высший эшелон власти.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются возможности, предполагающие политико- психологический подход к оценке российских политических элит. Автор обосновывает теоретическую модель такого анализа и показывает его возможности, приводя некоторые результаты большого эмпирического исследования психологических особенностей представителей российских политических элит: министров, губернаторов, сенаторов и депутатов.

Elena B. Shestopal

THE PSYCHOLOGICAL APPROACH TO THE RUSSIAN POLITICAL ELITE

The paper discusses the possibilities that political psychology provides for analysis of Russian political elites. Theoretical model, elaborated by the author, shows these possibilities on the basis of empirical data from a big study of psychological characteristics of Russian ministers (from Putin's government), regional governors, senators and State Duma deputies.

KEY WORDS: *Russian political elites, human capital, political psychology*

Список литературы

П. Бурдье, *Социология политики*, Москва 1993.

О.В. Гаман-Голутвина, *Политические элиты России: персональный состав и тенденции эволюции*, Москва 2004.

- M. Dogan, J. Higley, *Elites, Crisis and Regimes in Comparative Perspective Analysis*, [in:] M. Dogan, J. Higley, *Elites, Crisis and the Origine of Regimes*, New York – Oxford 1998.
- Е.Б. Шестопал, *Сценарии развития внутренней политики России на среднесрочный период: взгляд из центра и регионов*, [в:] *Постсоветская Россия: специфика политического процесса и состояние государственности*, Москва 2008, Горбачев-фонд.
- Е.Б. Шестопал, А.В. Селезнева (ред.), *Человеческий капитал российских политических элит. Политико-психологический анализ*, Москва 2012.

Ирина А. Василенко

Новый этап в российско-польских отношениях: трудный путь к диалогу и согласию

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

российско-польские отношения, диалог, согласие, перезагрузка, Центры диалога и согласия

Историческое прошлое России и Польши помнит немало трагических событий, наши страны связывает долгая история вражды и войн. После развала СССР и Варшавского договора, демократическая Польша самоутверждалась в противостоянии «тоталитарному российскому прошлому». Польские СМИ пытались закрепить в национальной памяти образ своей страны как «жертвы советского тоталитаризма». При этом зачастую некоторые страницы нашей общей политической истории (такие, как Катынь) превращались из трагических событий прошлого в постоянно работающие пиар-акции, направленные против России. Вместе с тем, практически не упоминалось, что советский народ сам был первой жертвой тоталитаризма, и заплатил за тоталитарное прошлое страшную цену: в ГУЛАГе погибли тысячи ни в чем не повинных россиян. В результате ухудшения российско-польских отношений за истекшие двадцать лет в Польше потеряно знание русского языка; значительно снизился интерес к изучению польского языка в России; ослабли торгово-экономические связи между странами, сегодня российский капитал практически не присутствует в польской экономике. Поляки с удивлением начали осознавать, что сегодня Россия хочет вести дела с Евросоюзом напрямую, уже не рассматривая Польшу как посредника.

Позитивные изменения в двусторонних отношениях начали происходить совсем недавно. В 2008 г., в результате договоренности между главами дипломатии России и Польши – Сергеем Лавровым и Радославом Сикор-

ским, было решено воссоздать специальную Группу по решению сложных вопросов в двусторонних отношениях. В нее вошли в основном историки и ученые, сопредседателями стали с российской стороны ректор МГИМО академик Анатолий Торкунов, а с польской – бывший министр иностранных дел, профессор Адам Даниэль Ротфельд. Общественность России и Польши с одобрением восприняла идею диалога по трудным вопросам. Славомир Дембский, участник польско-российской Группы по трудным вопросам, директор Польского института международных дел подчеркивал: «Все это свидетельствует о том, что мы имеем дело с интенсификацией польско-российских отношений. Значит, есть политическая воля поддерживать контакты, обмениваться мнениями, информацией, подходами к решению проблем, от которых голова болит уже несколько лет. Конечно, возникает вопрос: что за этим последует? Мы на своем уровне политики изменить не можем, но развивать диалог, определять возможности решения проблем и служить советом политикам высшего уровня – это тоже большое дело»¹.

Трехлетний этап работы Группы завершился выходом фундаментального совместного труда под научной редакцией обоих сопредседателей «Белые пятна – черные пятна: Сложные вопросы в российско-польских отношениях» (М., 2010). Эта книга стала первым серьезным шагом в преодолении сложившихся негативных стереотипов восприятия образов друг друга народами России и Польши. Разумеется, россияне и поляки всегда будут смотреть на историческое прошлое разными глазами, но при этом важно вести цивилизованный диалог, основанный на принципах взаимного уважения. Постепенно в общественном сознании наших народов стало утверждаться понимание того, что воспоминания о прошлом нужны нам не для взаимных упреков, а для того, чтобы в будущем мы не повторили страшных ошибок, принесших столько горя нашим народам.

Важным шагом в развитии нового этапа российско-польских отношений стало совместное решение о создании Центров диалога и согласия, которое было инициировано премьер-министрами России и Польши 7 апреля 2010 г. во время их встречи в Смоленске по рекомендации Группы по трудным вопросам. Прецедента открытия подобных учреждений в международной практике нет, эти центры должны бороться за выявление исторической правды и преодоление несправедливых стереотипов. Одновременно Центры должны продвигать инициативы в области науки, образования, культуры и исторического наследия, адресованные всем поколениям россиян и поляков.

¹ Цит. по: В. Мастеров, *Запуск диалога*, „Новая Польша” 2011, № 7–8, <http://www.nowpol.ru/index.php?id=1517>.

Первым мероприятием Центра польско-российского диалога и согласия во Вроцлаве, стал I Польско-российский конгресс «Общество – культура – СМИ» в июне 2011 г. Особую значимость Конгрессу придали послания глав государств, в которых подчеркивалось, что «конгресс послужит углублению доверия и взаимопонимания», а «регулярные встречи представителей польских и российских журналистских кругов послужат распространению знаний о современной Польше и России»².

Выступая на этом представительном форуме, бывший президент Польши Александр Квасьневский заявил, что Польша сегодня уже не может позволить себе «иметь репутацию русофоба». Эти слова свидетельствуют о серьезном переломе в настроениях польской политической элиты. Редактор журнала «Новая Восточная Европа» во время выступления на Конгрессе привела данные социологических опросов в Польше, показывающих, что с 1993 года отношение в Польше к России постепенно улучшается. «Сейчас 32% поляков говорят о России позитивно, а 34% – негативно, это опрос 2011 года»³. Эти первые признаки потепления в российско-польских отношениях не могут не радовать.

В общественном дискурсе России и Польше появилось больше общих тем. В МГУ на базе факультета политологии в сентябре 2011 г. прошла российско-польская конференция под символическим названием: «Россия-Польша: проблемы взаимного восприятия», во время которой состоялась презентация труда российских исследователей С.Н. Бухарина и Н.М. Ракирянского «Россия и Польша: опыт политико-психологического исследования феномена лимитрофизации» (М., 2011). Российские ученые постарались показать в своем исследовании, что в политической истории наших народов были не только трагические страницы, но и светлые стороны. Значительный раздел книги посвящен выдающимся полякам в истории России: генералам и политикам, ученым, писателям, деятелям искусства. Вопреки бытующим мифам, что поляки воевали против России в войну 1812 г. и во время Первой мировой войны, опираясь на данные исторических документов, исследователи напомнили, что десятки польских генералов сражались на стороне России (Гильчевский К., Квещинский М., Клембовский В. и др.), девять поляков стали полными георгиевскими кавалерами (Качмарский Ю., Неверицкий И., Янковский А. и др.)⁴. Россияне помнят и чтят выдающихся деятелей отечественной науки и культуры, имевших польские корни: математика К. Циал-

² Цит. по: В. Мастеров, *Запуск диалога*, „Новая Польша” 2011, № 7–8, <http://www.novopol.ru/index.php?id=1517>.

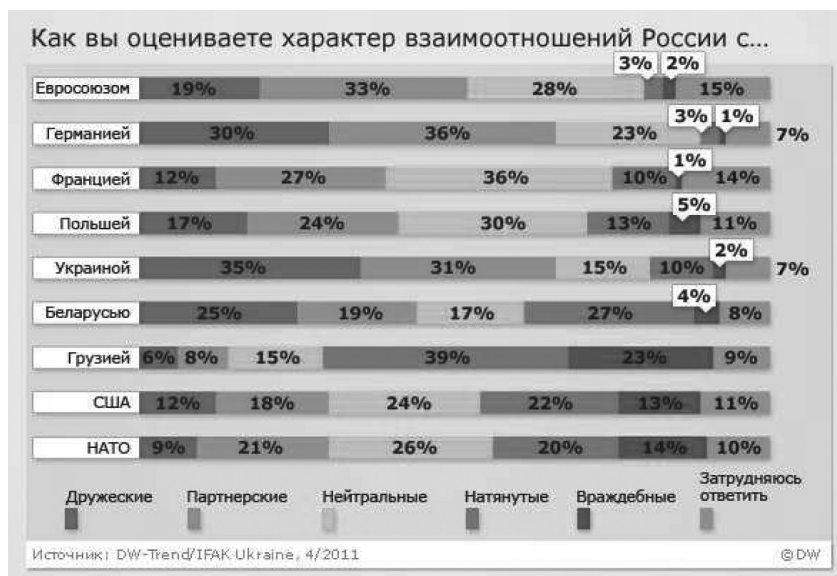
³ *Москва и Варшава создают Центр диалога и согласия*, „Независимая газета” 2011, 29.06., http://www.ng.ru/world/2011-06-29/7_poland.html.

⁴ С.Н. Бухарин, Н.М. Ракирянский, *Россия и Польша: опыт политико-психологического исследования феномена лимитрофизации*, Москва 2011, с. 811–914.

ковского, химика Н. Зелинского, философов Н. Лосского и В. Зеньковского, художников М. Врубеля, С. Жуковского, К. Малевича, балерину М. Кшесинскую, выдающегося танцора В. Нежинского, певца И. Козловского, известного поэта Р. Рождественского и многих других, внесших неоценимый вклад в развитие российской культуры и искусства.

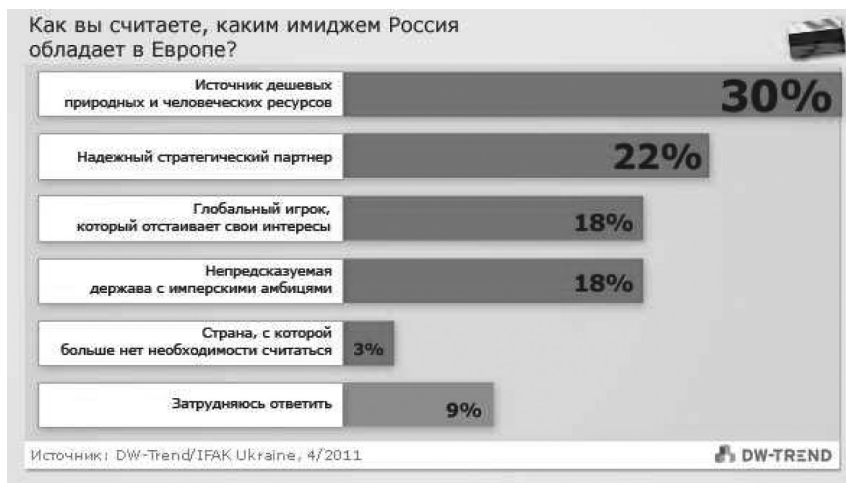
Сегодня важно понять, что именно светлые страницы нашей общей политической истории способствуют развитию дружбы и сотрудничества, поэтому нужно чаще вспоминать о них в нашем диалоге. Это в решающей степени поможет нам избавиться от застарелых обид и негативных стереотипов. Москва и Варшава в новых исторических условиях должны научиться использовать принцип «мы можем отличаться друг от друга, но должны вести цивилизованный диалог».

Изменилось в лучшую сторону и восприятие россиянами двусторонних отношений. Согласно социологическому опросу, проведенному в апреле 2011 года Институтом изучения рынка и общественного мнения (ИФЭК) по заказу медиакомпании Deutsche Welle⁵ (в опросе приняли участие 1000 жителей России), большинство российских респондентов в целом положительно оценивают состояние отношений между Польшей и Россией: 41 процент дал оценку этих отношений как «дружественных» или «скорее дружественных», 30% рассматривают их как нейтральные и лишь 18 процентов негативно определяют отношения между Польшей и Россией.

⁵ Инго Маннтойфель, Кишор Шридар, Deutsche Welle (dw-world.de) 19.05.2011, <http://imageofrussia.info/content/view/289/1/>.

Однако, в том что касается имиджа России в Польше и других странах Европы, россияне не столь оптимистичны. Без малого треть опрошенных (30 процентов) уверены, что Россию в Европе рассматривают как источник дешевого сырья и рабочей силы; 22 процентов россиян полагают, что их страну ценят как стабильного стратегического партнера; 18 процентов считают, что Россию воспринимают как глобального игрока, последовательно отстаивающего свои интересы. В то же время еще 18 процентов россиян опасаются, что для европейцев Россия является непредсказуемой страной с великодержавными амбициями.

Однако позитивных оценок в общественном мнении обеих стран становится все больше, и эти изменения являются знаковыми. Если раньше двусторонние отношения формировались преимущественно правительствами, поскольку общество не имело влияния на международную политику, то сегодня ситуация принципиально изменилась: современные отношения между Польшей и Россией в большой мере формируются институтами и сообществами, в том числе сообществами ученых, журналистов, общественных деятелей. Именно «гражданская дипломатия» способна эффективно повлиять и преломить существующие негативные стереотипы в сознании наших народов. Хочется надеяться, что в результате развития российско-польского диалога и согласия наши народы сумеют избавиться от негативных образов прошлого, мешающих нашим странам развивать теплые добрососедские отношения и двигаться вперед.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблемам российско-польских отношений в контексте мировой политики. Автор подчеркивает особое значение открытия в 2010 г. Центров диалога и согласия в Москве и в Варшаве и выражает надежду, что российско-польские отношения способны избавиться от негативных образов прошлого, мешающих нашим странам развивать теплые добрососедские отношения и двигаться вперед.

Irina A. Vasilenko

THE NEW STEP IN RUSSIAN-POLISH RELATIONS: TOWARD DIALOGUE AND CONSENT

The article deals with the problem of Russian-Polish relations as the factor of world affairs. The author stresses the importance of the fact that the Centers for Dialogue and Consent were established in 2010 in Moscow and Warsaw. The article expresses the view Russian-Polish dialogue and collaboration would help both nations to diminish negative facts of the past, which hinder bilateral relations.

KEY WORDS: *Russian-Polish relations, Dialogue, Consent, "Perezagruzka", the Centers for Dialogue and Consent*

Список литературы

- С.Н. Бухарин, Н.М. Ракитянский, *Россия и Польша: опыт политико-психологического исследования феномена лимитроизации*, Москва 2011.
В. Мастеров, *Запуск диалога*, „Новая Польша” 2011, № 7–8.

Балташ Н. Карипов

Роль идеологии в политических системах модернизируемых обществ

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

идеология, модернизация, интеллигенция, оппозиция, общество

Термин «идеология» был введён в оборот французским философом Антуаном Дестю де Траси в эпоху Великой французской революции для обозначения науки об идеях. Довольно скоро изучение идеологии превратилось в развитую субдисциплину социального знания, в рамках которой конкурируют между собой десятки научных школ и исследовательских традиций¹.

Традиция критики идеологии как средства, стабилизирующего и легитимирующего систему классового господства, была заложена в середине XIX столетия К. Марксом и Ф. Энгельсом. С тех пор марксистские и постмарксистские концепции идеологии преобладают в рамках социально-философского анализа этого феномена. Само название «теория идеологии» изначально закрепилось именно за «политической философией идеологии»².

В рамках сравнительной политологии сформировано особое направление исследования идеологии, как инструмента электорального выбора и партийной политики в условиях конкурентной демократии. Методологический фундамент этого направления был разработан в рамках теории рациональ-

¹ J. Gerring, *Ideology: A Definitional Analysis*, "Political Research Quarterly" 1997, Vol. 50, № 4, p. 957–994.

² J. Thompson, *Studies in the Theory of Ideology*, University of California Press 1984, p. 347; M. Freeden, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford: «Clarendon Press» 1996, p. 592; А.Р. Тузиков, *Западная теория идеологии: от критики «ложного сознания» к анализу дискурса масс-медиа*, Москва 2002, с. 290.

ного выбора³, а эмпирические исследования базировались на интерпретации опросов общественного мнения и результатов выборов, преимущественно в рамках одномерного лево-правого идеологического пространства⁴.

В конце XX века приобрели популярность исследования идеологии с помощью методологии дискурсивного анализа, которые составляют отрасль знания, опирающуюся, кроме политологии и философии, также на лингвистику⁵. В это же время в рамках политической психологии сложилось автономное направление по изучению когнитивных аспектов идеологических ориентаций⁶.

После того, как идейный и организационный плюрализм в Европе Нового времени стал общепризнанным элементом политического процесса, роль идеологий в качестве своеобразных «эрзац-религий», цементирующих систему массовых политических ориентаций, не могла подвергаться сомнению, несмотря на распространённые негативные коннотации самого термина⁷. При этом уровень влияния идеологий в качестве одного из факторов политического процесса претерпевал значительные колебания в зависимости от обстоятельств места и времени, в связи с чем появлялись различные концепции «деидеологизации» и «реидеологизации» политического процесса⁸. Периодически даже провозглашались идеи о конце идеологии, в связи с достижением в развитых странах консенсуса по наиболее принципиальным политическим вопросам⁹, и о конце истории, и о конце истории в результате окончательного торжества либерализма над его историческими соперниками¹⁰.

Несмотря на то, что эти идеи, большей частью, основаны на чрезмерно расширительной интерпретации краткосрочных политических тенденций, всё же необходимо признать вполне оправданным указание на то, что зна-

³ M. Hinich, M. Munger, *Ideology and the Theory of Political Choice*, University of Michigan Press 1994, p. 280.

⁴ M. Tavits, N. Letki, *When Left is Right: Party Ideology and Policy in Post-Communist Europe*, "American Political Science Review" 2009, Vol. 103, p. 555–569; T. Hellwig, *Explaining the salience of left-right ideology in post industrial democracies: The role of structural economic change*, "European Journal of Political Research" 2008, Vol. 47, p. 687–709.

⁵ T. Van Dijk, *Ideology and discourse analysis*, "Journal of Political Ideologies" 2006, Vol. 11, Issue 2, p. 115–140.

⁶ J. Jost, A. Kay, H. Thorisdottir, *Social and Psychological Bases of Ideology and System Justification*, Oxford University Press 2009, p. 529.

⁷ Y. Матц, *Идеологии как детерминанта политики в эпоху модерна*, „Политические исследования” 1992, № 1–2, с. 130–142.

⁸ J. Jost, *The End of the End of Ideology*, "American Psychologist" 2006, Vol. 61, № 7, p. 651–670.

⁹ D. Bell, *The end of ideology: On the exhaustion of political ideas in the fifties*, Harvard University Press 1988, p. 501.

¹⁰ Ф. Фукуяма, *Конец истории и последний человек*, Москва 2005, с. 592.

чимось идеологии в политическом процессе в различные исторические периоды не одинакова.

При этом необходимо отметить, что это теоретическое богатство пока лишь в весьма незначительной степени применяется при анализе эволюции различных идейных доктрин, и, в особенности, в исследованиях воздействия идеологических дискурсов на политический процесс в те исторические периоды, когда институты конкурентной электоральной политики ещё не сформировались. Речь идёт о политике в странах, переживающих процесс модернизации, но ещё не вступивших в фазу полноценной демократизации политического процесса. Настоящая статья призвана, до некоторой степени, восполнить этот пробел.

В рамках нашей работы мы будем понимать под идеологией систему аргументации, используемую для обоснования определённого политического курса в условиях институционализированного политического конфликта. Очевидно, что самые разнообразные идеологические системы непрерывно создаются и разрушаются, зачастую не оказывая заметного влияния на реальный политический процесс. Однако некоторые идеологии превращаются в эффективное орудие для приобретения и удержания власти. Это происходит в том случае, когда многочисленные организованные группы людей вовлекаются в социальные, культурные, экономические и политические конфликты, воспроизводящиеся в течение долгого времени. Каждая сторона конфликта нуждается в объединении имеющихся и привлечении новых приверженцев, а также в завоевании симпатий публики, не вовлечённой в данный конфликт непосредственно. Естественным образом, в идеологических конструкциях происходит определённое смещение акцентов, поскольку идеологи, говоря марксистским языком, стремятся выдать корыстные интересы своей группы за общезначимые¹¹. Это можно сделать, переводя конфликт из области интересов в сферу ценностей. На базе приверженности к общей ценности может сформироваться намного более широкая политическая коалиция, чем на основе сугубо корыстных интересов.

Ценности мы будем определять как наиболее общие и стабильные установки, которые использует человек для того, чтобы выбирать и оправдывать свои действия и оценивать людей и события¹². Политических ценностей относительно немного, поэтому и количество устойчивых идеологических традиций тоже ограничено. Этим объясняется «транснациональный» харак-

¹¹ К. Маркс, Ф.Энгельс, *Немецкая идеология*, Москва 1988, с. 44.

¹² S. Feldman, *Values, Ideology, and Structure of Political Attitudes*, [in:] David O. Sears, L. Huddy, R. Jervis (eds.), *Oxford Handbook of Political Psychology*, Oxford University Press 2003, p. 477–508.

тер основных идеологических систем и та лёгкость, с которой идеологии усваиваются в новой для себя институциональной и культурной среде.

В то же время в каждой стране и в каждый исторический период складывается собственный вариант идеологической палитры. Так в России второй половины XIX столетия, как будет показано далее, только три идеологических концепции приобрели высокую популярность: либерализм, консерватизм и социализм. Национализм и анархизм, несмотря на наличие собственных теоретиков и апелляции к особым ценностям не смогли найти достаточно мощные автономные социальные группы, заинтересованные в объединении на основе этих доктрин, хотя в начале XX века национализм превратился в один из главных элементов массового консервативного дискурса.

В соответствии с этим, наибольшего успеха достигают идеологии, предлагающие интерпретации самых распространённых в обществе социальных расколов. Социальная и политическая идентичность в эпоху Нового времени формируется с помощью идеологий, которые учат отличать «своих» и противопоставлять их «чужим»¹³. На базе стабильных социальных расколов формируются идеологические направления, включающие в себя комбинацию из определённой базовой ценности, интереса социальной группы и системы политической аргументации, разрабатываемой специалистами особого рода, то есть идеологами.

За последние полвека наиболее интенсивные дискуссии среди специалистов в области исследования идеологического процесса идут по вопросу о структуре ценностно-идеологического спектра¹⁴. Дело в том, что два факта, подтверждаемые многочисленными эмпирическими исследованиями, не могут найти убедительной и однозначной теоретической интерпретации. Во-первых, элементарный здравый смысл говорит нам, что количество разнообразных социальных проблем в современном обществе исключительно велико. Соответственно, резонно было бы предположить, что политические и идеологические предпочтения граждан будут располагаться в сложном многомерном пространстве, состоящем из множества не связанных друг с другом измерений, соотносённых с различными социально-политическими конфликтами. И действительно, среди политических активистов можно найти людей с самыми причудливыми комбинациями политических ценностей, а также приверженцев самых экзотических доктрин. Но на уровне электората наблюдается картина прямо противоположного свойства. Идеино-политические предпочтения рядовых граждан легко укладываются в одномерную право-левую шкалу, причём подавляющее большинство легко и без

¹³ R. Jenkins, *Social identity*, Routledge 2008, p. 246.

¹⁴ J. Jost, C. Federico, J. Napier, *Political ideology: Its structure, functions, and elective affinities*, "Annual Review of Psychology" 2009, Vol. 60, p. 339–367.

раздумий справляется с задачей определения своей позиции в этом одномерном пространстве¹⁵.

Во-вторых, те же самые граждане, которые легко примеряют на себя известные идеологические ярлыки, в массе своей не владеют идеологическим языком и просто слишком слабо информированы, для того, чтобы разбираться в существе идеологических дебатов¹⁶. В результате остаётся не ясным, что же предопределяет содержание тех самых двух полюсов одномерного идеологического пространства. По каким причинам одни идеологические проекты оказываются более востребованными, чем другие? Являются ли базовые идеологические расколы универсальными или их структура определяется и культурными особенностями каждой страны? Если предположить, что идеология представляет собой язык элиты, то до какой степени элита способна навязывать свою идеологию различным социальным группам? Все эти вопросы пока остаются без научно обоснованных ответов, хотя разнообразие гипотезы выдвигаются в изобилии.

Представляется, что идеологические концепции наиболее востребованы не элитой, принимающей повседневные управленческие решения в масштабах государства, и поэтому вынужденной придерживаться фактов и мыслить прагматически. Тем более, они не обращены непосредственно к широкой публике, не располагающей временем и желанием для их изучения и критической оценки. Их наиболее взыскательные потребители (а, нередко, и производители) – политические активисты среднего уровня. Политика для них – скорее призвание, чем профессия в терминологии Макса Вебера¹⁷. Активистам жизненно важны высокие идеалы, оправдывающие их деятельность, которая обычно не приносит непосредственных материальных выгод. Благодаря идеологическим доктринам, активисты могут ощущать себя частью мощного и влиятельного сообщества, удовлетворяя тем самым психологическую потребность в признании и повышая свою самооценку.

Но активисты обычно не представляют в равной мере все социальные слои общества. В некоторых ситуациях они даже могут сформировать особую социальную группу с собственными интересами, как это случилось с русской интеллигенцией в XIX веке. В подобной ситуации и широкой публике и политической элите приходится пользоваться теми идеями, которые прошли через «активистский фильтр».

¹⁵ R. Dalton, *Social Modernization and the End of Ideology Debate: Patterns of Ideological Polarization*, "Japanese Journal of Political Science" 2006, Vol. 7, № 1, p. 7.

¹⁶ Ph. Converse, *Assessing the capacity of mass electorates*, "Annual Review of Political Science" 2000, Vol. 3, p. 331–353.

¹⁷ М. Вебер, *Политика как призвание и профессия. Избранные произведения*, Москва 1990, с. 808.

Очевидно, что понимаемая таким образом идеология представляет собой сложный, многосоставной феномен. Комбинированные дефиниции политической идеологии широко распространены в литературе, ввиду того, что этот популярный термин привычно применяется для указания на целую совокупность разнородных, хотя и связанных между собой аспектов политического процесса. В результате исследователи вынуждены либо произвольно ограничить предмет своих изысканий, отмежевываясь тем самым от «профанного» дискурса, либо объединить несколько явлений в рамках собственной интегральной концепции. Второй путь представляется нам более оправданным в контексте изучения проблематики, предполагающей интерпретацию роли идеологии в реальном политическом процессе.

Так Роберт Лэйн определял идеологию как корпус концептов, включающих:

- 1) Ответы на вопросы «Кто должен управлять»? «Каким способом должны отбираться лидеры»? «В соответствии с какими принципами они будут управлять?»
- 2) Аргументы, направленные на убеждение публики и противодействие противоположным взглядам.
- 3) Апелляцию к важнейшим жизненным ценностям.
- 4) Программу действий, нацеленных на защиту, реформирование или ликвидацию определённых социальных институтов.
- 5) Выражение интересов некоторых социальных групп, хотя и не обязательно всех групп, разделяющих данную идеологию.
- 6) Нормативные, этические и моральные элементы.
- 7) Отсылы к более широким системам убеждений, включая структурные и стилистические элементы этих систем¹⁸.

С нашей точки зрения, определение Р. Лэйна чересчур широко, именно вследствие того обстоятельства, что он включил в него ряд аспектов политического процесса, которые к концу прошлого века стали интерпретироваться в качестве элементов не собственно идеологий, а связанных с ними идеологических дискурсов. Но при этом в определении Р. Лэйна, как и в большинстве аналогичных «комбинированных дефиниций» подчёркивается принципиально важная особенность идеологии, имеющая непосредственное отношение к сути рассматриваемого здесь вопроса.

Речь идёт о совмещении в рамках идеологической концепции двух содержательных блоков, в которых рассматриваются, соответственно, вопросы, связанные с борьбой за власть, и проекты тех или иных действий, реали-

¹⁸ R. Lane, *Political Ideology: Why the American Common Man Believes What He Does*, New York: «Free Press» 1962, p. 14–15.

зуемых после овладения государственной властью (в англоязычной терминологии обозначающихся как *politics* и *policy*). Характеристики и приоритетность этих элементов в идеологических доктринах стран, находящихся на различных этапах модернизационного процесса, как мы покажем далее, заметно различаются.

В данном контексте для нас представляет особый интерес популярная концепция мирового исторического процесса, известная как «теория модернизации».

Ключевые положения теории социальной модернизации были разработаны ещё на рубеже XIX и XX столетий, но собственно политическая модель модернизационного перехода сформулирована в середине XX века для того, чтобы систематизировать опыт социально-политических трансформаций, произошедших с различными обществами в течение нескольких последних столетий. Ряд исследователей используют для описания характеристик исходного состояния социально-политической системы перед началом масштабных изменений термин «традиционное общество», хотя, как это свойственно многим «идеальным типам» применимость этого термина к конкретным странам и конкретным историческим эпохам вызывает продолжающуюся полемику в научной литературе¹⁹. Традиционное общество способно в течение многих веков пребывать в относительно стабильном состоянии, при котором, конечно, происходят смены правителей, войны, государственные перевороты и прочие потрясения, которые, тем не менее, не меняют основных социальных и политических характеристик общественной системы.

С началом процессов модернизации о такой стабильности приходится навсегда забыть. К числу таких процессов относятся индустриализация, урбанизация, рост уровня образования и социальной мобильности, появление систем массовой коммуникации, а затем трансформация массовых ценностных предпочтений и расширение политического участия. Всё это представляет собой очевидную и очень серьёзную угрозу политической элите, которую в традиционном обществе классического типа обычно возглавляет абсолютный монарх. В странах Западной Европы, где модернизация проходила в течение нескольких столетий, она принимала многообразные формы, учитывавшие как потребности в инновациях, так и необходимость сохранения стабильного культурного и институционального ядра социальной орга-

¹⁹ D. Lerner, *The passing of traditional society: modernizing the Middle East*, Glencoe, IL, «Free Press» 1958, p. 466; В.А. Ачкасов, *Россия как разрушающееся традиционное общество*, „Журнал социологии и социальной антропологии“ 2001, Том IV, № 1, с. 171–184.

низации²⁰. В этом процессе были рывки и остановки, успехи и поражения, но в целом можно говорить об «органическом» характере западноевропейской модернизации, где новые социально-политические институты вырастали из потребностей мощных общественных групп, постепенно отвоёвывая себе достойное место в длительной борьбе с традиционными институтами, характерными для эпохи «старого порядка». Собственно говоря, именно беспрецедентные успехи западных обществ, развитие которых носило комплексный и всесторонний характер, обусловили популярность концепции модернизации, несмотря на её очевидные методологические ограничения. В самом деле, очень сложно выделить и последовательно теоретически обосновать идеальный тип «модернизированного» общества в отрыве от самобытных исторических и культурных характеристик конкретных социумов. Поэтому иногда бывает довольно сложно ответить на простой вопрос: можно ли отнести ту или иную страну к числу современных обществ, и в какой момент считать процесс модернизации завершённым.

Относительно простое решение этой теоретической проблемы предложил Ш. Эйзенштадт, который по существу поставил знак равенства между модернизацией и вестернизацией. Согласно его определению: «исторически модернизация – это процесс изменения в направлении тех типов социальной, экономической и политической систем, которые развивались в Западной Европе и Северной Америке с семнадцатого по девятнадцатый век и затем распространились на другие европейские страны, а в девятнадцатом и двадцатом веках – на южноамериканский, азиатский и африканский континенты»²¹.

В рамках данного подхода за пределами небольшой группы стран, в которых изначально стартовал процесс модернизационных преобразований, органическая модернизация и не могла произойти. В других странах складывалась модель вынужденной, догоняющей или оборонительной модернизации. Любая длительная задержка в процессе оборонительной модернизации могла быть чревата утратой национальной независимости страны. Хрестоматийный пример такого рода представляет собой история России XIX – начала XX века. В условиях догоняющей модернизации многие процессы происходят быстрее. Это в полной мере относится и процес-

²⁰ Г. Дидерикс, А. Линдбланд, *От аграрного общества к государству всеобщего благосостояния: модернизация Западной Европы с XV в. до 1980-х годов*, Москва 1998, с. 432.

²¹ В.А. Красильщиков, *Модернизация: зарубежный опыт и уроки для России*, [в:] *Модернизация России: условия, предпосылки, шансы. Выпуск 1. Стратегические проблемы модернизации*, Москва 2009, «Центр исследований постиндустриального общества», с. 148.

сам формирования и трансформации идеологических течений. На ранней стадии модернизации происходят изменения в ценностной сфере. Как отмечают Р. Инглхарт и К. Вельцель: «основополагающие ценности и убеждения, характерные для членов передовых обществ, радикальным образом отличаются от ценностей и убеждений жителей менее развитых стран – и что эти ценности в процессе социально-экономического развития эволюционируют в предсказуемом направлении. Изменение ценностей, в свою очередь, ведет к важным социально-политическим последствиям, способствуя утверждению гендерного равенства и демократических свобод и совершенствованию государственного управления»²².

Устои традиционного общества оказываются под угрозой. Теоретики политической модернизации обращали внимание на то, что и успехи и неудачи модернизационного процесса одинаково опасны для политической стабильности общества. Как резюмировал С. Хантингтон: «Социальные и экономические изменения – урбанизация, распространение грамотности и образования, индустриализация, распространение средств массовой коммуникации – расширяют горизонты политического сознания, умножают политические требования, расширяют число участников политической жизни. Эти изменения подрывают традиционные источники политического авторитета и традиционные политические институты; они чудовищно усложняют проблемы создания новых оснований политического единства и новых политических институтов, соединяющих в себе легитимность и эффективность... Результатом оказываются политическая нестабильность и беспорядок»²³.

На политическую арену выходят новые социальные слои, требующие обеспечения возможности принять участие в управлении государством. Поэтому в период ранних этапов политической модернизации вопрос о власти оказывается центральным элементом идеологических дискурсов. Как формулирует эту проблему Ш. Эйзенштадт, источником изменений в модернизируемых обществах является «напряжённость между организационным и легитимизационным аспектами социального порядка»²⁴. Вместе с тем, политика этого периода лишь в очень незначительной степени связана с нуждами и запросами большинства рядовых граждан. Поэтому в политическом процессе большую роль играют радикалы всех мастей. В стабильных демократических странах радикалам существенно реже удаётся снискать

²² Р. Инглхарт, К. Вельцель, *Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития*, Москва 2011, с. 10.

²³ С. Хантингтон, *Политический порядок в меняющихся обществах*, Москва 2004, с. 24–25.

²⁴ Ш. Эйзенштадт, *Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций*, Москва 1999, с. 61.

поддержку значительного числа избирателей и они, естественным образом, отселяются на периферию политического процесса.

Если же оппозиционная политическая деятельность не легальна, и связана с риском репрессий со стороны государства, то заниматься ей отваживаются, преимущественно, люди вполне определённого психологического типа. В их мировоззрении доминируют этические и религиозные мотивации, сводящиеся к представлению о политике как сфере борьбы между силами добра и силами зла, где не допустимы компромиссы и колебания. К примеру, одна из лидеров российской партии социалистов-революционеров Е.К. Брешко-Брешковская, известная также как «бабушка русской революции», вспоминала о своих соратницах по эпохе народовольческого движения как о «святых женщинах, озаривших самую славную эпоху борьбы русской интеллигенции с силами зла»²⁵.

С другой стороны, представители политической элиты тоже в большинстве случаев склонны воспринимать вопрос о власти как сакральную сферу, применительно к которой любые отступления от вековой традиции чреваты катастрофой. Не удивительно, что на ранних этапах модернизации традиционных обществ идеологический процесс приобретает особые характеристики, заметно отличающиеся от его свойств в условиях политики зрелого модерна (устойчивых конкурентных демократий конца XX – начала XXI века). Здесь идеология приобретает большую степень автономии от стратегий отдельных фракций политической элиты. Дело в том, что в этот период элита всё ещё опирается на традиционную легитимность абсолютного монарха, который не обязан отчитываться перед кем бы то ни было, следовательно, может обходиться без развёрнутой публичной аргументации в поддержку принимаемых им решений.

Формирование новых политических институтов сопряжено с огромными рисками для политической элиты традиционного общества. Абсолютный монарх, начинающий процесс демократизации государственного управления, ставит на кон не только власть, но зачастую и собственную жизнь. Судьба Людовика XVI не только послужила уроком для прочих монархов, но и превратилась в распространённый аргумент сторонников жёсткого курса среди представителей традиционной политической элиты. С их точки зрения, социально-экономическую модернизацию страны вполне можно было проводить, не допуская никаких политических послаблений, а на все требования демократизации лучше всего отвечать репрессиями.

На практике, однако, эта стратегия далеко не всегда приносила желаемый «охранителям» эффект. Корреспондент английской газеты «Daily

²⁵ Е. Брешковская Брешко, *Скрытые корни русской революции*, Москва 2006, с. 336.

Telegraph» Диллон вспоминал о разговоре, который произошел у него в Санкт-Петербурге 9 января 1905 года с одним из придворных. Англичанин спросил его, почему войска убивают безоружных рабочих и студентов? Придворный ответил: «Потому что гражданские законы отменены и действуют законы военные... Прошлой ночью его величество решил отстранить гражданскую власть и вручить заботу о поддержании общественного порядка великому князю Владимиру, который очень начитан в истории Французской революции и не допустит никаких безумных послаблений. Он не впадет в те ошибки, в которых были повинны многие приближенные Людовика XVI; он не обнаружит слабости. Он считает, что верным средством для излечения народа от конституционных затей является повешение сотни недовольных в присутствии их товарищей... Чтобы ни случилось, он будет укрощать мятежный дух толпы, даже если бы ему пришлось для этого послать против населения все войска, которыми он располагает»²⁶.

Как выяснилось в 1905 году, сугубо силовые решения тоже не являются универсальным рецептом разрешения политических кризисов. Расстрел рабочей демонстрации 9 января только запустил процесс революции. Кроме того, последовательная политика проведения репрессий требует наличия в политической элите руководителей с рядом довольно дефицитных качеств. Когда эсеровские террористы два раза подряд (в 1902 и 1904 годах) освободили вакансию министра внутренних дел Российской империи от сторонников жёсткого курса Д.С. Сипягина и В.К. Плеве, новых желающих продолжить политику репрессий не нашлось.

Тем самым, была продемонстрирована возможность силового влияния на политику правительства «снизу», с целью содействия модернизации политической системы. Впервые эта стратегия без особого успеха была опробована народовольцами, которые смогли убить императора Александра II, но оказались не в силах повлиять в желаемом направлении на политику его наследника. Как отмечает исследователь российского терроризма О.В. Будницкий: «то, что не сработало в 1881-м, получилось в 1904-м. Путь, указанный народовольцами, не оказался дорогой в тупик. Террористическая тактика доказала свою эффективность при определенных исторических условиях и обстоятельствах»²⁷.

Этот пример показывает, что отношения между властью и оппозицией на начальной фазе модернизации, зачастую воспринимались обеими сторонами как игра с нулевой суммой, в которой увеличение возможностей и ресурсов одного игрока происходит исключительно за счёт ослабления другого. Обе

²⁶ С.В. Тютюкин, В.В. Шелохаев, *Марксисты и русская революция*, Москва 1996, с. 10.

²⁷ О.В. Будницкий, *Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология (вторая половина XIX – начало XX в.)*, Москва 2000, с. 153.

стороны в данной ситуации используют очень ограниченное число стратегий, связанных с отношениями политической власти. Традиционная элита колеблется между применением репрессий против оппозиции и установлением контакта с наиболее «благонамеренной» её частью (выбор между «закручиванием гаек» и «ослаблением вожжей»). Решения подобного рода могут опираться на риторику либерального и консервативного толка, но, по существу дела, они носят тактический характер.

Таким образом, на уровне борьбы за власть в модернизируемом обществе квази-религиозная мотивация радикальной оппозиции сталкивается с тактическими мотивами традиционной элиты. Для обеих этих групп идеологические системы служат не более чем готовым инструментарием, пригодным для обоснования избранной в данный момент политической стратегии.

Но и обычные граждане в модернизируемых странах также более склонны к радикализму, чем рядовые избиратели стабильных демократических обществ. Этот феномен постоянно обнаруживается в сравнительных политических исследованиях. Так, по данным Р. Далтона, в развитых демократических странах не более 5% респондентов оценивают свои идеологические предпочтения как крайние или экстремистские (соответствующие баллам 1–2 и 9–10 по десятибалльной лево-правой идеологической шкале). В странах, ещё не завершивших процесс политической модернизации, крайние взгляды обнаруживает до 20% электората. «Иными словами, – подводит итог Р. Далтон, – в менее благополучных и менее демократических странах электорат жёстко поляризован по наиболее важным идеологическим вопросам»²⁸.

Эта тенденция объясняется очень просто. Во-первых, большое количество неудовлетворённых своим статусом граждан, испытывающих ощущение хронической депривации, совершенно не склонны ценить общественную стабильность и поддерживать сложившийся социальный порядок. Зато они готовы поддержать любого радикального лидера, обещающего реализовать их пожелания. Как гласит популярный марксистский тезис: «пролетариату нечего терять, кроме своих цепей, приобретёт же он весь мир». Конечно, повышение уровня благосостояния социальных низов и сокращения уровня социального расслоения до пристойных параметров эффективно противодействует политическому радикализму. Но в обществах на начальной фазе модернизации эту стратегию реализовать очень сложно, именно ввиду их общей бедности и необходимости быстрого развития.

²⁸ R. Dalton, *Social Modernization and the End of Ideology Debate: Patterns of Ideological Polarization*, "Japanese Journal of Political Science" 2006, Vol. 7, № 1, p. 9.

Во-вторых, в обществах, не имевших опыта конкурентной демократии, неоткуда взяться представлениям о цене немедленного исполнения заветных вожделиний. Здесь оппозиционные политики могут без всякого риска для себя давать популистские обещания, поскольку крайне маловероятно, что им когда-либо придётся претворять их в жизнь и нести ответственность за сопутствующие издержки. Обычные граждане также не имели возможности «обжечься», поэтому смело экспериментируют с искрами, из которых при случае запросто может разгореться пламя. В этот период общественного политического инфантилизма рациональные аргументы не в силах повлиять на массовое сознание. Так, в период революции 1905–1906 годов в России во всех слоях общества, за исключением помещиков и тесно связанного с ними административного аппарата, сложилась точка зрения, что проблема крестьянской бедности может быть решена за счёт насильственного отчуждения помещичьих земель и передачи их крестьянам. В середине XIX столетия, когда осуществлялось перераспределение земли в связи с ликвидацией крепостного права, эта позиция была в целом верна. Но быстрый рост крестьянского населения и сокращение общего фонда помещичьих земель за полвека превратили её в анахронизм. К началу XX столетия отчуждение помещичьих земель могло бы увеличить средний размер крестьянского надела лишь на 20%, что не решило бы проблемы крестьянского малоземелья, зато нанесло бы серьёзный урон экономике страны, поскольку на помещичьих землях применялись более совершенные агротехнические технологии, позволявшие собирать более высокие урожаи. Между тем, передел помещичьих земель обещали в своих программах не только социалисты всех толков, для которых подобная мера была идеологически оправданной и абсолютно естественной, как способ политической мобилизации крестьянства, но даже кадеты, располагавшие вполне компетентными экспертами по земельному вопросу, и не надеявшиеся всерьёз на поддержку крестьян²⁹.

Третьей, и возможно наиболее важной причиной идеологического радикализма периода ранней модернизации, можно считать формирование особой социальной группы, доминировавшей в это время на рынке идеологического предложения. Речь идёт об интеллигенции. Быстрый рост группы хорошо образованной по меркам эпохи молодёжи, часто не имеющей надёжных источников дохода, и привлекательных карьерных перспектив, оказался страшно опасен для власти, по-прежнему опиравшейся на традиционные источники легитимности. При этом традиционная власть не могла ни остановить рост этого слоя, поскольку образованные специалисты были

²⁹ С.Г. Пушкарев, *Россия в XIX веке (1801–1914)*, Нью-Йорк 1956, «Издательство им. Чехова», с. 370.

абсолютно необходимы для решения задач догоняющей технологической модернизации, ни обеспечить его лояльность. Дело в том, что важнейшее для интеллигенции требование свободы получения информации и открытого обсуждения социальных проблем (в контексте той эпохи известное как требование «свободы печати») прямо противоречило стратегии сохранения монополии на власть в руках традиционной элиты.

В свою очередь, новые образованные слои, не видя перспектив удовлетворения своих запросов, не просто переходили в оппозицию к власти, но и увлекались созданием идеологических концепций, частично заимствованных из опыта более развитых стран, а иногда полностью отрывающихся от условий реальной жизни, и уходящих далеко в сферу «социального воображаемого» в терминологии К. Касториадиса³⁰.

Термин «интеллигенция» относится к одному из немногих слов русского происхождения, вошедших в большинство мировых языков. В общественной науке он используется, главным образом, в рамках направления исследований, известного как «социология интеллектуалов». Чарльз Курzman и Линн Оуэнс выделяют в рамках этой субдисциплины три подхода, в зависимости от которых определяется политическая роль данной группы³¹. Сторонники первого подхода видят в интеллектуалах особый социальный класс с чётко выраженными собственными интересами, которые они активно отстаивают, пользуясь своей привилегированной позицией в публичной сфере. Второй подход, генетически связанный с марксистской теорией, связывает интеллектуалов к той социальной группе, выходцами из которой они являются, и чьи приоритеты формулируют в качестве профессиональных идеологов. Наконец, третий подход предполагает способность интеллектуалов абстрагироваться от ограничений собственной социальной позиции и принять любую систему взглядов, исходя из её логической или эстетической привлекательности для данного конкретного представителя группы.

В этом контексте термин «интеллигенция» зачастую используется именно сторонниками первого подхода, поскольку явно указывает на групповую идентичность. Так, например, Раймон Арон в работе с характерным названием «Опиум интеллектуалов» отмечал, что «термин «интеллигенция» впервые был использован в России в XIX столетии. Выпускники университетов, усвоившие стандарты западной культуры, образовали небольшую группу за пределами традиционной классовой структуры. Среди них были младшие сыновья аристократических семей, выходцы из буржуазии и даже верхушки крестьянства. Отчуждённые от старого общества, они ощущали

³⁰ К. Касториадис, *Воображаемое установление общества*, Москва 2003, с. 480.

³¹ Ch. Kurzman, L. Owens, *The Sociology of Intellectuals*, “Annual Review of Sociology” 2002, Vol. 28, p. 63–90.

себя объединёнными приобщённостью к знаниям и общим отношением к существующему порядку. Всё это вместе, вкупе с научным духом и либеральными идеями, склонило их на сторону революции»³².

Трактовка политического поведения российской интеллигенции XIX века, предложенная Р. Ароном, представляется нам несколько упрощённой, и не учитывающей конкретно-исторических предпосылок оппозиционности этой группы, таких как борьба с правительством за автономию университетов. Но необходимо признать, что именно опыт политической мобилизации российской интеллигенции превратил её в идеальный тип нового «класса для себя» в марксистской терминологии. Как отмечают в этой связи Д.В. Ермашов и А.А. Ширинянц: «Интеллигенция, как и ее духовные вожди, часто рассматривалась и рассматривается в русской культуре как своего рода интеллектуальное «сектантство», характеризующееся специфической идеологией и моралью, особым типом поведения и бытом, физическим обликом и радикальным умонастроением, неотделимым от идейно-политической нетерпимости»³³.

Вместе с тем, нехватка у интеллигенции собственных политических ресурсов вынуждала её энергично искать союзников в борьбе со старым режимом, и даже создавать их самостоятельно. Походы в народ в 1870-х годах, а затем длительная работа по внедрению социалистических идей в городскую рабочую среду как раз и представляли собой примеры относительно успешного идеологического конструирования социальной реальности. Такое активное идеологическое творчество может быть успешным именно на ранней стадии политической модернизации, когда возникающие новые субъекты политического процесса ещё не имеют собственного языка и стратегий политической аргументации, а потому вынуждены полагаться на привносимые извне дискурсивные идеологические модели. В этой связи изучение опыта российской модернизации XIX столетия может быть исключительно полезным и даже необходимым для выявления общих характеристик идеологического процесса в период модернизации.

Таким образом, на основании изучения роли идеологии в политических системах модернизируемых обществ мы приходим к следующим выводам:

- на ранней стадии процесса социально-политической модернизации идеологическая сфера приобретает особые характеристики, отличающие её как от традиционных способов политической легитимации, так и от иде-

³² R. Aron, *The Opium of the Intellectuals*, New Brunswick, New Jersey 2001, p. 208.

³³ Д.В. Ермашов, А.А. Ширинянц, *Хранительство как основание консервативной политической культуры интеллигенции (опыт пореформенной России XIX в.)*, „Вестник Московского университета Серия 12: Политические науки“ 2006, № 2, с. 5–22.

ологической коммуникации, характерной для устоявшихся конкурентных демократий;

- идеологический процесс в странах, идущих по пути догоняющей модернизации, характеризуется слабыми взаимосвязями между наиболее популярными идеологическими концепциями и интересами основных социальных групп;
- в идеологической сфере этого периода преобладают проблемы, связанные с созданием новых политических институтов, и, в целом, вопросом о власти, а не проблемы обоснования конкретных управленческих стратегий;
- как среди политиков, так и в среде политизированной публики, повышенной популярностью пользуются радикальные идеологические концепции популистского толка;
- в идеологическом процессе доминируют представители недавно возникшей социальной группы интеллектуалов, активно разрабатывающие и внедряющие в практику идеологические концепции в соответствии со своими групповыми ценностями и интересами.

РЕЗЮМЕ

В статье показано, что на ранней стадии процесса социально-политической модернизации идеологическая сфера приобретает особые характеристики, отличающие её как от традиционных способов политической легитимации, так и от идеологической коммуникации, характерной для устоявшихся конкурентных демократий. Идеологический процесс в странах, идущих по пути догоняющей модернизации, характеризуется слабыми взаимосвязями между наиболее популярными идеологическими концепциями и интересами основных социальных групп. Преобладают проблемы, связанные с созданием новых политических институтов, и, в целом, вопросом о власти, а не проблемы обоснования конкретных управленческих стратегий.

Baltash N. Karipov

THE ROLE OF IDEOLOGY IN POLITICAL SYSTEMS MODERNIZED SOCIETIES

The paper shows that in the early stages of the process of social and political modernization of the ideological sphere acquires special characteristics that distinguish it from both the traditional ways of political legitimacy, and on the

ideological communication typical of the established competitive democracies. Ideological process in the country following the path of catch-up modernization, characterized by weak association between the most popular concepts and ideological interests of major groups. Dominated by issues related to the creation of new political institutions, and, in general, the question of power, and not the problem of justification of specific management strategies.

KEY WORDS: *ideology, society, modernization, opposition, intellectuals*

Список литературы

- R. Aron, *The Opium of the Intellectuals*, New Brunswick, New Jersey 2001.
- В.А. Ачкасов, *Россия как разрушающееся традиционное общество*, „Журнал социологии и социальной антропологии“ 2001, Том IV, № 1.
- R. Dalton, *Social Modernization and the End of Ideology Debate: Patterns of Ideological Polarization*, “Japanese Journal of Political Science” 2006, Vol. 7, № 1.
- M. Freedon, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford: «Clarendon Press» 1996.
- J. Gerring, *Ideology: A Definitional Analysis*, “Political Research Quarterly” 1997, Vol. 50, № 4.
- M. Hinich, M. Munger, *Ideology and the Theory of Political Choice*, University of Michigan Press 1994.
- R. Jenkins, *Social identity*, Routledge 2008.
- J. Jost, *The End of the End of Ideology*, “American Psychologist” 2006, Vol. 61, № 7.
- J. Jost, A. Kay, H. Thorisdottir, *Social and Psychological Bases of Ideology and System Justification*, Oxford University Press 2009.
- К. Касториадис, *Воображаемое установление общества*, Москва 2003.
- Ch. Kurzman, L. Owens, *The Sociology of Intellectuals*, “Annual Review of Sociology” 2002, Vol. 28.
- У. Матц, *Идеологии как детерминанта политики в эпоху модерна*, „Политические исследования“ 1992, № 1–2.
- А.Р. Тузиков, *Западная теория идеологии: от критики «ложного сознания» к анализу дискурса масс-медиа*, Москва 2002.

Денис И. Цымбал

Институциональные основы деятельности политической оппозиции

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

политическая оппозиция, партийная система, политические институты, правительство, парламент

STUDIA I ANALIZY

Постановка проблемы. На сегодняшний день наряду с ключевыми атрибутами демократического государства: конституцией, парламентом, институтом сдержек и противовесов, выборности лиц на главные государственные должности и прочее, необходимым условием функционирования демократической политической системы является легальное, институционализированное функционирование политической оппозиции – как способа противопоставления одних политических взглядов, идей, действий другим политическим взглядам, действиям. Под политической оппозицией следует понимать совокупность политических партий, движений, ассоциаций, несогласных с политикой, которую реализует действующее правительство, Президент или другие государственные органы, которые осуществляют сопротивление реализации этого курса методами, не вступающими в конфликт с законом и не идущими вразрез с общественной моралью, которые могут оппонировать, критиковать и предлагать альтернативные варианты решения тех или иных насущных проблем или корректировки внешне- и/или внутриполитического курса власти, принимая ответственность за свои действия и поступки, претендуя на замещение позиций действующих государственных органов.

Актуальность и цель. В свете неоднократно поднимающегося в Украине вопроса о необходимости институционализации политической оппозиции путем принятия соответствующего нормативно-правового акта, мы считаем

необходимым рассмотреть примеры институционализации оппозиции в ряде демократических государств, чтобы сравнить с тем, как ключевые аспекты функционирования оппозиции в других государствах реализуются либо не реализуются в Украине, после чего выработать рекомендации по совершенствованию правового поля Украины в целях повышения эффективности деятельности оппозиции.

В зависимости от историко-культурных предпосылок формирования государств, в ряде стран создались свои специфические модели политических систем, предопределяющие роль и место оппозиции в ней. В политической науке существует достаточное количество классификаций моделей институционализации политической оппозиции, однако мы рассмотрим отдельно взятые страны: Великобританию, США, ФРГ, Францию, Швейцарию. На наш взгляд, опыт нижеприведенных стран в вопросе институционализации оппозиции будет наиболее полезным для Украины.

Классический образец институционализации оппозиции представлен в Великобритании. Иногда его называют Вестминстерской моделью. Ее зарождение связано со становлением британской политической системы как таковой в первой половине XVIII века. Ее главной особенностью следует считать специфическую партийную систему, а также взаимосвязь оппозиции с политическими партиями как ее основными субъектами. Классическая двухпартийная система Великобритании способствует доминированию большинства, когда партийное руководство контролирует Палату общин. Политическая партия, проигравшая выборы, занимает место официальной Оппозиции.

Партийная система считается уязвимым элементом британской модели политической оппозиции. Из этого следует как минимум две проблемы партийной системы:

- 1) возможность продления срока однопартийного правления. В системе, которая почти полностью исключает парламентское меньшинство из процесса принятия решений, существование партии-гегемона исключает демократическую легитимацию. Чаще партией-гегемоном называют консервативную партию из-за длительного пребывания у власти;
- 2) возможность третьих партий получить пропорции в голосовании и места в парламенте. Это касается также мажоритарной избирательной системы, которую часто критикуют за недемократичность. Официально оппозиция – лидер среди других политических сил и меньшинства. Срабатывает формула «победитель забирает все». Это может приводить к потенциальному источнику конфликта в странах с менее толерантной и демократической политической культурой.

Одна из главных особенностей британской модели оппозиции – отсутствие формальных гарантий демократии, в частности таких, как писаная

Конституция, система писаных прав граждан или разделение властей. Влияние оппозиции на власть ограничивается критикой, а общественное мнение не имеет достаточной возможности формировать позицию парламентского меньшинства. Закрепление прав и гарантий оппозиционной деятельности в Великобритании отсутствует¹. Поэтому деятельность оппозиции регламентируется законами об объединении граждан, свободы собраний, выражения мнений и т.д.

По мнению Л. Хелмза, основная особенность британской модели заключается в том, что оппозиция в большей степени ориентирована на законодательный орган власти. Модель предполагает отсутствие средств прямой демократии в арсенале меньшинства, включая ее шансы провести референдум по вопросам правительственной компетентности².

В парламентской системе Великобритании модель оппозиции реализуется в работе парламентского меньшинства. Основной ареной его деятельности выступает Палата общин. На статус и деятельность оппозиции в ее пределах влияет отсутствие общего регламента. Однако для организации работы палаты характерно существование оппозиционной партии. А. Поттер высказывает мнение, что самой важной и наиболее известной чертой британской модели является специфическое понятие Оппозиции с большой буквы «О». Она представляет собой крупнейшую оппозиционную партию в Палате общин³.

Несмотря на высокую институционализированную роль оппозиции в британской системе, основное ее влияние на политический процесс ограничивается выполнением контролирующей функции. В этой сфере уникален институт «кнутов». В XIX веке политические партии построили парламентскую инфраструктуру и организовали дисциплину в виде института «кнутов». Наряду с Великобританией, данный институт распространен также в США, Индии и ряде других стран, воспринявших англосаксонскую или американскую правовую систему. Институт «кнутов» заключается в том, что фракции избирают или их лидеры назначают специальных организаторов – «кнутов» (whips), которые обеспечивают строгую дисциплину парламентариев, входящих во фракции. «Кнуты» следят за поведением депутатов, за своевременной явкой на заседания палаты, особенно на те, на которых предстоит голосование, инструктируют по сложным процедурным вопросам,

¹ Статус опозиції: вітчизняний і зарубіжний досвід, рекомендації (інформаційно-аналітичне дослідження), Лабораторія законодавчих ініціатив, Київ 2006, с. 54.

² L. Helms, *Five Ways of Institutionalizing Political Opposition: Lessons from the Advanced Democracies*, "Government and Opposition" 2004, p. 54.

³ Н.Ю. Вінничук, *Політична опозиція як інститут сучасної демократії*: дис. канд. політ. наук: 23.00.02, Вінничук Наталя Юріївна, Київ 2007, с. 183.

разъясняют позицию, которую члены фракции должны поддерживать при обсуждении и голосовании конкретного вопроса. В Великобритании фракция правительственной партии имеет главного «кнута», его заместителей и младших «кнотов», которые являются министрами и получают жалование из казны. Казна также оплачивает троих «кнотов» от оппозиции⁴. В связи с тем, что третьей партии сложно выразить свою позицию при голосовании по причине наличия лишь двух альтернатив: правительственной и оппозиционной, в таких партиях есть свои «кнуты», которые поддерживают формальные контакты с «кнутами» правительственной и оппозиционной партиями⁵.

Особое место в британской системе принадлежит лидеру оппозиции, который является важной фигурой в системе британского устройства. С 1937 г. лидер оппозиции получает палату по вопросам бюджета и называется «Лидером той оппозиционной политической партии», выступающей против правительства. Лидер оппозиции руководит политической партией в парламенте, он задает вопросы премьеру, настраивает свою фракцию на дебаты, играет решающую роль в выработке стратегии фракции, а также в его обязанности входит постоянное сотрудничество с премьером. Он и несколько избранных депутатов получают титул тайного советника и таким образом допускаются к государственным делам с обязательным сохранением тайны⁶.

Как отмечает Н. Примуш, аналогичные положения об официальном выделении «лидера оппозиции» предусматривает и законодательство большинства стран британского Содружества (Австралия, Индия, Малайзия, Канада и др.). В некоторых из них положение о лидере оппозиции, порядке его назначения и права включаются в основной закон (Папуа-Новая Гвинея, Сейшельские острова, Фиджи). Так, в ст. 84 Конституции Сейшельских островов 1993 года определяется порядок выборов и смещения лидера оппозиции и устанавливается, что его жалование и помощь не могут быть меньше платы и помощи министра и выплачиваются из консолидированного фонда. Однако, в последние годы законодательство ряда стран значительно шире регламентирует правовой статус оппозиционных партий (Гвинея-Бисау, Кабо-Верде, Колумбия, Португалия). В некоторых из них этот статус определяется не только конституцией или общими законами о политических партиях (Колумбия, Португалия, Гвинея-Бисау), но и специальными законами о правовом статусе оппозиции (закон 1991 года Кабо-Верде, принятие аналогичного закона в ст. 84 конституции Того 1992 года, законодательно опреде-

⁴ Конституционное государственное право зарубежных стран, <http://www.bibliotekar.ru/konstitucionnoe-pravo-2/221.htm>.

⁵ K. Wójtowicz, *Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, [w:] E. Zwierzchowski (red.), *Opozycja parlamentarna*, Warszawa 2000, s. 271–300.

⁶ Н.Ю. Винничук, *Політична опозиція як інститут сучасної демократії...*, с. 183.

ляет само понятие оппозиции. Демократическую оппозицию, указывается в статье закона Кабо-Верде, образуют политические партии, представленные в парламенте, не входящие в правительство. Согласно ст. 2 этого же закона «определяется оппозиционной деятельностью осуществление демократического контроля за политическим курсом правительства, критика этого курса, а также формирование в рамках конституционной законности альтернативного правительства»⁷.

Специфический признак британской модели – формирование альтернативного правительства с «лояльной» оппозицией, критикующей работу действующего правительства и его законодательных инициатив, а также предлагающего поправки к законодательству. Идея теневого кабинета как организационной структуры, на основе которой руководство оппозиционной партии не только готовится к возвращению во власть, но и быстро реагирует на действия правительства, возникла в 19 веке. В 1880 году возник термин «теневой кабинет». В зависимости от того, какая политическая партия его формирует, он приобретает разное значение. Третьи же партии, которые не имеют значительного представительства в парламенте, не формируют теневой кабинет в полном смысле этого слова⁸. Л. Хелмз отмечает, что в отличие от других парламентских систем, британское понимание политической оппозиции не исключает ожидания того, что оппозиционная партия может предлагать свои законодательные инициативы или бороться за совершенствование законодательной программы правительства⁹.

В классическом виде «теневое правительство» признается на уровне государства только в Великобритании, что является особенностью англосаксонской двухпартийной политической системы. В большинстве европейских стран практика правового обеспечения деятельности института оппозиционного правительства отсутствует. Однако, несмотря на отсутствие законодательного регулирования деятельности оппозиционного правительства, во многих странах Европы такие органы власти функционируют или существовали ранее – в Испании (сформировано в апреле 2008 г. Народной партией), в Италии (сформировано в апреле 2008 г. Партией демократов), в Чехии (сформировано в 2006 г. социал-демократической партией).

В Украине аналогично Великобритании деятельность оппозиционного правительства, как и вообще оппозиции, не регламентируется Конституцией. В сложных условиях постсоветского развития демократии в Украине гарантирование государством прав оппозиционным политическим силам произ-

⁷ М.В. Примуш, *Політико правове регулювання діяльності політичних партій*, Донецьк 2001, с. 338.

⁸ Н.Ю. Вінничук, *Політична опозиція як інститут сучасної демократії...*, с. 70–71.

⁹ L. Helms, *Five Ways of Institutionalizing Political Opposition...*, p. 27.

вело бы положительное влияние на становление толерантного гражданского общества. В Украине существует определенный опыт функционирования «оппозиционных правительств». Так, первым в истории Украины оппозиционным правительством считается образованное на основе партии «Громада» после отставки Павла Лазаренко с поста Премьер-министра Украины в 1997 году. Тогдашний «теневого премьер» Юлия Тимошенко подчеркивала практическую ценность интеллектуального наследия данного правительства. Возглавив Кабинет Министров Украины, она заявляла, что использовала разработки в области экономики, накопленные ее «теневым правительством». После отставки правительства Виктора Януковича создано новое оппозиционное правительство (декабрь 2007 г.) на основе крупнейшей оппозиционной силы – Партии регионов во главе с ее лидером¹⁰. Это правительство обнародовало собственную концепцию государственных реформ, имело общественную приемную, информационный сайт в сети Интернет. Согласно заявлениям главы оппозиционного правительства, основными задачами своей деятельности оно определяло жесткий контроль за властью, разработку альтернативных официальным решений и обеспечения отчетности Кабинета Министров Украины перед народом. Оппозиционное правительство Виктора Януковича регулярно обнародовало протоколы своих заседаний, где рассматривались актуальные вопросы развития Украины, принимались соответствующие заявления и проекты законов. Однако идея альтернативного правительства реализуется в Украине формально для пиара и создания видимости оппозиционной деятельности. Учитывая неуступчивость нынешней власти в вопросах социально-экономического характера, можно прогнозировать провал любой законодательной инициативы оппозиции.

Сложившиеся между властью и оппозицией в Украине взаимоотношения демонстрируют, что шансы принятия поправок, как британской, так и украинской оппозицией, не велики. Оппозиция имеет возможность объявлять поправки, чтобы начать дискуссию, представить свою политическую позицию и выявить недостатки законопроектов. В Украине, как и в Британии, существует такое понятие, как «дни оппозиции» (каждая среда недели), когда относящиеся к ней политические силы могут вызвать того или иного представителя действующей власти в парламент, чтобы уточнить, раскритиковать, либо предложить альтернативный взгляд на решение определенного вопроса или проблемы. Оппозиция не всегда вызывает на дискуссию представителя правительства или другого компетентного в рассматриваемом вопросе человека. Оппозиционные силы могут воспользоваться этим

¹⁰ М. И. Пирен, *Публичная политическая деятельность: учеб. пособие*, Москва 2009, с. 288.

днем для предложения законопроекта, альтернативного правительственному, и начать дискуссию относительно его содержания с провластной фракцией. Но украинский опыт доказывает, что проведение «дней оппозиции» носит лишь формальный характер, ведь кроме нее, за ее инициативы и поправки редко голосуют другие фракции. В Украине, в отличие от Британии, понятие «Лидер оппозиции» только формально используется. На практике никакие нормативно-правовые акты не регламентируют деятельность украинской оппозиции и не наделяют специальными полномочиями оппозиционные силы.

Если для британской системы характерно наличие парламента со слабым правом вето, то немецкая модель политической оппозиции ориентирована на парламент с сильным правом вето. Рассматривая немецкую модель, будет уместным привести мнение Е. Звижковского, считающего, что роль парламента в политической системе ФРГ выдающаяся. Действенность сильной оппозиции в структурах политической системы и парламенте подтверждается, главным аргументом которого является способность стать после выборов большинством. Е. Звижковский выделяет три фактора, влияющие на статус и деятельность оппозиции в ФРГ:

- 1) федеративное устройство;
- 2) специфика партийной системы и статус канцлера в механизме функционирования государства;
- 3) парламентская форма правления, в целом, и пропорциональная система выборов¹¹.

В основном законе ФРГ ни в одном контексте не упоминается понятие «оппозиция». В результате принципы института оппозиции формируют постановления Конституционного суда, который неоднократно поднимал вопрос относительно закона о деятельности оппозиции. В парламентских системах главные субъекты оппозиции – политические партии. Поэтому наиболее важное значение имеет характер партийной системы и ее место в политической сфере. В ФРГ партии полностью интегрированы в политическую систему, вместе с тем, каждая из них способна в равной степени выполнять роль оппозиции. Функционирование немецкой партийной системы «двух с половиной партий» делает возможным формирование межпартийной оппозиции, что, на наш взгляд, способствует укреплению традиции поиска компромиссов между политическими игроками, и обратно пропорционально снижает уровень «напряжения» в политической среде.

¹¹ E. Zwierzchowski, *Republika Federalna Niemiec*, [w:] E. Zwierzchowski (red.), *Opozycja parlamentarna*, Warszawa 2000, s. 147–178.

Главное отличие немецкой модели от британской – наличие весомых полномочий у парламентской оппозиции в государственном управлении и поддержание ее на всех уровнях политической системы. Оппозиция действует через фракции, комиссии, Совет Федерации. Несмотря на то, что деятельность оппозиционных политических партий охватывает весь объем парламентских полномочий, главную роль оппозиция играет во время владения большинством голосов в Совете Федерации, который носит характер неполной второй палаты парламента¹².

Немецкий парламент характеризуется высокой разнородностью вспомогательных органов. В отличие от других парламентов комиссии отличаются значением и количеством, таким образом, предоставляя дополнительные возможности влияния оппозиции. Традиционно председателем бюджетной комиссии являются представители оппозиции. В целом благодаря политической позиции парламентских фракций оппозиция осуществляет реальное влияние на процесс организации работы и принятия решений на пленуме и в его органах. Другой вопрос – это реальная интенсивность ее воздействия, что в большей степени зависит от количественного состава фракции, уровня ее организации, интеллектуального состава, внешних обстоятельств.

Реализация законодательной функции в значительной мере зависит от режима и политической системы, а также типа политической стратегии, которая реализуется партиями. При конфронтационном режиме политическая оппозиция концентрируется на критике законодательных инициатив власти и большинства. Гораздо больше возможностей оппозиция имеет в условиях коалиционного режима. Политическая традиция взаимоотношений власти и оппозиции в ФРГ характеризуется как конфронтационно-кооперационная. Поэтому Е. Звижковски определяет законодательную деятельность немецкого парламента как соуправление¹³. По мнению Г. Лембруха, успех немецкой модели обеспечивается уникальным характером сочетания парламентарно-партийного правления и федеративного устройства. Он определил ядро германской политики как структурированный компромисс между двумя фундаментально различными принципами принятия решений, конкурентным и консенсусным¹⁴.

Деятельность оппозиции не ограничивается критикой. Она вносит новые взгляды на проблемы, представляет их в более широком общественном и политическом контексте, обращает внимание на недостатки. Законодательный процесс классический. В течение всех этапов происходит политическая игра между правительственным большинством и оппозицией. Оппозиция

¹² Там же, s. 152.

¹³ Там же, s. 152.

¹⁴ L. Helms, *Five Ways of Institutionalizing Political Opposition...*, p. 33.

выступает с инициативами в правовом регулировании (публикует проекты через группу делегатов или с участием посредников – формально проект вносится от власти). Кроме этого, оппозиция использует устные, письменные и резолюционные инициативы. Для того, чтобы лучше понять как федеративное устройство ФРГ влияет на модель политической оппозиции, следует обратиться к процедуре формирования парламента. Количество мест в Бундесрате варьируется в зависимости от демографического фактора, но каждая федеративная земля способна использовать свой голос для блокирования решения. Представители одной административной единицы могут заблокировать законопроект, который проходит через первую палату. Если Бундесрат блокирует решение, 2/3 Бундестага могут преодолеть это вето. Группа из трети депутатов Бундестага может изменять законы, которые, по ее мнению, противоречат конституции, без согласия Конституционного суда – «контроль абстрактной нормы». На практике в большинстве случаев эту категорию инициируют оппозиционные политические партии. Данный непарламентский инструмент оппозиции внес большой вклад в парламентский процесс, предоставив оппозиции важный ресурс. Попытка заблокировать закон в Бундесрате или привлечь Суд обычно появляется с желанием правительства определить роль оппозиции в конкретном проекте. Степень институционализации оппозиции характеризует инструментарий, используемый в парламентской практике. По Л. Хелмзу, оппозиция наделена значительными полномочиями в сфере законодательства. Это включает в себя участие партий меньшинства в парламентском процессе, четкое и пропорциональное распределение мандатов, сильное вето оппозиционных сил на решения парламента¹⁵.

В контексте влияния оппозиции на парламента, будет уместным отметить, что, в отличии от ФРГ, украинская оппозиция лишена сильного влияния на работу парламента, за исключением метода физического блокирования его работы. В случае победы на президентских и парламентах выборах представителей одной политической силы и, как следствие, формирования парламента большинства вокруг данной партии, оппозиция лишается возможности ветировать или влиять на законодательный процесс, за исключением редких случаев, когда парламента большинство и оппозиция имеют общий взгляд на проблему.

Следует заметить, что в Германии действует партийная система «двух с половиной партий», в то время, как в Украине она многопартийная. Несмотря на это, очевидным является движение Украины в сторону немецкой партийной системы, из чего следует возможность формирования коалиционного

¹⁵ Там же, р. 30.

правительства. Партии, которые не разделяют политику и инициативы правительства, в случае достижения компромисса между собой и при наличии достаточного количества голосов способны образовать парламентское большинство и коалиционное правительство, как это, в частности, произошло в 2007 году, когда оппозиционные партии (БЮТ, НУНС) создали коалиционное правительство во главе с Юлией Тимошенко. На примере парламентских выборов 2012 года, выдвигая общих кандидатов на мажоритарных округах, оппозиция в очередной раз доказала способность к объединению усилий в противостоянии доминирующей на сегодняшний день Партии регионов. По нашему мнению, сама способность оппозиционных сил объединяться в единый фронт является доказательством того, что украинская оппозиция может пойти на компромисс с другими политическими силами для решения конкретных задач.

Ярким примером функционирования политической оппозиции при парламентско-президентской модели является Пятая Французская Республика. Принятое в 1958 году государственное устройство устанавливает необходимость формирования новой партийной системы, которая бы опиралась на существование устойчивого большинства, прежде всего с участием Президента, которое должно формироваться из парламентского большинства, а оно, в свою очередь, формировать правительство. Неопределенность субъекта политической оппозиции – главная особенность французской модели. Институциональная структура полупрезидентской системы колеблется в определении роли политической оппозиции, особенно в течение разделенного партийного контроля парламента, правительства и администрации президента с другой стороны (сосуществование). Оно означает сотрудничество левого президента и правого большинства, и наоборот. Еще одной особенностью модели является то, что в течение периода разделенного партийного контроля органов власти функцию оппозиции выполняет парламентское меньшинство и Президент. То есть правительство имеет возможность управлять при отсутствии стабильного большинства. Во Франции нет постоянного привлечения оппозиционных партий к парламентскому процессу формирования повестки дня, отсутствуют формы консолидации в виде «дней оппозиции». Хотя роль оппозиции усиливается в периоды «сосуществования», когда главными актерами политической оппозиции выступают Президент и меньшинство, серьезные проблемы остаются. Одна из них заключается в том, что большое количество субъектов с потенциальными или реальными оппозиционными взглядами теряется из-за связи парламентской и президентской оппозиции¹⁶.

¹⁶ Н.Ю. Вінничук, *Політична опозиція як інститут сучасної демократії...*, с. 86–92.

Интересный факт в работе французской модели оппозиции – формирование межфракционной оппозиции, так называемого «оппозиционного интерклуба», когда депутаты определенных идеологических предпочтений объединяются для координации совместной деятельности. Должность лидера клуба была организована на основе ротации. Несмотря на то, что регламент Национального собрания не предусматривает такой структуры, практика доказала ее пригодность для укрепления единства оппозиции. Структурные органы парламента наделены полномочиями, которые в большей или меньшей степени влияют на права и компетенции парламентского меньшинства. Спикер же руководит подчиненными службами, выполняя роль посредника в диалоге парламентских групп по вопросам деятельности палаты¹⁷.

Интересным на первый взгляд является такой институт, как конференция руководителей (спикер, вице-спикер, руководители постоянных комиссий и заинтересованные члены постоянных комиссий, представитель генеральной комиссии финансов и руководители парламентских фракций) – важный орган, который поддерживает контакты с правительством, является точкой столкновения парламентского большинства и оппозиции. На таких заседаниях оппозиция имеет возможность объявлять свои предложения и блокировать определенные решения. Таким образом, конференция руководителей предоставляет оппозиции больше влияния на формирование повестки дня¹⁸.

Наряду с парламентом во Франции есть другой субъект законодательства – правительство. В 34 ст. указано, что основной нормой права является закон, а в 37 ст. – правовые нормы в форме закона могут быть изменены декретами правительства. Если правительство не поддерживает законопроект, который выходит за пределы 37 ст., то его принимает парламент. Если правительство и парламентское большинство представлены одной партией, то сущность законопроектов не противоречит интересам правительства. Иначе говоря, принятие законопроекта с нарушением 37 ст. становится правилом. Такое распределение между правительством и оппозицией не обязательно предполагает наличие конфликта между исполнительной и законодательной властью. Ведь стратегия правотворчества зависит не только от согласия между парламентом и правительством, но и от силы и взглядов оппозиции и степени сплоченности большинства¹⁹.

Учитывая решающую роль правительства, парламент может ограничивать его поле деятельности, если это касается оппозиции. Большинство законопроектов, конечно, поступает от парламентского большинства. Оппозиционную же инициативу правительство рассматривает более как жест сво-

¹⁷ Там же, с. 86–92.

¹⁸ Там же, с. 86–92.

¹⁹ Там же, с. 86–92.

боды, а не реализацию конституционного права. Ее предложения касаются не столько политических вопросов, сколько социальных. Среди ограничений прав парламента и оппозиции есть блокированное голосование, которое заключается в том, что по предложению правительства палата, рассматривающая законопроект, проводит только одно голосование по содержанию законопроекта. Еще больше сужает права оппозиции институт принятия закона без голосования его содержания. В 49 ст. конституции указано, что премьер-министр имеет право подать предложение в парламента о вотуме недоверия в связи с голосованием над данным текстом. Это ограничение для оппозиции, потому что для принятия вотума необходимо большинство членов Национальной Ассамблеи. Зато оппозиция имеет право объявлять поправки к предложенным законопроектам, однако это больше формальность²⁰.

Если оппозиция не оказывает значительного влияния на осуществление функции в парламенте, то гораздо большей свободой она наделена в контролирующих органах. Например, в том, что правительство не должно вмешиваться в контролирующие полномочия Национальной Ассамблеи, не может противостоять вопросу вотума недоверия или влиять на контролирующую деятельность парламентских комиссий или депутатов. В этой сфере оппозиция играет важную роль. Она также обладает возможностью заставить правительство выяснить отдельные политические вопросы во время дебатов, которые до того времени не выносились на публику, а также выразить таким образом общественное недовольство правительством²¹.

Сравнивая работу оппозиции во Франции и в Украине, следует заметить, что в Украине ныне созревает традиция, когда оппозиции отводятся парламентские комитеты и участие в специальных комиссиях и контролирующих органах. Однако, в отличие от французского парламента, в Украине оппозиция имеет влияние в основном в комитетах, не связанные с перераспределением или контролем над государственными средствами. Так, в 2013 году после распределения парламентских комитетов оппозиция получила комитет свободы слова, который достался Николаю Томенко (ОО «Батьківщина»), комитет по вопросам европейской интеграции и иностранных дел – Григорию Немыре (ОО «Батьківщина»), комитет по вопросам экологической политики – Ирине Сех (ВО «Свобода»), комитет по культуре – Вячеславу Кириленко (ОО «Батьківщина»), комитет по вопросам правовой защиты – Андрею Кожемякину (ОО «Батьківщина»), комитет по борьбе с преступностью – Виктору Чумаку (УДАР), комитет по экономической деятельности

²⁰ Там же, с. 93.

²¹ Там же, с. 94–96.

(контроль по тендерным процедурам) – Андрею Иванчуку (ОО «Батьківщина»), комитет по образованию – Лилии Гриневич (ОО «Батьківщина»), комитет по правам человека – Валерию Пацкану (УДАР)²². Потому, на наш взгляд, было бы полезным для украинской оппозиции расширить спектр контролируемых органов, участие в которых оппозиционных сил гарантировалось бы нормативно-правовым актом.

Своеобразные традиции оппозиции исторически сложились в США, которые также считаются страной с классической двухпартийной системой. Прежде всего, следует подчеркнуть, что в США (где принято употреблять термины «большинство» и «меньшинство», а не оппозиция) главное – это распределение не между партиями, а между органами власти. Законодательство США не оперирует понятием «права партии», там говорится о «правах депутата». Более того, президент не имеет гарантированной поддержки ни в Сенате, ни в Палате представителей даже среди представителей своей партии. Он вообще может быть избран от партии меньшинства и, таким образом, оказаться в оппозиции к парламенту. Наряду с должностями и определенными обязанностями, как для представителей большинства, так и меньшинства, в Конгрессе существует правило включения в состав каждого комитета независимых конгрессменов и представителей второстепенных партий. Но количество этих мест в комитетах и подкомитетах определяется большинством. В дебатах половина времени традиционно отдается представителям меньшинства. Перечень выступающих при этом определяется ее лидером. У сенаторов вообще нет ограничений выступления во времени. Чем представители меньшинства часто пользуются для блокирования работы Сената²³.

Л. Слиски и В. Динес отмечают, что особенность президентской республики заключается в том, что правительство и его глава – президент, независимые или «полузависимые» от воли парламента. Оппозиция же действует в двух направлениях: стремится превратиться в большинство и получить пост Президента²⁴.

Отсутствие строгого голосования по партийной принадлежности, а также то, что, по мнению американских политологов, для американских конгрессменов самое главное – быть избранным, приводит к тому, что в Конгрессе существуют такие явления, как формальная политическая оппозиция, которая формируется по отношению к Президенту непосредственно после

²² Оппозиція розподілила свої комітети у ВР, http://www.newsru.ua/ukraine/25dec2012/opozitsia_komitetu.html, 25.12.2012.

²³ І. Павленко, *Правовий статус опозиції*, „Політичний менеджмент“ 2005, № 5 (14), с. 16–30.

²⁴ Л. Слиски, В. Динес, *Парламентская оппозиция как фактор политической стабильности демократических режимов*, „Власть“ 2001, № 10, с. 8–14.

выборов в Конгресс и может иметь парламентское большинство или меньшинство в обеих палатах или в одной из них. Кроме формальной оппозиции существует еще и политическая оппозиция, которая образуется в палатах конгрессменов по отношению к президентской администрации при голосовании по законопроектам и только относительно одного вопроса. В случае голосования по другому проекту она формируется заново с учетом политической ситуации. Подобное расхождение между формальной и реальной оппозицией позволяет говорить о существовании в Конгрессе неоднородной политической оппозиции²⁵. Отсюда условный характер разделения политических партий на правящую и оппозиционную.

В правилах Сената и Палаты представителей нельзя найти упоминание о роли, которую играют в обеих палатах партийные лидеры большинства и меньшинства. Специалист по конституционному праву, кандидат юридических наук В. Лафитский отмечает, что функции и статус лидеров меньшинства и большинства в палате представителей мало чем отличаются. Существенное отличие наблюдается только в иерархии своей политической партии. Лидер меньшинства одной палаты – первое лицо, тогда как лидер большинства в иерархии палаты – вторая после спикера фигура, не является ее должностным лицом. Функции лидера меньшинства, как и лидера большинства, ни в одном из актов не определяются. Но роль их весома. Одним из общих институтов американской и британской модели оппозиции является институт «кнотов», который выполняет функцию связующего звена между руководством правительства и членами фракции²⁶.

В постоянных комитетах Конгресса политические партии большинства и меньшинства представлены в соответствии с численностью фракций, причем утверждение состава каждого комитета осуществляется двумя резолюциями: одна перечисляет членов и председателя комитета от большинства, другая – список членов от меньшинства²⁷. Права меньшинства в Конгрессе немного расширились после принятия Закона о реорганизации в 1970 году, согласно которому депутаты партии меньшинства имеют права назначать 1/3 часть персонала вспомогательного аппарата, вызвать по своему выбору заинтересованных лиц на заседание комитета, готовить в случае необходимости альтернативные доклады комитета, а также распоряжаться 1/3 бюджета комитета²⁸.

²⁵ Там же, с. 12.

²⁶ В.И. Лафитский, *Конгресс США. Парламенты мира*, Москва 1991, с. 293–342.

²⁷ Л.И. Селезнев, *Политическая система США*, Санкт-Петербург 1995, с. 181.

²⁸ А.М. Осавелюк, *Вспомогательный аппарат зарубежных парламентов: структура и основные направления деятельности*, [в:] *Современное конституционное право зарубежных стран. Сб. статей*, ч. 2, Москва 1991, с. 132–137.

М. Янгельски выделяет четыре основных условия функционирования меньшинства в Конгрессе:

- 1) принцип разделения властей существует не между политическими партиями, а между Президентом и Конгрессом. Даже при условии существования пропрезидентского большинства в парламенте, он не может полностью рассчитывать на абсолютную лояльность законодательного органа. Происходит поиск союзников, в том числе в меньшинстве. Поэтому роль меньшинства – не только наблюдать, но и быть альтернативным участником игры;
- 2) принцип двойственности в организации работы Конгресса. Каждая из партий составляет единство большинства в одной и меньшинства в другой палате. Меньшинство в каждой из палат может играть активную роль посредника между большинствами;
- 3) партийная система состоит из двух доминирующих политических партий. Они и являются основой для плюралистической системы. В условиях голосования партии за отношение к конкретной проблеме, заинтересованные группы имеют больше шансов достичь цели. Фракционная гибкость позволяет создавать фракции – коалиции, что указывает на важную роль групповых интересов в функционировании двухпартийной системы;
- 4) значительная децентрализация политических групп. Партийные органы активны только в период выборов, особенно президентских²⁹.

Из вышеуказанного можно заметить наличие проблемы партийной дисциплины, которая прослеживается в снижении устойчивости политических групп. Деятельность оппозиционной партии – яркий пример процесса, на который влияют несколько факторов. Незначительная связь между общегосударственной избирательной кампанией и результатом полученного мандата определенного кандидата. Депутат не зависит от своих лидеров, а вопрос его перевыборов является главным образом его личным делом. После выборов тенденция к снижению субординации усиливается³⁰.

Наибольшие права меньшинство получает в Сенате, где, пользуясь правом риторики, каждый сенатор в своем докладе лишен временных ограничений. Только он сам решает, когда осуществить речь и передать голос другому сенатору. Существует только две возможности приостановить выступление: сокращение дискуссии с поправкой, а также при условии, если не менее 16 сенаторов подадут заявления на прекращение речи. Существенным элементом работы Конгресса являются слушания. Слушания могут начаться только с согласия лидера меньшинства или большинством голосов. Одними

²⁹ М. Jagielski, *Stany Zjednoczone*, [w:] E. Zwierzchowski (red.), *Opozycja parlamentarna*, Warszawa 2000, s. 175–212.

³⁰ Н.Ю. Винничук, *Політична опозиція як інститут сучасної демократії...*, с. 99–102.

из главных привилегий, которые имеет меньшинство в слушаниях, это право лидера меньшинства на краткий комментарий и право оппозиции пригласить на слушания собственных заинтересованных лиц (свидетелей) в специальные дни.

Американская модель политической оппозиции свидетельствует о том, что даже в условиях президентской республики, оппозиция имеет значительные рычаги влияния на законодательные и исполнительные органы власти. Этому способствует двухпартийная система, а также формальная принадлежность к одной из политических сил, ведь депутаты в момент голосования придерживаются собственного мнения относительно конкретного проекта, а не слепо выполняют волю лидера. Несмотря на то, что в Великобритании, Франции, США права отзыва депутатов своими избирателями не предоставляют, на наш взгляд, в контексте соблюдения партийной дисциплины и повышения ответственности народных избранников перед избирателями было бы уместно в Украине принять нормативно-правовой акт, который бы ограничил действия депутата парламента какими-либо условиями, при нарушении которых он может быть отозван своими избирателями, иначе говоря, ввести императивный мандат.

Уникальной по своей сути является швейцарская модель политической оппозиции, иначе говоря, модель прямой демократии. Устройство Швейцарии представляет собой систему власти общин, в которой отсутствуют институты парламентарной демократии, не выражен принцип разделения властей, отсутствует премьер-министр и должность Президента в классическом понимании. Федеральный совет условно называется правительством, однако основа ее власти опирается на неписанные правила, отсутствующие в других политических системах. Основное средство оппозиции в этой стране – референдум. Основанный в 1874 г., он дал возможность гражданам воспрепятствовать любому парламентскому законопроекту в получении статуса закона. Для инициирования референдума необходимо 50 тысяч подписей граждан или поддержка трех кантонов³¹.

В швейцарской доктрине А. Губер оппозицию определяет как те политические партии и группы, которые не относятся к правительственным политическим партиям и не поддерживают его политику³². Ж.М. Габриель дает подобную дефиницию оппозиции: «политическая оппозиция – это все политические партии и группы, которые не у власти и часто представляют противоположные ей взгляды»³³.

³¹ Z. Czeszejko-Sochacki, *Konfederacja Szwajcarska*, [w:] E. Zwierzchowski (red.), *Opozycja parlamentarna*, Warszawa 2000, s. 213–248.

³² Там же, с. 213.

³³ Там же.

Краеугольным камнем швейцарской политической системы является принцип консенсуса, постоянный поиск компромиссов. Поэтому политическая оппозиция не является стабильной, а выступает от случая к случаю. С этим связаны ситуации, когда оппозиция манифестирует позицию противопоставления не по отношению ко мнению большинства, а как вариант компромиссного решения, что вызывает потребность во внепарламентских акциях. Среди главных факторов, влияющих на деятельность оппозиции – традиция референдума, когда народ непосредственно влияет на власть, имея во многих вопросах последнее слово; консенсус, как выражение согласия в главных решениях общественных вопросов. Отсутствие агрессивной оппозиции и рекордное уважение к политике – важнейшее достижение швейцарского общества. Главными субъектами оппозиции, на первый взгляд, выступают политические партии. В швейцарской доктрине партии определяются как организованная группа лиц с общими взглядами, которые на выборах выдвигают своих кандидатов в органы власти. Институционализация политических партий в привычном виде состоялась только в 2000 году, после принятия в 1999 г. новой конституции. В противовес официальной конституционной доктрине не граждане и политические партии, а группы интересов выступают самыми значимыми игроками «референдальной» демократии. Это создает условия для существования организованных финансовых групп интересов, способных использовать референдум в свою пользу. В общем, швейцарское законодательство – это координационно-кооперативная инициатива парламента и правительства с учетом других общественных сил³⁴.

Основная черта швейцарской модели оппозиции – включение политической оппозиции в состав власти, чем решается ряд проблем, связанных с противостоянием различных социальных сил. Правительство формируется на основе паритета в основном из четырех политических сил. Все функции политической оппозиции концентрируются в различных институтах, комитетах и комиссиях. Так же в парламенте сложно выделить роль оппозиции, так как даже проправительственные фракции способны оппонировать партнерам. Оппозиция в Швейцарии институционализована благодаря традиции и обычаям демократии, а также гарантиям ее деятельности через политические партии³⁵.

На наш взгляд, для Украины интересен опыт Швейцарии в аспекте проведения референдумов по общественно-значимым вопросам. Учитывая конфедеративное устройство Швейцарии, размеры страны и уровень жизни, следует отметить, что Украина на сегодняшний день не готова решать все

³⁴ Н.Ю. Вінничук, *Політична опозиція як інститут сучасної демократії...*, с. 110.

³⁵ Там же, с. 110–115.

значимые вопросы путем проведения референдума, однако наиболее актуальные и судьбоносные решения, в частности, касающиеся государственного устройства, внесения изменений в конституцию, языкового вопроса, вступления в международные организации, должны выноситься на всенародное голосование. Поэтому, на наш взгляд, необходимо внести изменения в Закон «О референдуме», которые бы четко и однозначно описывали процедуру осуществления волеизъявления граждан.

В завершение следует отметить, что, проанализировав пять моделей политической оппозиции, можно сделать вывод, что каждая из них по-своему уникальна и неповторима. Каждая может встречаться в других политических системах, однако, учитывая различия в традициях и политической практике отдельно взятой страны, она по-своему выражается в ее функционировании. Так, характерной чертой вестминстерской системы является политическая ответственность и наследственность правительства, в которой главным признаком является «узаконивание» роли оппозиции; американская модель построена на принципе системы сдержек и противовесов и не требует четкого разграничения на большинство и оппозицию; немецкая и швейцарская модели основываются на компромиссе между политическими силами и группами интересов; французская модель является одной из слабых в смысле обеспечения прав оппозиции из-за исключения ее из процесса принятия решений. Однако каждая из них по-своему обеспечивает существование гражданского общества и основ демократии. Опыт каждой из этих стран уникален и полезен для институционализации оппозиции в Украине. Из этого следует несколько рекомендаций для законодателей:

1. Необходимо урегулировать статус политической оппозиции в Украине путем внесения изменений в действующие нормативно-правовые акты, и разработать соответствующий закон «Об оппозиции».
2. Следует ввести императивный мандат.
3. Необходимо усовершенствовать Закон «О референдуме» в разделе процедуры проведения референдума, а также законодательного закрепления его результатов.

По нашему убеждению, введение императивного мандата в Украине позитивно отразится на партийной дисциплине народных депутатов, а также депутатов местных законодательных органов, так его внедрение в политическую практику позволит, во-первых, контролировать избранника его избирателями, во-вторых, предотвратить переход депутата из одной фракции в другую в парламенте. Однако следует учитывать, что введение императивного мандата будет иметь смысл при условии четкого определения оснований для отзыва народного избранника. В противном случае императивный мандат будет лишь формальным институтом контроля депутата.

Также необходимым условием функционирования демократического государства, на наш взгляд, является возможность инициирования всенародного референдума. Относительно процедуры проведения референдума, необходимо напомнить, что 27 ноября 2012 года Виктор Янукович подписал Закон «О всеукраинском референдуме». Верховная Рада приняла его 6 ноября 2012 года. Согласно закону, во-первых, «всеукраинский референдум может проводиться на предмет одобрения новой редакции Конституции, внесение в нее изменений, отмены или признания недействующим закона о внесении изменений в Конституцию», во-вторых, «Президент Украины провозглашает всеукраинский референдум по народной инициативе, если его инициировали с соблюдением установленных в Конституции и законов требований по организации и порядку проведения всеукраинского референдума», в-третьих, «субъектом назначения или провозглашения всеукраинского референдума является Президент и Верховная Рада»³⁶. Из этого следует, что на референдум может быть вынесен готовый законопроект, а также главное условие, что объявляют референдум глава государства и парламент. На наш взгляд, последняя норма существенно ограничивает в правах граждан Украины, в частности общественные объединения, гражданские организации и ассоциации, лишая их возможности инициирования народного волеизъявления по актуальной проблеме. Кроме того, закон лишает инициативы и оппозиционные политические силы, так как очевидно, что под понятием «парламент» в законе предполагается парламентское большинство, которое, вне всякого сомнения, не поддержит инициативы оппозиции, например в проведении волеизъявления по вопросу доверия центральным и местным органам власти. По нашему мнению, данный закон необходимо доработать.

Процесс институционализации оппозиции сложен и длителен, а также требует политической воли всех участников политического процесса, а также экспертов. На наш взгляд, наиболее продуктивной для разработки «правил для власти и оппозиции» была бы работа группы или комиссии отечественных и зарубежных специалистов в сфере политических, правовых, философских и прочих наук. Чем больше к решению данного вопроса будет привлечено незаангажированных людей, без привязки к политическим силам либо личностям, тем эффективнее будет продукт их совместного творчества.

³⁶ В. Пиховшек, *Всеукраинский референдум: тактическая, политическая и историческая составляющая*, http://lb.ua/news/2013/04/19/197306_vseukrainskiy_referendum.html, 19.04.2013.

РЕЗЮМЕ

В данном исследовании рассматриваются основы и особенности деятельности оппозиции в ряде демократических стран. Автор статьи, представляя функционирование политической оппозиции в различных странах, проводит аналогии с деятельностью оппозиции в Украине, отмечая схожие тенденции и различия в том или ином аспекте функционирования политической оппозиции.

Denis Tsymbal

THE INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF THE POLITICAL OPPOSITION

This study covers the basics and specifics of the opposition in some democratic countries. The author, talking about the functioning of the political opposition in different countries, in particular draws analogies with the activities of the opposition in Ukraine, noting the similarities or differences in one or another aspect of the functioning of the political opposition.

KEY WORDS: *political opposition, the party system, political institutions, the government, the parliament*

Список литературы

- L. Helms, *Five Ways of Institutionalizing Political Opposition: Lessons from the Advanced Democracies*, "Government and Opposition" 2004.
- А.М. Осавелюк, *Вспомогательный аппарат зарубежных парламентов: структура и основные направления деятельности*, [в:] *Современное конституционное право зарубежных стран. Сб. статей*, ч. 2, Москва 1991.
- І. Павленко, *Правовий статус опозиції*, „Політичний менеджмент“ 2005, № 5 (14).
- М. И. Пирен, *Публичная политическая деятельность: учеб. пособие*, Москва 2009.
- М. В. Примуш, *Політико правове регулювання діяльності політичних партій*, Донецьк 2001.
- Л. Слиска, В. Динес, *Парламентская оппозиция как фактор политической стабильности демократических режимов*, „Власть“ 2001, № 10.
- E. Zwierchowski (red.), *Opozycja parlamentarna*, Warszawa 2000.

Оксана Войтюк

Политическая программа Всеукраинского Объединения „Свобода” и перспективы ее реализации

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

*Всеукраинское Объединение „Свобода”, политическая
партия, парламентские выборы*

STUDIA I ANALIZY

*«СВОЯ ВЛАСТЬ – СВОЯ СОБСТВЕННОСТЬ –
СВОЕ ДОСТОИНСТВО НА СВОЕЙ,
БОГОМ ДАННОЙ, ЗЕМЛЕ»*

Предвыборный лозунг партии

28 октября 2012 года, на Украине прошли выборы в Верховную Раду Украины. Пятипроцентный барьер преодолели пять политических партий, среди которых оказалось и Всеукраинское Объединение Свобода¹. Партия получила сравнительно с предыдущими выборными кампаниями достаточно высокий результат – 10,44%, что стало полной неожиданностью для многих. Большинство голосов Свобода получила в западной части страны, в Киеве и за рубежом. В Верховной Раде Украины интересы партии представляют 36 человек.

Причины, которые способствовали тому, что Свобода получила хороший результат на парламентских выборах, стоит поискать в современных реалиях жизни украинского общества. Сложная социально-экономическая ситуация, огромные различия между богатыми и бедными (почти полное отсутствие

¹ Среди партий, которые также прошли 5% барьер были: Партия регионов 30%, Батькивщина – 25,54%, Удар – 13,96% и Коммунистическая партия Украины – 13,18%. Выборы-2012. Результаты голосування, <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/10/29/6975859/>, 29.10.2012.

среднего класса), высокий уровень коррупции практически во всех сферах жизни (здравоохранении, юстиции, образовании), политическая коррупция, рост российского влияния на Украине, особенно в средствах массовой информации, непродуманные шаги нынешнего правительства, – все это способствовало росту рейтинга партии. Также на результат выборов повлияли события, которые вызвали крупнейший общественный резонанс: подписание Харьковских соглашений, что предусматривает продление срока базирования Черноморского Флота Российской Федерации в Крыму; принятие закона о языках, благодаря которому, русский язык на Украине получил широкие возможности; напряженные отношения с Европейским Союзом, и постепенное сближение с Россией; склонение Украины к вступлению в Таможенный союз с Россией, Беларуссией и Казахстаном, а также общее недовольство политикой президента Януковича и Партии регионов. Большое значение имело заключение в тюрьму Юлии Тимошенко и слабость оппозиции, которая перед выборами не могла согласовать между собой многих вопросов. Все это также привело к увеличению радикальных настроений в обществе.

Партия Свобода имеет определенные преимущества, которых не хватает другим представителям оппозиции, прежде всего, это новая политическая партия, риторика которой значительно отличается от остальных оппозиционных партий. Очень важным является также тот факт, что партия последовательна в своих заявлениях и действиях. Бывают ситуации, когда члены партии отличаются радикальным поведением, также высказывания некоторых из них оцениваются как недемократические. Отличительной чертой Свободы от других политических сил, есть то, что в партии нет перебежчиков и предателей, она не коррумпирована а, напротив, это сплоченная команда единомышленников. На повышение результатов Свободы на выборах, сыграл тот фактор, что снизился рейтинг партии Удар, лидера которой – В. Кличко – очень часто называют «серым кардиналом» из-за неопределенности взглядов и действий. На выборах за партию Свобода проголосовали также избиратели, которые были разочарованы деятельностью оппозиционных партий и не согласны с политикой существующего режима. Следует подчеркнуть, что за Свободу проголосовали даже те избиратели, которые во многом не согласны со взглядами этой политической силы².

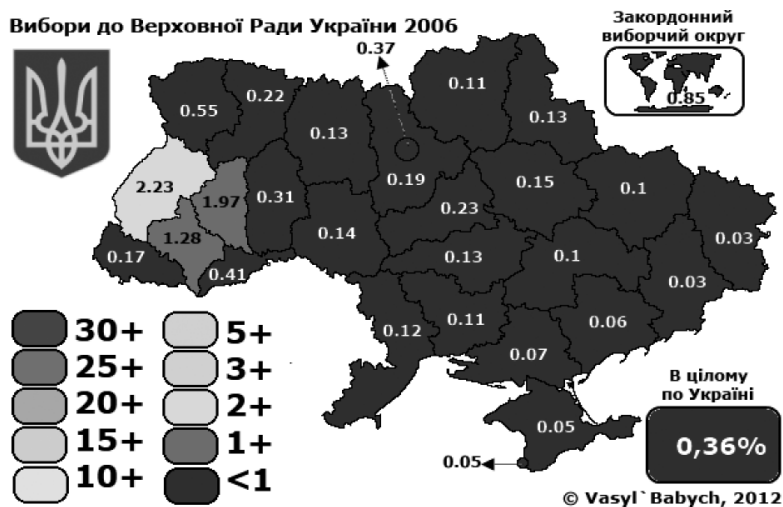
Всеукраинское Объединение Свобода, имеет более чем двадцатилетнюю историю. Она была основана в 1991 году, именуясь Социал-националистическая партия Украины (СНПУ), в результате объединения общественных организаций таких как: Варта Руху, Спадщина, Студентского братства, Украинских

² О. Кривдик, „Свобода”: що далі? [on-line] <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/12/5/6978752/>, 5.12.2012.

ветеранов Афганистана³. За идеологическую основу партии были взяты труды лидера организации украинских националистов Ярослава Стецька «Две революции». Из-за своего исторического прошлого, сначала СНПУ, а позже Свобода, на протяжении более чем 20 лет деятельности не получили даже 1% поддержки на парламентских выборах. Результат 10,44% на парламентских выборах в 2012 году был самым большим успехом партии за всю ее историю. Возвращаясь к истории также стоит заметить что впервые СНПУ приняла участие в парламентских выборах в 1994 году под лозунгом: «Мы националисты – не принадлежим ни к старой коммунистической, ни к новой демократической номенклатуре, смотрим на мир по-новому и можем правильно анализировать развитие политической ситуации на Украине»⁴. Во второй раз СНПУ брала участие в парламентских выборах в 1998 году вместе с партией Национальная независимость Украины, создав блок «Меньше слов». Тогда О. Тягнибок, впервые стал депутатом Верховной Рады Украины, а после парламентских выборов в 2002 году был избран депутатом во второй раз.

14 февраля 2004 года на IX Конгрессе националистов Социально-национальная партия Украины изменила свое название на Всеукраинское объединение Свобода, а О. Тягнибок стал ее лидером. Во время Оранжевой революции партия поддержала демократические силы.

Рис. 1. Выборы до Верховной Рады Украины 2006

Источник: Василь Бабич, http://pl.wikipedia.org/wiki/Og%C3%B3lnoukrai%C5%84skie_Zjednoczenie_Swoboda.

³ *Історія ВО Свобода*, www.swodoba.org.ua/pro_partiyu/istoriya/.

⁴ Там же.

Впервые в парламентских выборах партия Свобода взяла участие в 2006 году. Предвыборная программа партии носила название: «Программа защиты украинцев», а лозунг кампании звучал: «Мы – в СВОЕЙ БОГОМ ДАННОЙ стране». Как и в предыдущие годы, Свобода не прошла 5% барьер и не вошла в Парламент, однако получила места в местных органах самоуправления во Львовской и Тернопольской областях (рис. 1). Как показывают статистические данные на рис. 1, партия Свобода в 2006 году получила 0,36% голосов, большинство которых в Львовской (2,23%), Тернопольской (1,97) и Ивано-Франковской (1,28%) областях на западе Украины.

В последующие годы – 2007 (парламентские выборы) Свобода получила – 0,76%, 2010 – выборы Президента, О. Тягнибок набрал 1,36% голосов, а во время выборов в местные областные рады и советы Свобода набрала 4,97%, большинство в западных регионах Украины – Ивано-Франковской (16,6%), Львовской (25,98%), Тернопольской (34,69%), Волынской областях (7,44%).

Во время последних парламентских выборов в 2012 году Всеукраинское Объединение Свобода принимало участие самостоятельно. Партия не вошла в состав сил Объединенной Оппозиции во главе с партией Ю. Тимошенко – «Батькивщина», однако в случае выигрыша на выборах заявила о желании сотрудничества с демократическими силами. Как показывают статистические данные на рис. 2, большинство голосов Свобода получила на западе страны во Львовской области – 38,01%, Тернопольской 31,22%, Ивано-Франковской – 33,79%, Волынской – 17,98%, Ровенской – 16,63%, Хмельницкой – 11,79%, а также в Киевской области 10,84% и городе Киеве – 17,3%. Значительный результат был и в заграничном округе 23,63%⁵.

Впервые в истории Украины Всеукраинское Объединение Свобода преодолело 5% барьер с результатом 10,44%, (из которого – 25 мест по пропорциональной системе и 12 мест по мажоритарной) и вошло в украинский парламент, разместившись на пятой позиции среди партий, выигравших выборы.

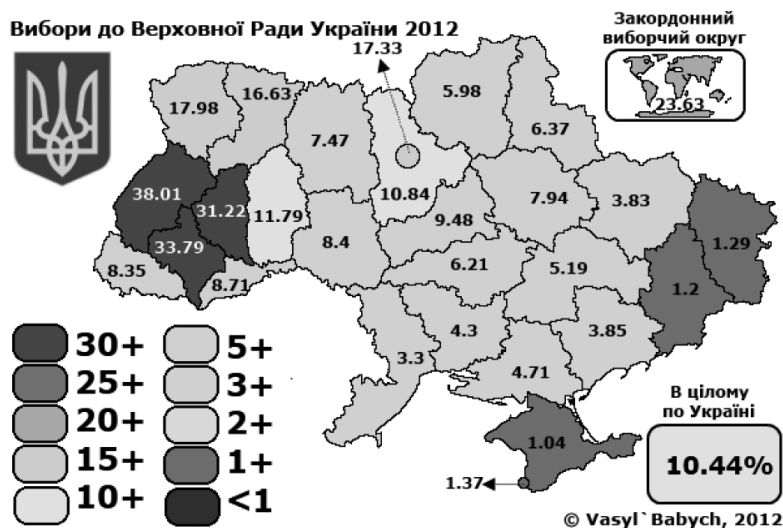
В данной статье предпринята попытка анализа предвыборной программы Всеукраинского Объединения и перспективы реализации поставленных целей. Программа «Своя власть – Своя собственность – Свое достоинство на СВОЕЙ, БОГОМ ДАННОЙ, земле» заслуживает особого внимания и тщательного изучения в аспекте понимания истинных мотивов действий партии и ее лидеров. Программа состоит из семи главных частей:

- 1) Власть и общество. Полное очищение власти и справедливая политическая система;
- 2) Национальное хозяйство. Экономическая независимость и социальная справедливость;

⁵ *Голосування у регіонах, (пропорційна) Свобода*, <http://www.pravda.com.ua/>, 31.10.2012.

- 3) Здоровье нации. Преодоление демографического кризиса, улучшение качества жизни;
- 4) Гражданство и миграция. Право на Родину и защиту жизненного пространства;
- 5) Информационное пространство, образование и наука. Сохранение идентичности и национальной культуры;
- 6) Историческая справедливость. Преодоление последствий оккупации;
- 7) Внешняя политика и оборона. Европейский украиноцентризм и сильное государство.

Рис. 2. Выборы до Верховной Рады Украины 2012

Источник: Василь Бабич, http://pl.wikipedia.org/wiki/Og%C3%B3lnoukrai%C5%84skie_Zjednoczenie_Swoboda.

Политические постулаты партии Свобода можно разделить на две части: спорные и бесспорные. К наиболее спорным и требующим вынесения на всеукраинский референдум относятся введение в паспорте графы «национальность», легализация оружия, а также предложение о преобразовании Украины в республику с президентской формой правления. Это предложение совпадает с интересами Партии регионов, выдвигающей аналогичные идеи. Введение графы «национальность» в некоторой степени является восстановлением советской практики и может получить негативную оценку общества. Появление таких данных в паспорте может способствовать этнической напряженности в многонациональном украинском обществе.

Огромные эмоции побуждает также вопрос о легализации оружия. Дискуссии на эту тему ведутся уже не один год, и до сих пор нет однозначного ответа на этот вопрос, поскольку мнение общества является достаточно разделенным. Одна часть выступает «против», мотивируя это тем, что легализация оружия может привести к трагическим последствиям в будущем – росту насилия и количества убийств. Оппоненты же выступают «за», считая, что наличие оружия дает большее ощущение безопасности и, наоборот, уменьшит количество актов насилия в обществе. Согласно информации веб-сайтов, на данный момент нет 100% согласия между самими представителями Свободы. Так, например, С. Адамович, кандидат исторических наук, депутат от партии Свобода в Ивано-Франковской областной раде, считает, что не стоит брать пример с англосакских стран, где ношение оружия имеет давнюю традицию. Украина сегодня не готова к легализации оружия, считает С. Адамович⁶. Такой же точки зрения придерживается депутат партии Свобода И. Янкив, который считает, что сейчас не время для легализации оружия на Украине, потому что в стране пока еще отсутствует соответствующая культура владения и обращения с оружием.

При разработке программы и вопроса о легализации оружия, идеологи партии брали во внимание образец западноевропейских стран, особенно Швейцарии. Однако и в этом вопросе и во множестве других Украине еще очень далеко к швейцарским стандартам, поэтому нельзя использовать практику других стран без учета украинских реалий⁷.

В настоящее время общественность больше склоняется к тому, чтобы сказать легализации оружия «нет». Объясняется это тем, что в общественной памяти все еще свежи события ранних девяностых XX века, когда количество убийств и грабежей было огромным, несмотря на то, что в стране ношение оружия было запрещено. Однако помимо запрета на ношение и владение оружием, его можно было без проблем купить нелегально. Кроме того, украинское общество очень скептически и с недоверием относится к коррумпированным государственным структурам, которые должны будут следить за легализацией и распространением оружия⁸. Еще одним важным аргументом против являются сообщения из США о стрельбе в общественных местах, таких как школы, университеты, театры, которые время от времени сотрясают весь мир.

⁶ „Свободівці» Прикарпаття проти дозволу на видачу зброї всім українцям, а незалежні громадські діячі – «за», [on-line] <http://www.octpib.info/News.aspx?idNews=15320>, 20.11.2012.

⁷ Там же.

⁸ К. Філімонов, *Зброя у вільному обігу: вседозволеність чи безпека?* [on-line] <http://h.ua/story/197555/>, 14.09.2009.

Что касается менее спорных вопросов в политической программе партии Свобода, внимание стоит обратить на проведение люстрации власти, что предусматривает отстранение от власти представителей коммунистического режима. С одной стороны осуществление люстрации необходимо, так делают все европейские демократические страны, но с другой стороны, проведение данной процедуры в Украине практически невозможно в создавшихся реалиях. Люстрация власти означала бы, во-первых, запрет деятельности Коммунистической партии Украины, которая все еще имеет поддержку украинского общества, а на парламентских выборах 2012 года получила новое дыхание. Во-вторых, большинство депутатов, которые сегодня пополняют ряды украинского парламента (в том числе и в оппозиции), в прошлом были членами Коммунистической партии УССР.

Интересным является предложение Свободы по внедрению системы дактилоскопической идентификации во время голосования в парламенте. Сегодня широко распространенной практикой среди членов Партии регионов, а также и некоторых оппозиционных сил, является голосование карточками отсутствующих на заседании депутатов. После присяги в Верховной Раде Украины Свобода заявила, что не допустит того, чтобы один депутат голосовал, используя карточки отсутствующих соратников. Это предложение Свободы уже поддержали оппозиционные силы и уже несколько раз по этому поводу блокировали трибуну Рады.

Интересным, но спорным является предложение ведения уголовной ответственности за несправедливые решения судей, то есть, судья должен возместить убытки за неправомерное принятое им судебное решение за свой счет⁹. Кроме того, должностные лица органов государственной власти, местного самоуправления, по вине которых принято неправомерное решение, также обязаны возмещать моральный или материальный ущерб в полном размере за свой счет. Предложение представляется хорошим, однако сложным в реализации, так как судебная система Украины сегодня очень коррумпирована¹⁰. После прихода к власти Партии регионов было принято много политических судебных решений, самыми громкими из них относятся к делам Ю. Тимошенко, Ю. Луценко и других членов оппозиции¹¹.

⁹ Програма партії Свобода, http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama/

¹⁰ Sprawa sędziego I. Zwarycza, skazanego za branie łapówek na 10 lat więzienia. *Wyrok w sprawie sędziego Ihora Zwarycza*, [on-line], http://www.naszwybir.pl/index.php?option=com_k2&view=item&id=110, 29.10.2011.

¹¹ 7 апреля 2013 года, Президент Украины принял решение о помиловании экс-министра внутренних дел Украины – Ю. Луценко. После отбытия половины срока (2 года из 4), Ю. Луценко в тот же день вышел на свободу. *Луценко на волі*, <http://www.pravda.com.ua/news/2013/04/7/6987581/>, 7.04.2013.

Свобода также считает, что чиновники обязаны выступать на украинском языке. В первый же день работы Верховной Рады Украины дошло до драки между представителями Свободы и Партии регионов. Причиной конфликта стало выступление В. Колесниченко на русском языке во время обсуждения кандидатуры спикера парламента¹².

Среди других программных позиций стоит обратить внимание на предложение отмены депутатской неприкосновенности по криминальным и экономическим преступлениям; запрет привлечения к юридической ответственности депутатов всех уровней за их политическую позицию. Также Свобода предлагает ввести в уголовном законодательстве принцип «чем выше государственная должность, тем выше уровень ответственности за совершенное преступление»¹³.

Принимая во внимание коррумпированность судебной системы, предлагается избрание местных судей обществом сроком на 5 лет; судей апелляционных судов – съездом судей местных судов сроком на 7 лет; судей Верховного Суда – съездом судей Украины сроком на 10 лет.

Кроме того, Свобода предлагает ограничить срок действия парламента и местных советов с пяти до трех лет, а также сократить количество народных депутатов Украины в парламенте с 450 до 300 человек.

Во второй части программы «Национальная экономика» внимания заслуживают вопросы, касающиеся развития энергетики, права на землю, а также возможности ее продажи.

Проблемы энергетики, представленные во второй части программы, выглядят нереальными для реализации, особенно в той части, которая касается пропорциональной зависимости цены газа и цены транзита. Реализация этого задания является практически невозможной, поскольку Россия с каждым годом все больше ограничивает транзит газа по территории Украины. Согласно прогнозам, в будущем транзит газа по Украине и дальше будет сокращаться, поскольку Кремль все больше использует тактику обхода транзитных стран и в этом способствуют новопостроенный газопровод Nord Stream, а в будущем и South Stream (строительство которого началось в конце 2012 года). Кроме того, Россия может увеличить транзит через Белоруссию, так как владеет правами на ее газотранспортную систему. Помимо этого, в начале апреля 2013 года, президент России В. Путин заявил, что рассматривает возможность строительства второй нитки газопровода Ямал-Европа (приостановленного несколько лет назад) через территорию Польши

¹² У Раді сталася бійка через Колесніченка і російську мову, [on-line] <http://www.pravda.com.ua/news/2012/12/13/6979572/>, 13.12.2012.

¹³ Програма партії Свобода, http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama/.

и Беларуси, в обход Украины¹⁴. Такая позиция Президента России в очередной раз подтверждает намерения уменьшения транзита через Украину.

Одним из программных постулатов партии Свобода является восстановление ядерного статуса Украины в связи с нарушениями Будапештского меморандума Россией (одним из гарантов безопасности Украины). Свобода такую позицию мотивирует тем, что конфликты вокруг о. Тузла и Керченского пролива, прямые угрозы, грубое политическое и экономическое давление, регулярные попытки должностных лиц России подвергнуть сомнению территориальную целостность Украины угрожают территориальной целостности Украины. Сегодня возвращение ядерного статуса Украине представляется нереальным по нескольким причинам: во-первых, Украина не имеет средств на то, чтобы удерживать на соответственном уровне ядерный арсенал; во-вторых, международное сообщество не позволит, чтобы на политической карте мира появилось еще одно ядерное государство. Единственное, чего в сложившихся обстоятельствах может требовать Украина, это исполнения обязательств согласно Меморандуму о гарантиях безопасности в связи с присоединением Украины к Договору о нераспространении ядерного оружия, подписанного 5 декабря 1994 года между Украиной, США, Россией и Великобританией¹⁵.

Программа партии предлагает диверсифицировать иностранные источники энергоносителей, то есть зависимость от одного источника не должна превышать 30%. Также предусматривается ликвидация монополии иностранных энергетических компаний на украинском рынке. Как альтернатива для диверсификации источников энергии, предлагается принятие государственной программы по развитию и внедрению альтернативной энергетики: дизтопливо из угля, биотопливо, ветровая, солнечная и гидроэнергетика (в частности, строительство сети малых ГЭС)¹⁶.

В третьей части – «Здоровье нации» – заслуживают особого внимания запрет абортов, рекламы алкогольной и табачной продукции на Украине. Введение уголовной ответственности за пропаганду легализации наркотиков. Предусматривается также, введение специального налога на продажу алкоголя, сигарет и генетически модифицированных продуктов питания. Продажа генетически модифицированных

¹⁴ *Jamal II: Gazprom planuje drugą nitkę gazociągu przez Polskę*, <http://biznes.newsweek.pl/jamal-ii--gazprom-planuje-druga-nitke-gazociągu-przez-polske,103119,1,1.html>, 4.04.2013.

¹⁵ *Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05 грудня 1994 року*, [on-line] http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158.

¹⁶ *Програма партії Свобода*, http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama/.

продуктов должна быть разрешена только в специально отведенных супермаркетами отделах с точным указанием состава продукта (маркировка). Предусматривается введение уголовной ответственности за сокрытие или указание неточной информации о составе продукта на этикетке.

Строит также отметить, что по инициативе Блока Юлии Тимошенко тема запрета абортс была предметом парламентской работы в марте 2012 года, но Верховная Рада Украины его отклонила. Проект снова был внесен на рассмотрение 5 апреля 2013 года представителями партии Свобода¹⁷. Правозащитные организации уже раскритиковали инициативы депутатов о запрете абортс¹⁸.

В четвертой части – «Гражданство и миграция» – заслуживают внимания предложение принятия закона о гражданстве, который будет содержать положения о предоставлении гражданства лицам, родившимся на Украине, а также и этническим украинцам. Предлагается ликвидировать возможность приобретения двойного гражданства. Один из постулатов программы предлагает способствовать возвращению этнических украинцев на Украину. Также предусматривается заключение двусторонних соглашений со странами, где фиксируется наибольшее число украинских трудовых мигрантов; гарантировать государственную защиту украинцев, проживающих за рубежом всеми возможными способами (например, такую практику использует также Россия); создание для украинских рабочих условий возвращения на Украину; устранение главных причин миграции и демографического кризиса; запрет на усыновление украинских детей иностранцами (это уже практикует Россия). Кроме того, предлагается внедрение симметричной практики по отношению к зарубежным гражданам, то есть разрешение безвизового въезда в Украину только гражданам тех стран, которые отменили визовый режим для граждан Украины. Также, ставиться вопрос об усилении защиты государственной границы путем создания биометрической системы, что поможет сократить нелегальную миграцию¹⁹.

В этой части программы интересными являются постулаты, касающиеся поощрения возвращения домой этнических украинцев и украинских ученых, уехавших за рубеж, что, учитывая сложившуюся ситуацию на Украине,

¹⁷ *Проект Закона України щодо заборони штучного переривання вагітності (абортів)*, http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1207%3A1&catid=41%3Apl&Itemid=68&lang=uk, 5.04.2013.

¹⁸ *“Свобода” запропонувала заборонити абортс услід за Журавським*, <http://www.pravda.com.ua/news/2013/04/8/6987665/>, 8.04.2013.

¹⁹ *Програма партії Свобода*, http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama/.

как политическую, так и экономическую, осуществить нереально. Украина сегодня не в состоянии создать необходимые условия для возвращения украинцев домой, как, например, повысить качество жизни, предложить достойные условия труда или провести реформы в системе здравоохранения, разработать принципы социальной политики, социального и медицинского страхования.

Особое внимание в своей программе Свобода уделяет статусу украинского языка. В июне 2012 года Верховная Рада Украины приняла закон о языках, который дал широкие возможности для использования русского языка в официальных документах. Закон вызвал двусмысленную реакцию в украинском обществе, одна часть воспринимала это как позитивный шаг, другая – наоборот. Нет ничего удивительного в том, что огромное преимущество в парламентских выборах в 2012 году Свободе дали лозунги о сохранении украинского языка и культуры и о не допущении русификации страны²⁰.

В части «Историческая справедливость» предусматривается признание ветеранов Украинской Повстанческой Армии (УПА) борцами за украинскую независимость, что обеспокоило европейские страны, особенно Польшу. В прошлом двух стран есть много белых пятен, и в исторических вопросах есть много недоразумений. Например, на Украине С. Бандеру считают национальным героем, в последние дни своей президентской деятельности В. Ющенко даже дал С. Бандере звание Героя Украины, а после прихода к власти В. Януковича это звание забрали. Но, даже не смотря на это, в Польше отношение к С. Бандере, остается негативным.

Несмотря на то, что уже прошло больше двадцати лет от распада СССР, на Украине все еще широко используется коммунистическая символика, особенно это заметно на востоке и юге страны, где до сих пор стоят памятники В. Ленину (Донецк, Симферополь, Севастополь и др.). Как на западе, так и на востоке все еще можно найти улицы с советскими названиями, и даже города. В своей программе Свобода выступает за снесение памятников «палачам украинского народа», а также предлагает изменение названий улиц и городов, имеющих отношение к советскому прошлому.

Важное значение в этой части программы имеет также признание Голодомора геноцидом украинского народа. По мнению представителей Свободы, кремлевское руководство искусственно спровоцировало массовый голод, особенно на востоке и юге страны, для уничтожения украинского населения.

В разделе «Внешняя политика и оборона» стратегический курс внешней политики определяется как евроцентризм. Согласно данной политике Украина сможет быть не только географическим, но и геополитическим центром

²⁰ Там же.

Европы. Свобода выступает за выход Украины из организаций и объединений, инициированных Россией, прежде всего из Содружества Независимых Государств (СНГ), Единого Экономического Пространства, Евразийского Экономического Пространства и других. Кроме того, партия уже задекларировала, что будет блокировать в Парламенте принятие решения о вступлении Украины в Таможенный Союз, если до этого дойдет дело.

Альтернативу российским организациям Свобода видит в возобновлении геополитического проекта ГУАМ (Грузия, Украина, Азербайджан, Молдавия). Предполагается также тесное сотрудничество со странами Балто-Черноморской геополитической оси (Швеция, Норвегия, Финляндия, Литва, Латвия, Эстония, Польша, Болгария, а в будущем и Беларусь). Партия планирует предпринять конкретные действия по интеграции Украины в европейские структуры безопасности²¹.

Последняя часть программы партии касается Крыма и Севастополя. Особенное внимание партия уделяет правовому статусу Автономной Республики Крым и ее безопасности. В связи с этим, предлагается вынесение на всеукраинский референдум вопроса об изменении статуса Крыма из автономного в областной и отмене специального статуса города Севастополь. Предусматривается также предоставление Севастополю права свободного порта («порто-франко»), введение льготного налогового режима для курортно-рекреационной экономической деятельности на территории Южного и Западного побережья Крыма.

Кроме того, в программе записан постулат об отмене Харьковских соглашений от 21 апреля 2010 года и предлагается разработка на уровне Совета Национальной Безопасности и Обороны (СНБО) программы односторонних действий Украины в случае невыполнения РФ обязательств по выводу Черноморского Флота РФ с территории Украины до 2017 года. Также предусматривается поднять Государственные Флаги Украины над всеми объектами, арендованными Черноморским Флотом РФ и установить порядок использования иностранной государственной символики на территории Украины в соответствии с законодательством Украины и международными нормами; восстановить согласно действующему законодательству права граждан на беспрепятственное пользование землями общего применения – пляжами и прибрежными полосами в стометровой зоне от линии прилива; принять государственную программу интеграции в украинское общество его крымской части, что способствовало бы экономической, транспортной, культурной, информационной и образовательной инте-

²¹ Там же.

грации; внедрение государственных программ по представлению украинской культуры и искусства в Крыму²².

Учитывая вышеизложенное, необходимо отметить, что основными недостатками программы партии Свобода являются достаточно радикальные взгляды по отдельным вопросам, что повлияло также и на результаты парламентских выборов осенью 2012 года в Крыму. На полуострове за Свободу проголосовали лишь 1,03% избирателей, это был самый низкий результат по всей стране. Это объясняется мультикультурностью региона. В Крыму доминирует русское население, широко представлены крымские татары. Не трудно заметить, что в программе партии Свобода, интересы крымско-татарского меньшинства вообще не рассматривались, а интересы русского меньшинства значительно ограничены. Большое значение в Крыму имеет статус полуострова. Русское меньшинство больше заинтересованно в том, чтобы статус Крыма не менялся, представители украинского населения находятся в меньшинстве, выступают за изменение статуса, а крымские татары предлагают создание Крымско-татарской национальной автономии в составе Украины. Свою позицию по изменению статуса полуострова из автономии в область представители Свободы объясняют, прежде всего, заботой о национальной безопасности Украины (если Крым станет областью, никто не сможет представить территориальных претензий в будущем к его территории).

Отмена Харьковских соглашений может иметь негативные последствия для Украины, особенно в Крыму. В действительности подписанные соглашения известные как «флот за газ» не дали ожидаемых результатов, и цена на газ для Украины почти не изменилась. Необходимость отмены Харьковских соглашений разделяет также и партия «Батькивщина», но предпринимать какие-либо действия нужно с особенной осторожностью, чтобы не нарушить хрупкое равновесие на полуострове.

Свое отличие от других оппозиционных политических партий Свобода подтверждает тем, что добровольно объединяет людей с общими взглядами: «Мы не покупаем людей, не ставим в палатках агитаторов, которые получают за это зарплату, не ходим на демонстрации за деньги, а получаем поддержку только благодаря общим взглядам»²³.

Кроме различных достаточно спорных взглядов в партии на политику, в программе отсутствует четкое определение шагов на международной арене и во внешней политике. Некоторые программные постулаты Свободы схожи с постулатами других политических сил, в том числе Коммунистической партии и Партии регионов. Например, это вопросы, касающиеся введения

²² Там же.

²³ С. Тейзе, *Чого чекає від „Свободи“ у Верховній Раді?*, [on-line] <http://www.dw.de/чого-чекає-від-свободи-у-верховній-раді/a-16359510>, 12.12.2012.

налога на роскошь; возвращение в государственную собственность стратегических предприятий, которые были приватизированы; запрет на рекламу алкоголя, табака, наркотиков и др.

В настоящее время трудно предсказать, какие постулаты будут реализованы, а какие нет. Если политический кризис в стране будет углубляться, а рейтинг Партии регионов – падать, не исключено, что Свобода вместе с партией Удар и Батькивщиной добьется отмены закона о языках, налогового кодекса и пенсионной реформы. Скорее всего оппозиция попытается принять закон о вотум недоверия Президенту и правительству. Но будут ли эти попытки иметь успех и соберется ли достаточное количество голосов, чтобы принять такое решение – пока трудно сказать. В настоящее время попытки оппозиционных партий собрать единомышленников и вывести их на улицы не удаются. Народ перестал верить не только существующей власти, но и оппозиции. Что касается конкретных программных вопросов, есть шанс на принятие закона, который запрещает двойное гражданство, о запрете аборт, возможно, будут внесены какие-то изменения в закон о языках, а также уменьшен или отменен налог на книгоиздание, аудио, видео и программное обеспечение на украинском языке. Вполне вероятно, что принцип «чем выше должность, тем выше штраф за совершение преступления» может быть осуществлен, а возможно будет принято решение об отмене депутатской неприкосновенности²⁴. Необходимо подчеркнуть, что большинство из этих принципов могут быть реализованы только на основе сбалансированной и согласованной политики оппозиционных сил в украинском парламенте.

Кроме принципов, имеющих шанс реализации, существует ряд постулатов, которые никогда не будут приняты, как например, люстрация власти, возвращение ядерного статуса. Трудно предвидеть, появится ли графа «национальность» в паспортах украинских граждан. Много сомнений вызывает внедрение системы дактилоскопической идентификации при голосовании в Парламенте.

РЕЗЮМЕ

28 октября 2012 года в Украине прошли парламентские выборы, участие в которых приняли 22 политических партии, из которых только пять преодолело 5% барьер, среди них было и Всеукраинское Объединение «Свобода». Свобода – партия с националистическими взглядами. Во время предвыборной кампании было очень

²⁴ В. Майданюк, *Як “Свобода” виконає свої передвиборчі обіцянки?* [on-line] <http://vgolos.com.ua/politic/6770.html>, 26.11.2012.

много спекуляций на тему, кто эту партию спонсирует. Большинство украинских политиков были убеждены, что Свобода не преодолеет 5% барьер. Однако вопреки *exit-poles* партии удалось набрать 10,44% голосов избирателей, войти в состав украинского парламента и создать собственную фракцию. Особенного внимания заслуживает политическая программа Свободы, отдельные постулаты которой значительно отличаются от программ других оппозиционных партий. Некоторые постулаты схожи тезисами других оппозиционных сил, однако есть схожие взгляды с Партией Регионов. Наиболее спорными вопросами в программе партии являются следующие: проведение люстрации власти, запрет деятельности Коммунистической партии Украины, введение уголовной ответственности за украинофобские высказывания, запрет аборт, разрешение владения оружием, возвращение Украине статуса ядерной державы, изменение статуса Автономной Республики Крым (АРК), уменьшение энергетической зависимости от России и усиление сотрудничества с государствами Балто-Черноморской оси.

Oksana Voytyuk

ANALYSIS OF THE POLITICAL PROGRAM OF ALL-UKRAINIAN UNION “SVOBODA” AND PROSPECTS FOR ITS IMPLEMENTATION

In October 28, 2012 in Ukraine are held parliamentary elections. In the elections participated 22 political parties. Election barriers could overcome 5 of them, including All-Ukrainian Union “Svoboda” – a party with nationalistic views and slogans. During the elections campaign there were a lot of speculation about who supports and finances the party. Most Ukrainian politicians were convinced that Svoboda would not overcome 5% barrier. However, to their great astonishment Svoboda contrary to exit polls prediction, got 10.44% of voices and entered to Ukrainian Parliament and formed own fraction. Special attention should devote to analysis of pre-election program of the party. Some postulates of the program are intertwined with other opposition groups; others are like postulates of Party of Regions. Among the most controversial postulates are conducting a process of lustration, prohibition of Communist Party of Ukraine, prohibition of abortion, permission for possession of firearms, returning Ukraine nuclear status, change the status of Ukrainian Autonomous Republic of Crimea in to district, reduce energy dependence from Russia and strengthen cooperation with the Baltic-Black Sea axle.

KEY WORDS: *Svoboda party, political party, parliamentary elections*

Список литературы

- Голосування у регіонах, (пропорційна) Свобода*, <http://www.pravda.com.ua>.
Історія ВО Свобода, www.swodoba.org.ua/pro_partiyu/istoriya/.
Програма партії Свобода, http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama/.
„Свободівці» Прикарпаття проти дозволу на видачу зброї всім українцям, а незалежні громадські діячі – «за», [on-line] <http://www.octpib.info/News.aspx?idNews=15320>.

Диана А. Мастерук

Технологии политического маркетинга в украинских избирательных кампаниях

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

политический маркетинг, избирательная кампания, политические технологии, политическая конкуренция, политические манипуляции

Политические технологии, применяемые с начала 1990-х годов в ходе избирательных кампаний в Украине, постоянно видоизменяются и модифицируются. Их анализ показывает, что эволюция в сторону демократизации избирательного процесса, на что реформаторы надеялись ранее, остается под вопросом.

Исследователи справедливо указывают на то, что избирательные кампании 1990-х годов имели идеологическую основу. Так, Л. Кочубей считает избирательную кампанию в Верховную Раду 1994 г. наиболее демократичной и менее технологической по сравнению со всеми последующими выборами. По ее мнению, это обусловлено следующими объективными факторами: на ход избирательного процесса и результаты голосования политтехнологии не имели значительного влияния; главным фактором электорального выбора были патриотическая направленность и эмоции; выбор электората был понятным и упрощенным, поскольку не существовало распыления на множество политических течений и партий, выбор осуществлялся между основными векторами: левые, правые, центристы и беспартийные¹.

Участники избирательного процесса стремились привлечь на свою сторону электорат с помощью избирательных программ, в которых пытались

¹ Л. Кочубей, *Виборчі технології: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів*, Киев 2008, с. 155.

обосновать свое отличие от других конкурирующих политических сил. В то же время на политической арене уже появились беспартийные кандидаты. Технологии политического маркетинга практического эффекта не давали, наоборот, эксперты даже фиксировали негативные реакции населения на использование новейших технологических средств политической рекламы и паблик рилейшнз. И это не удивительно. По имеющимся данным, непосредственно перед выборами избыток политической рекламы в СМИ приводит к результату, прямо противоположному ожидаемому. Как отмечает А. Купцов, власть в это время осваивала технологические средства административного ресурса, который был направлен на ее самосохранение в новых социально-экономических и политических условиях. В частности, пересматривалось избирательное законодательство с целью сделать более лояльными для различных субъектов политического процесса условия переизбрания, тем самым сохранить их участие в политике на следующий период². Административный ресурс, который начал уже тогда активно применяться, включает широкий набор легальных, полуправильных и незаконных методов, которые применяются на всех стадиях избирательных кампаний. Его целью является не прямое влияние на волю избирателей, а сокращение участников избирательной кампании, в результате чего часть граждан лишаются возможности выбора.

Выборы в Верховную Раду в 1998 году уже отличались от предыдущей избирательной кампании тем, что наблюдался значительное партийное и региональное влияние, появилось множество созданных наскоро партий, что привело к существенному распылению голосов избирателей. Сходство партийных программ и лозунгов усложняло выбор электората. Речь идет об ориентации на так называемую американскую модель, где имидж имеет приоритетное значение, а программа – второстепенное, в отличие от европейской модели.

Спецификой парламентских выборов 2002 г. было активное использование имиджевого ресурса, акцентировалось внимание на отдельных представителях политических партий и блоков. Эти выборы, как и предыдущие, были непрозрачными: использовалась скрытая политическая реклама, черный пиар, административный ресурс. Исследователь К. Луценко обращает внимание на то, как политическая сила В. Ющенко и он сам освещались СМИ в неприглядном свете, однако это не помешало им победить. Отсюда он делает вывод о том, что не следует переоценивать медиаресурс: навязчивое присутствие тех или иных политических сил в масс-медийном про-

² А. Купцов, *Выборы в Украине в контексте теории и практики политического маркетинга*, „Социология: теория, методы, маркетинг” 2003, № 1, с. 130.

странстве в течение избирательной кампании еще не гарантирует высоких результатов на выборах³. С этим тезисом нельзя не согласиться в полной мере. Однако недооценивать медиаресурс, на наш взгляд, не следует. Вряд ли можно оспорить тот факт, что, например, Владимир Путин на момент его выдвижения «семьей Ельцина» на пост Президента Российской Федерации был малоизвестной в обществе личностью. Популярность же его была раздута именно телевидением и другими СМИ. Особенность парламентских выборов 2002 г. заключалась еще и в том, что средства массовой информации использовали манипулятивные технологии современной политической борьбы и таким образом создавали «виртуальные реальности».

Следующие избирательные кампании в Украине в большей мере были рекламными, чем идеологическими. У политиков и политических партий вошло в моду привлечение менеджеров и советников, способных тщательно планировать политические кампании, добиваясь усиления взаимозависимости и понимания между властью и обществом. Во время внеочередных парламентских выборов 2007 г. креативных политико-маркетинговых идей не наблюдалось, поскольку выборов стало больше, а вариантов трансформации образов политических VIP-персон не так уж и много. По сравнению с выборами 2004 и 2006 годов, черного пиара было меньше, не использовались шоковые пиар-технологии. Их эффективность особенно высока, когда они применяются впервые. В 2007 г. произвести шокирующее впечатление на украинского избирателя было уже сложно.

Выборы 2007 г. вошли в историю как такие, в процессе подготовки к которым активно использовалась блогосфера в целях продвижения тех или иных политических сил. Политические лидеры открыли свои Интернет-дневники. Следует отметить, что на этих выборах политические силы охотнее, чем раньше, применяли новые технические средства и средства доставки нужной информации до электората. Так пришло осознание политической функции Интернета. Значительную роль в выборах 2007 г. сыграла также политическая реклама. В штабах партий, например БЮТ, устраивались кинопросмотры из серии «ужасы провинциальной жизни» – как местная власть творит бесчинства, против которых нужно поднять местное население, проголосовав за ту или иную политическую силу. Однако, в отличие от предыдущих избирательных кампаний, политтехнологических креативов не наблюдалось, что было связано с отсутствием на предвыборной сцене новых технологических и постмодернистских проектов. Такими ранее выступили «Команда озимого поколения» и «Вече». Крупные политические партии в таком креативе не

³ К.В. Луценко, *Політична реклама як іміджева технологія у системі комунікації та маркетингу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02, Чернівці 2006, с. 13.*

нуждаются, поскольку у них есть свой стабильный электорат, который не всегда воспринимает подобные эксперименты с рекламой и политтехнологиями.

В президентской избирательной кампании 2010 г. имела место «размытость предвыборных лозунгов» кандидатов. Так, например, Виктор Янукович отказался от радикальных идей сделать русский язык вторым государственным, темы вступления или отказа от вступления в НАТО, равно как вопроса федерализации. Эксперты обращают внимание на то, что политтехнологии предвыборной кампании накануне первого тура выборов имели «скорее, рекламный, чем идеологический характер». Что касается второго тура, то здесь политическая борьба имела уже более динамичный характер.

По мнению специалистов, следует говорить о деградации всех технологических элементов предвыборных кампаний. Одной из причин этого является недостаточное финансирование, в результате чего избирательные кампании велись примитивно. Основной «фишкой» выступали билборды, реклама на телевидении в форме ток-шоу и др. Ни у одного из кандидатов не было разработанного плана по завоеванию сторонников. Никто не спрогнозировал четко своего избирателя и электорат соперников, не нашел способ мобилизации сторонников и увеличение их числа. Вместо «полевой работы» кандидаты увлеклись рекламой, что дает самоуспокоение.

Опираясь на имеющиеся классификации технологий политического маркетинга, попробуем выделить те, которые регулярно используются в избирательных кампаниях в Украине. К таким технологиям, в частности, можно отнести следующие: «лакирование имиджа кандидата» – приписывание ему несуществующих положительных качеств (например, освещается якобы успешная деятельность кандидата накануне выборов); «несбыточные мечты» – подготовка программ, большинство положений которых невозможно реализовать; «дублиеры» – регистрация кандидатов дублиеров, функцией которых является «оттягивание» негатива от основного кандидата; «двойники» – регистрация в качестве кандидата человека с фамилией основного конкурента для введения избирателей в заблуждение и оттягивания на него определенного количества голосов; «компромат» – самое распространенное направление в «грязных» избирательных технологиях (доведение до избирателей различными способами реальной фактологической информации о конкурентах, подделка информации, в которой правда перемешана с ложью, или полностью ложной информацией); «подкуп», субъектами которого могут стать избиратели, члены избирательных комиссий, судьи, работники СМИ, персонал штабов конкурентов; «юридические ловушки» – создание ситуаций, когда конкурент нарушает закон, когда за счет постоянных жалоб в различные инстанции происходит перевод конкурента и его штаба в режим

постоянных судебных разбирательств; «кандидат «против всех», что означает проведение кампании по увеличению числа голосующих «против всех»; «день голосования» – организация нарушений процедуры голосования от имени конкурента, вбрасывание бюллетеней за своего кандидата, тушение бюллетеней конкурента и перевод их в категорию недействительных.

Манипуляционные приемы в целом не противоречат нормам украинского избирательного законодательства, однако их применение не соответствует основным принципам организации демократических выборов. Многие из названных приемов призваны ввести в заблуждение избирателей и скрытым образом повлиять на их электоральный выбор. Некоторые манипуляции, как правило, очевидны для избирателей, но многие из них не всегда идентифицируются людьми как способы влияния на их мнение. Выбор технологий политического имиджа зависит от содержания имиджа политического субъекта, который участвует в конкурентной борьбе.

В соответствии с новым избирательным законодательством, выборы в Верховную раду Украины 28 октября 2012 г. прошли по смешанной системе: 225 депутатов избирались по партийным спискам, 225 – по мажоритарной системе в одномандатных избирательных округах. По мнению политических экспертов, теперь главным критерием кандидата в народные депутаты для большинства граждан становятся конкретная деятельность в округе. Вместе с возвращением мажоритарной составляющей в систему выборов возвращается и значение той работы, которую должны выполнять депутаты в своих округах.

Примененные во время последних выборов слоганы призваны убедить украинцев в том, что в результате «новой социальной политики» жизнь их стала прекрасной. Поскольку большинство украинцев этого почему-то пока не осознает, агитаторы усилили информационно-разъяснительную работу. Слоганы наглядно демонстрируют разницу в ценностях элиты и простых граждан. Например, «Работать в Украине престижно» – с таким мнением согласится любой чиновник, который находится при власти, а также преуспевающий бизнесмен. Что же касается тех, кто работает, но мало зарабатывает (и не потому, что работает плохо, а потому, что в Украине объем зарплаты в стоимости произведенного продукта составляет 7%, а не 35 – как в экономически развитых странах), то их мнение вряд ли совпадет с мнением украинской элиты.

Предрасположенность общества к деполитизации и конкретные действия политиков являются следствием оторванности нынешних народных депутатов от избирателей. В большинстве регионов Украины, в том числе и в Киеве, граждане во время выборов учитывали не только и не столько политическую принадлежность кандидата, сколько его способность решить

ключевые проблемы жителей округа. Важную роль играет непосредственно, а не через СМИ и рекламу, общение кандидата с избирателями. Таким установкам и настроениям будет способствовать хотя бы частичное возвращение мажоритарной системы выборов.

Наряду с маркетинговыми технологиями не меньше, а может и более весомым фактором победы на выборах 2012 г. послужили финансы. Нельзя не согласиться с А. Ахременком, полагающим, что в современных условиях значение финансового ресурса, особенно для проведения массовых политических кампаний, является очевидным. «Обладая мощной финансовой базой, можно компенсировать «пробелы» в таких ресурсах, как контроль над СМИ (за счет публикации платных материалов), кадры (за счет привлечения квалифицированных специалистов на высокую заработную плату и т.д.)⁴».

По имеющейся информации, почти каждый пятый журналистский материал (22,4%) в украинской региональной прессе содержит признаки заказа. Об этом свидетельствуют результаты мониторинга региональных печатных и Интернет СМИ на предмет соблюдения ими профессиональных стандартов, который осуществляет Украинский образовательный центр реформ. По информации радио «Свобода», в мае 2012 г. доля политической «джинсы» в региональной прессе увеличилась до 40% по сравнению с 37% в апреле и марте.

Наибольшее количество материалов с признаками политической и коммерческого заказа было зафиксировано экспертами в Сумах – 32,6%, Виннице – 32,5% и Донецке -- 26,3%. Меньше заказных публикаций было во Львове (11,4%). В Харькове количество таких материалов заметно уменьшилось (в апреле – 26,6%, в мае – 12,1%). Мониторинг охватывал Львовскую, Донецкую, Харьковскую, Сумскую, Винницкую области и Автономную Республику Крым⁵.

Депутат Верховной Рады от фракции Блока «Наша Украина – Народная Самооборона» Николай Катеринчук так оценивает прохождения кандидата в депутаты в Верховную Раду в мажоритарном округе: «Я думаю, не меньше 2,5 миллиона долларов. Это – скупка, подкуп избирателей, это то, что гарантирует почти на 90% прохождения в парламент. Если человек потратит должным образом эти деньги, то он станет депутатом». По его данным, некоторые кандидаты в депутаты ориентировались в среднем на 80 долларов для подкупа одного голоса избирателя, а им необходимо набрать для победы в мажоритарном округе около 30 тысяч голосов. Он также отмечал, что партии будут нацелены на победу своих кандидатов в мажоритарных округах:

⁴ А.С. Ахременко, *Политический анализ и прогнозирование*, Москва 2006, с. 258–259.

⁵ С. Кара-Мурза, С. Смирнов, *Манипуляция сознанием*, Москва 2009, с. 324.

«Судьбу этих выборов, кто выиграет – оппозиция или власть – будут решать мажоритарщики. Основная борьба будет переведена туда». Он также сообщил, что кандидаты от его партии в среднем намерены использовать около 800 тысяч – 1 миллиона гривен для донесения информации по самому кандидату, программе и организации встреч с избирателями⁶.

И. Бекешкина отметила, что по сравнению с предыдущими выборами, у людей несколько изменились взгляды на то, за сколько они готовы продать свой голос на выборах. Так, 74,8% заявили, что «их голос не продается в принципе», за 50 грн. готовы продать свой голос 0,7%, от 50 до 500 грн. готовы голосовать соответственно заказу 8,3% и большинство из тех, кто готов голосовать за деньги (12,3%), могут согласиться на это за сумму более 500 грн.

Е. Сучков справедливо отмечает, что «практически любая большая избирательная кампания сопровождается сообщениями о том, что в ее ходе широчайшим образом были использованы «грязные политтехнологии», «черный PR» и тому подобные приемы. При этом замалчивается, в чем, собственно, заключается суть перечисленных приемов. Обвинения конкурентов в применении грязных методов агитации вошли в обязательную программу предвыборной агитации чуть ли не всех кандидатов. Хорошая половина рассказов о «грязных» технологиях является рекламным трюком некоторых политтехнологов, которые таким образом пытаются поднять себе цену. Убеждая потенциальных заказчиков, что они обладают некой черной магией (под названием «грязные технологии»), которая гарантирует победу на выборах, политтехнологи обеспечивают себе такие желанные заказы на проведение избирательных кампаний. Дошло до того, что появились специальные пособия по применению грязных технологий»⁷.

В информационную эпоху можно говорить о наличии многообразия «черных» политических технологий. К ним относятся всевозможные фальсификации на выборах, в том числе подделка подписных листов и неправильный подсчет бюллетеней; несправедливое определение победителя голосования; подкуп избирателей; организация «каруселей» с избирательными бюллетенями. Информационные «черные» технологии представляют собой дискредитацию и компрометацию оппонентов, искусственное повышение собственной популярности, создание двойников и информационный терроризм.

Некоторыми исследователями высказывается мнение о том, что одной из причин торможения развития украинских технологий политического

⁶ В.В. Касьянов, *Социология массовой коммуникации*, Ростов-на-Дону 2009, с. 427.

⁷ Е. Малкин, Е. Сучков, *Основы избирательных технологий*, Москва 2002, с. 408.

маркетинга является тяга украинских политиков к зарубежным технологиям и зарубежным политтехнологам. С этим утверждением трудно согласиться. Во-первых, следует отметить, что уже стало мировой практикой участие политтехнологов одних стран в выборах других государств. Так, например, известно, что политтехнологи Франции принимали участие в американской предвыборной кампании. И это несмотря на то, что в самих США есть знаменитые профессионалы в этой сфере.

Необходимо признать, что запрос на услуги иностранных консультантов со стороны украинских политических партий является, скорее всего, статусным атрибутом. Наличие в команде зарубежных политтехнологов внушает лидеру партии надежду на профессионализм его избирательной кампании. В сознании людей надолго закрепилась мысль, что иностранное лучше своего. Естественно, это не может не вызвать ревности отечественных политтехнологов, поскольку, во-первых, к ним испытывают недоверие в аспекте профессионализма, во-вторых, что немаловажно, мимо них проходят финансовые средства, и немалые.

По мнению некоторых экспертов, опыт российских специалистов для Украины является полезным. Ведь в России более высокие темпы политического процесса, чем в Украине. Выборы на всех уровнях проходят чаще, чем в Украине. Поэтому российские политтехнологи обладают большим опытом в сфере применения политических технологий. Другое дело, если в целях манипулирования украинским народом используются «черные» технологии. Как считает украинский исследователь Е. Золотухин, для украинского политика наибольшую ценность представляют не только и не столько конкретные избирательные технологии, апробированные в других странах, сколько собственный профессиональный подход к организации предвыборных кампаний, работа с избирателями и средствами массовой информации⁸.

Российский исследователь Н. Юхан называет причины, по которым российские политические консультанты приглашаются на работу в страны СНГ:

- 1) отсутствие достаточного количества профессиональных местных политтехнологов;
- 2) свежий внесистемный взгляд;
- 3) отсутствие привязанности и включенности в местные элитные группы;
- 4) престиж и пиетет перед консультантами из известных организаций;
- 5) разнообразный технологический опыт⁹.

⁸ *Избиратели будут выбирать кандидатов по конкретным делам, – эксперт* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/opinion/2012/05/23/838075.html>, 22.04.2013.

⁹ С.Г. Кара-Мурза, *Манипулирование сознанием*, Москва 2010, ЭКСМО, с. 368.

В роли продавцов политического продукта выступают политические элиты, партии, движения, лидеры, которые создают и продвигают на политическом рынке свой политический «продукт», ориентированный на запросы покупателей. По мнению С. Гайдая, главная проблема Украины не в технологиях и не в политтехнологах. «Проблема в том, что в Украине отсутствует элита, вместо элиты есть бизнес-класс, у которого есть только одна цель и один план: получать прибыль»¹⁰.

Как известно, в 2004 г. президентскую кампанию Виктора Януковича готовили российские политтехнологи, затем им на смену пришли их американские коллеги во главе с Полом Манафортом. К услугам российских политтехнологов обращался и Арсений Яценюк. Американские PR-специалисты были ангажированы штабом Юлии Тимошенко. Причем, именно эти политтехнологи обеспечили победу Барака Обамы на президентских выборах. К помощи заокеанских специалистов обращался и Виктор Ющенко.

Таким образом, обращение отечественных политиков к западным консультантам и рекламистам уже стало традицией. Так, по данным отчетов Министерства юстиции США за 2007 год некоторые из украинских политиков тратили на эти цели по полмиллиона долларов и больше. Согласно имеющейся информации в 2007 г. не жалели денег на зарубежную рекламу БЮТ и Раиса Богатырева – в то время секретарь Совета безопасности Украины. Представители БЮТ перевели на счета компании TD International 546,6 тыс. долл. за предоставление услуг официальным представителям партии в Штатах. Эта организация, в свою очередь, наняла двух субподрядчиков: агентства Dezenhall Resources и Glover Park Group. Первому из них из общей суммы контракта выплатили 128 тыс. долл. за улучшение отношений в медиаструктурах, второму – 32 тыс. долл. за налаживание связей с представителями бизнес-кругов. С 2003 г. такие расходы несут и представители Партии регионов.

О востребованности маркетинговых технологий в Украине свидетельствует тот факт, что сегодня в стране, в центре и на местах активно функционируют различные социологические центры и группы, которые занимаются изучением состояния и развития электорального поля, рекламные и пиар-агентства, маркетинговые бюро, которые предоставляют услуги по маркетинговому сопровождению избирательных кампаний, занимающихся производством и продвижением политического продукта на политическом рынке. Так, большой опыт политических исследований и анализа полити-

¹⁰ *Политический консалтинг [Электронный ресурс].* – Режим доступа: <http://www.rb.com.ua/rus/politic/consalting/>, 22.04.2013.

ческой ситуации имеет группа компаний Research & Branding Group¹¹. Здесь предлагаются следующие услуги: организация и проведение социологических исследований в регионе; диагностика социально-политической ситуации в регионе; изучение специфики ценностных ориентаций представителей конкретных социально-демографических групп; организация и проведение мониторингов; аналитика предвыборной ситуации; организация и проведение предвыборных кампаний («под ключ»); разработка стратегии предвыборной кампании; консультирование по вопросам создания и функционирования избирательного штаба и системы региональных штабов; создание полевых структур и сети полевых работников (агитаторы, активисты и т.д.); консультации и/или организация работы по направлениям: правового обеспечения предвыборной кампании кандидата; взаимодействия с общегосударственными и местными органами власти, с группами влияния (общественными, профессиональными, национальными объединениями) и лидерами общественного мнения; работа по формированию имиджа кандидата; организация встреч кандидата с избирателями; организация работы в день голосования; разработка, исследование и внедрение политических идеологий, анализ и корректировка идеологии политических структур; политическое консультирование в сфере организационного проектирования (создание политических партий, движений и организаций).

Таким образом, анализ украинских избирательных кампаний, проведенных в период независимости Украины, свидетельствует о постепенном усовершенствовании технологий политического маркетинга и практики их применения. Наряду с этим, следует отметить опасную тенденцию к увеличению масштабов применения манипулятивных технологий и зависимости результатов избирательного процесса от финансовых возможностей тех или иных политических сил.

РЕЗЮМЕ

В работе проанализированы динамика и особенности применения технологий политического маркетинга в избирательных кампаниях периода существования независимой Украины. Рассматривается влияние на характер избирательных процессов социальных, экономических, финансовых, социокультурных и других факторов.

¹¹ *Политический консалтинг [Электронный ресурс]*. – Режим доступа: <http://www.rb.com.ua/rus/politic/consalting/>, 22.04.2013.

Diana A. Masteruk

TECHNOLOGIES OF POLITICAL MARKETING IN ELECTION CAMPAIGNS

Analyses the dynamics and characteristics of political marketing in election campaigns the period of existence of the independent Ukraine. The influence of the nature of the electoral processes of social, economic, financial, social and other factors.

KEY WORDS: *political marketing, electoral campaign, political technology, political competition, political manipulation*

Список литературы

- А.С. Ахременко, *Политический анализ и прогнозирование*, Москва 2006.
С. Кара-Мурза, С. Смирнов, *Манипуляция сознанием*, Москва 2009.
В.В. Касьянов, *Социология массовой коммуникации*, Ростов-на-Дону 2009.
Л. Кочубей, *Виборчі технології: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів*, Киев 2008.
К.В. Луценко, *Політична реклама як іміджева технологія у системі комунікації та маркетингу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02*, Чернівці 2006.
Е. Малкин, Е. Сучков, *Основы избирательных технологий*, Москва 2002.

Юлия А. Пащенко

Имидж политического лидера: политологический анализ

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

имидж, политический лидер, избирательная кампания, политический игрок, капитал

Актуальность темы исследования обусловлена теоретической и практической значимостью построения имиджа политического лидера в современном мире. Так, как на первый план в XXI веке выходят образы, внешние характеристики, красивая и яркая оболочка человека, несущие закодированную информацию, имидж становится неотъемлемой частью жизни как отдельного человека, так и политической системы и государства в целом. Для создания реально действующего имиджа необходимо приложить огромные усилия, поэтому изначально важным является определение теоретической основы исследования процесса формирования имиджа. И только изучив феномен имиджа политического лидера в научном ракурсе, различные специалисты занимаются разработкой имиджа для того или иного лидера в практическом русле. Важным аспектом в процессе формирования имиджа политического лидера выступают конвертационные стратегии лидеров, которые используются для построения реально работающего и успешного образа. Поэтому в контексте президентской избирательной кампании 2010 года в Украине актуальным представляется рассмотрение и анализ конвертации капиталов кандидатов в президенты Украины, так как именно президентская кампания 2010 года была яркой и наполненной различными конвертационными стратегиями, которые помогли создать новые, интересные и работающие на практике имиджи.

Исходя из всего вышесказанного, мы определяем перед собой следующую цель – показать некоторые теоретические аспекты исследования имиджа политического лидера, уделив внимание построению образа при помощи конвертации капиталов, подкрепив информацию конвертационными стратегиями кандидатов в президенты Украины 2010 года.

Достижение поставленной цели возможно путем решения следующих задач – необходимо:

1. Раскрыть сущность понятия «имидж» и определить его функции, типы и основные составляющие элементы.
2. Проанализировать основные этапы становления категории «имидж».
3. Рассмотреть имидж политического лидера сквозь призму теории конвертации капиталов, используя научные достижения ученых западной политической мысли.
4. На примере президентской избирательной кампании 2010 года в Украине показать, как работает на практике теория конвертации капиталов в процессе формирования имиджа политического лидера.

Для того, чтобы на современном этапе развития науки исследовать категорию «имидж» необходимо рассмотреть исторические корни данного предмета исследования. Важным является вопрос зарождения и развития направления исследования, в котором главными выступают образы и авторитет личности, ведь с давних времен у каждого правителя был сформирован авторитетный образ, который использовался в коммуникации с подчиненными, с лидерами других государств, а также со своим народом. Политический лидер – это лицо страны, которое представляет ее на мировой арене. Мы полагаем, что одним из главных факторов успеха и признания государства мировым сообществом является имидж политического лидера. Конечно, большое влияние на успешность лидера оказывают его врожденные и выработанные качества, присущие целостной и гармоничной личности.

Имидж как одна из форм отражения в сознании человека предметного мира и социальной действительности существовал на всех стадиях развития общества. Однако наука об имидже появилась только на определенном этапе развития общества, когда определяющими факторами его прогресса стали информационные и телекоммуникационные технологии. Они создали материальные условия эффективного управления индивидуальным, коллективным и массовым сознанием.

Сущность феномена «имидж» прошла путь эволюционного развития и благодаря избирательному процессу этот термин стали использовать по отношению к политическому лидеру, политической партии. Процесс формирования имиджа вышел на первый план благодаря развитию демократиче-

ских принципов создания главных институтов государства. Политика стала ареной борьбы между различными партиями, политическими деятелями, группами интересов. Эта борьба обостряется в период выборов, ведь она касается достижения и удержания власти. Для достижения конечной цели в избирательном процессе нужно получить максимум доверия населения, в чем и поможет разработка оптимального имиджа политика. Именно имидж становится основной информацией об индивидууме в политике. Важной чертой имиджа является то, что он представляет собой неотъемлемую часть реальности, с ее изменением формируется и новый образ.

Один из основоположников имиджологии – американский социолог К. Боулдинг – в своей книге «Имидж: знания в жизни и обществе» предлагает концепцию, согласно которой имидж представляет собой определенный поведенческий стереотип, влияющий на поступки отдельной личности, группы лиц или нации. По его словам, понятие имиджа противоположно по своему смыслу понятию знания. «Знание основано на истине, имидж – на вере»¹. По словам исследователя, политические имиджи — это имиджи ролей. В политической и социальной жизни каждый человек берет на себя определенную роль и строит свое поведение в соответствии с имиджем этой роли. Все общество пронизано имиджами политических ролей.

Гораздо более обстоятельную характеристику имиджа дает американский историк Д. Бурстин в своей книге «Имидж, или что случилось с американской мечтой?». Он определяет данное ключевое понятие как иллюзорную форму сознания, основанную на псевдофактах, неадекватном, упрощенном изображении реальности. «Мы так привыкли к нашим иллюзиям, что принимаем их за реальность. Мы нуждаемся в них, мы стремимся, чтобы их было больше, чтобы они были самыми важными, живыми и интересными. Это мир, созданный нами самими, мир имиджа»².

Теоретики американской политической науки Дж. Лекофф и М. Эдельман рассматривают имидж, как картинку, которая имеет способность трансформировать сознание людей, поскольку они в большей степени воспринимают образы через интуицию и чувства. Имидж является созданным художественным процессом. Этот процесс включает в себя использование таких явлений и действий, как планирование, искусство и ловкость³.

¹ К.Е. Boulding, *The image: knowledge in life and society*, University of Michigan Press 1956, p. 75.

² D.J. Boorstin, *The Image; or, What Happened to the American Dream?* New York 1962, p. 315.

³ J. MacLeod, N. Webb, *Obama and World-Making: Art, Language, and Leadership – Imagery as Constitutive of Political Action*, Canadian Political Science Association Annual Conference Carleton University, Ottawa ON May 27, 2009.

В конце XX – начале XXI века украинские и российские специалисты по имиджелогии стремятся определить сущность имиджа, как социально-политического явления. Однако следует отметить, что здесь нет полного единства. Так, В. Королько считает имидж «искусственной имитацией или подъемом внешней формы какого-либо объекта и, особенно, личности»⁴. К. Егорова-Гантман называет имиджем «специально создаваемый, преднамеренно формируемый политический образ для достижения поставленных целей»⁵. Некоторые ученые считают, что «политический имидж – это совокупность представлений, восприятий и убеждений, которые имеет индивид или группа индивидов о разных политических явлениях или товарах»⁶. Как правило, понятие имиджа относится к конкретному человеку, но может распространяться на группу лиц, организацию, товар. Он формируется как на основе реального поведения человека, так и под влиянием оценок других⁷. Итак, в практической политологии имидж – это, прежде всего, обобщенный образ, который возникает у граждан о политических субъектах. Другое дело, что сейчас его целенаправленно формируют имиджмейкеры. Имидж – это образ идеального и реального политического деятеля, который сформировался в общественном сознании.

Важный раздел имиджелогии посвящен функциям данного явления. Так, Г. Почепцов выделил три функции имиджа⁸:

- 1) идентификации (имидж – это стереотип, поэтому можно мгновенно соотнести его с конкретным лицом, ведь он задает уже апробированные пути идентификации. Объект становится безопасным, легко узнается);
- 2) идеализации (имидж пытается желаемое выдать за действительное, то есть лидер стремится приспособиться к ожиданиям электората);
- 3) противопоставление, поскольку строится системно, исходя из уже существующих имиджей (любая характеристика становится ярче по сравнению с противоположной).

В. Шепель распределяет функции имиджа на две группы: ценностную и технологическую. Ценностные функции исследователь делит на следующие:

- Личностно возвышающая. Благодаря созданию вокруг личности ореола привлекательности, она становится социально востребованной, раскованной в проявлении своих лучших качеств.

⁴ В.Г. Королько, *Основы публик рилейнз*, Москва 2000, с. 294.

⁵ Е. Егорова-Гантман, Е. Абашкина, Ю. Косолапова, *Имидж лидера*, Москва 1994, с.5.

⁶ Г.В. Пушкарева, *Политический менеджмент*, Москва 2002, с. 84.

⁷ К.М. Левківський, *Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів освіти*, Львів 2004, с. 461.

⁸ Г.Г. Почепцов, *Коммуникативные технологии двадцатого века*, Киев 2000, с. 47–48.

- Комфортизация межличностных отношений. Суть этой функции в том, что обаяние людей объективно привносит в их общение симпатии и доброжелательность, а потому нравственную меру терпимости и такта.
- Психотерапевтическая. Суть её в том, что личность, благодаря осознанию своей индивидуальной незаурядности и повышенной коммуникабельности, обретает устойчивое мажорное настроение и уверенность в себе.

Таким образом, ценностные функции имиджа свидетельствуют о его бесспорном значении в выстраивании здоровой духовной организации личности. Посредством имиджа наиболее заметно, а потому доступно для других людей, проявляется внутренний мир конкретной личности. Вот почему так велика роль ценностных функций имиджа.

Технологические функции имиджа в свою очередь автор подразделяет на следующие подфункции:

- Межличностной адаптации. Благодаря правильно избранному имиджу можно быстро войти в конкретную социальную среду, привлечь к себе внимание, оперативно установить доброжелательные отношения.
- Высвечивания лучших личностно-деловых качеств. Благоприятный имидж даёт возможность зрительно представить наиболее привлекательные качества человека, позволяя соприкасающимся с ним людям познавать именно эти черты, вызывающие симпатию или доброе расположение.
- Затенения негативных личностных характеристик. Посредством макияжа, дизайна одежды, аксессуаров, причёски и т.д. можно отвлечь людей от тех недостатков, которые присущи человеку.
- Организация внимания. Привлекательный имидж невольно притягивает к себе людей, он импонирует им, а потому они психологически легче располагаются к тому, что он говорит или демонстрирует.
- Преодоления возрастных рубежей. Искусно владея технологией самопрезентации, что конкретно проявляется в удачном выборе моделей поведения и исполнении различных ролей, можно комфортно себя чувствовать в общении с людьми разного социального положения и профессионального статуса, не сковывая себя «комплексом» собственного возраста.

Знание технологических функций имиджа предлагает широкое практическое его использование. Сошлёмся на одно из высказываний Наполеона: «Я бываю то лисом, то львом. Весь секрет управления заключается в том, чтобы знать, когда следует быть тем или другим»⁹.

Таким образом, имидж – это полиметрическое явление, функционал которого разнообразен. Главное его назначение – достичь эффекта личного

⁹ В.М. Шепель, *Имиджелогия*, http://www.psychology.vuzlib.net/book_o603_page_6.html.

притяжения. Кто в полной мере владеет функциями имиджа, тому присуще такое состояние, которое называется магией расположения. Акцент на практическом значении имиджа отличает наше понимание его содержания и предназначения от зарубежных подходов.

Рассмотрев и сравнив функции, определенные Г. Почепцовым и В. Шепелем, хотелось бы подчеркнуть, что главной функцией построения имиджа политического лидера выступает манипулирование сознанием граждан. Если данная функция успешно сработала, то политический лидер имеет реальные шансы увеличить процент своего электората и благодаря этому стать победителем на выборах.

Также при изучении и построении имиджа важным является знание главных составляющих частей данного феномена, ведь невозможно создать что-либо действительно работающее и успешное, не зная внутреннего содержания предмета. Украинский ученый П. Фролов в структуре имиджа лидера выделяет следующие составляющие: личностные черты политика, тип его политической ориентации, его место в институтах власти или неформальных образованиях (президент, парламентарий, кумир толпы)¹⁰.

В научной литературе в структуре имиджа политического лидера зачастую выделяют три основные его составляющие части: персональные, социальные характеристики политика и символическую нагрузку. К первой персональной составляющей относятся физические, психофизиологические особенности, характер, тип личности, индивидуальный стиль принятия решений и т.д. Под социальной составляющей понимают статус лидера, который не только связан с его официальной позицией, но и с происхождением, материальным состоянием и т.д. К социальным характеристикам относим также взаимодействие лидера с социальными группами, чьи интересы он представляет и чьей поддержкой пользуется, а также с оппонентами. Социальная принадлежность определяет нормы и ценности, которых придерживается политик. Символическая составляющая связана с устойчивыми культурными архетипами и проявляется, когда лидеры становятся символами определенных идеологий, определенного политического направления¹¹.

Итальянский исследователь Д. Гарсиа утверждает, что личностные качества политического лидера играют решающую роль для избирателей, так как они предлагают привлекательный ярлык, который предполагает, каким будет тип лидера и кандидата в конечном итоге. Главными составными имиджа лидера выступают следующие характеристики: компе-

¹⁰ П. Фролов, *Психотехнології впливу на виборця: правда і вигадки*, “Наукові студії із соціальної і політичної психології” 2002, № 5 (8), с. 169–182.

¹¹ Е.В. Егорова-Гантман, К.В. Плешаков, *Политическое консультирование*, Москва 2002, с. 472.

тентность, доверие (честность и порядочность), надежность (ответственность, решительность и стабильность), лидерская притягательность (вдохновляющий, коммуникативный, надежный и приятный), а также внешний вид (возраст, состояние здоровья и другие демографические особенности)¹².

Проанализировав основные составляющие элементы имиджа политического лидера хотелось бы подчеркнуть, что главными выступают его личностные характеристики, ведь избиратели изначально отождествляют политика с собой, то есть он целостная личность, которой присущи самые обычные человеческие качества, подкрепленные профессионализмом, пониманием и знанием того, в чем действительно нуждаются обычные граждане. Необходимо отметить, что в Украине все же на первое место выходит символическая составляющая имиджа, ведь политик должен отвечать запросам и предпочтениям электората. То есть при разработке имиджа украинского лидера необходимо за основу брать именно те характеристики, которые желает видеть в нем население страны. Также, по моему мнению, не последнее место в процессе формирования образа занимает то, является ли политик харизматичной личностью. Если же лидер харизматичен, то это может стать изюминкой его имиджа, ведь такие люди притягивают уже благодаря их природным врожденным качествам, которые необходимо удачно подчеркнуть в глазах избирателей.

Для изучения процесса формирования имиджа политического лидера желательно знать и понимать, что существует ряд различных типологий данного понятия. Все они построены на основе различных критериев и характеристик. Для создания успешного образа в избирательной кампании необходимо взять за основу один или несколько типов имиджа. Конечно, это выступает определенным фундаментом, на основе которого создается новый и уникальный образ именно в этой стране и именно в это время. Рассмотрим наиболее известные и интересные из типологий.

Ф. Джефкинз¹³ предлагает следующие типы имиджа:

1. Зеркальный – имидж, свойственный нашему представлению о себе.
2. Текущий – вариант имиджа, характерный для взгляда со стороны.
3. Желаемый – тип имиджа отражает то, к чему мы стремимся.

¹² D. Garzia, *The personalization of politics in Western democracies: Causes and consequences on leader-follower relationships*, "The Leadership Quarterly" 2011, Vol. 22, № 4, p. 697–698.

¹³ Ф. Джефкинс, Д. Ядин, *Паблик рилейнз: Учеб. пособие для вузов*, Москва 2003, с. 416.

4. Корпоративный (внешний, внутренний, имидж сотрудников, руководителя, аудиторий) – имидж организации в целом, а не каких-то отдельных подразделений или результатов её работы.
5. Множественный – вариант имиджа образуется при наличии ряда независимых структур вместо единой корпорации.

Отечественные авторы определяют в украинской политической практике несколько другие, чем на Западе, находящиеся ближе к нашим реалиям, типы политических образов, которые использовались кандидатами в народные депутаты. В частности, В. Бебик предлагает такую их классификацию¹⁴:

1. «Деловой имидж», который наилучшим образом характеризуется тезисом: «мы заработали деньги для себя, заработаем их и для вас»;
2. «Интеллектуальный имидж», возникший на основе утверждения: для работы в парламенте необходимы профессионалы;
3. «Народный имидж» строился на классической популистской основе, на стремлении сформировать позитивное отношение к себе как к «своему парню»;
4. «Политический имидж» формировался на контрастном противопоставлении социалистов (формальных или скрытых) и национал-демократов. В обоих случаях ставка делалась на определенные, хорошо известные базовые ценности основных политических сил общества, а собственно имидж создавался на декларировании приверженности к этим ценностям, а не на основе личностных характеристик кандидатов;
5. «Женский имидж» создавался на основе кредо: «Похоже, что мужчины уже ничего не смогут сделать. Выбирайте женщин. Они сделают этот мир лучше»;
6. Имидж «местного жителя» строился на основе постулата «Я – свой, я здесь живу и никуда не денусь, потому что у меня здесь родственники, семья...».

С внедрением в политический процесс Украины демократических выборов появляется все больше политических субъектов, желающих принять участие в соревнованиях за то или иное властное кресло. Поэтому, украинские политики перенимают некоторые особенности создания имиджа лидера за рубежом, например, в США и странах Западной Европы. В формировании имиджа политического лидера значительное место занимают политтехнологи, которые изучают спрос избирательного рынка, существующие реальные предпочтения населения. Опираясь на эти знания, осуществляется хлопотная работа над образом политика, который должен привлечь внимание, заинтересовать, отличаться от других кандидатов. Для того, чтобы разра-

¹⁴ В.М. Бебик, *Політичний маркетинг і менеджмент*, Киев 1996, с. 52–53.

ботать удачный и точный образ именно для этой избирательной кампании необходимо привлечь как можно большее количество ресурсов, которые имеют кандидат и его ближайшее окружение. Эта сеть использует все возможные капиталы для увеличения рейтинга кандидата от нее. Привлекаются, в первую очередь, экономический капитал, социальный, политический, интеллектуальный, культурный и другие вспомогательные ресурсы, если они присутствуют.

Категория «имидж» не является сегодняшним изобретением и имеет свою предысторию и научный путь становления. В отличие от понятия, которое сформировалось недавно, имидж, как явление общественной жизни, существовал на всех этапах развития человеческого общества. Косвенным подтверждением того, что забота о надлежащем имидже была свойственна человеку в разные эпохи, могут служить сохраненные прозвища исторических лиц: Ричард Львиное Сердце, Ярослав Мудрый, Иван Грозный, Филипп IV Красивый.

Древние государства, имея сложную общественную структуру, оставили в своем культурном наследии не только величественные произведения искусства и литературные памятники, но и специально созданные, тщательно продуманные образы правителей.

Социальная определенность образа является важнейшей особенностью культуры Древнего Египта¹⁵. В основу портрета властелина лег образ сознательно возвеличенный, лишенный всего случайного и несущественного, с четко отобранными и тщательно проработанными чертами. В парадной одежде фараона каждая деталь, символ, цвет работает на создание идеи божественной власти. Здесь все продумано до мелочей. Каждый, кто смотрит на фараона, не должен сомневаться, что перед ним живой бог, сын Осириса. Золотая маска фараона, имеющая черты портретного сходства, царский плат, инкрустированный вставками из смеси голубого стекла и лазурита, нагрудное украшение в виде сокола с распростертыми крыльями и золотая диадема в виде змея – все это знаки отличия властелина, которые отождествляют его с солнечным светом, легко читаются современниками.

В Древнем Китае также очень четко прослеживается большое внимание к образу правителя. Китайские философы разрабатывали идеальные характеристики, которыми должен обладать лидер для того, чтобы быть в глазах своих подчиненных авторитетным и лучшим. Так, например, Лао Цзы утверждал, что лучший руководитель – это тот, о котором люди знают только то, что он существует¹⁶. Еще один китайский мыслитель – Конфуций

¹⁵ М.Е. Матъе, *Искусство Древнего Египта*, Москва 1970, с. 675.

¹⁶ Лао-цзы, *Книга Пути и Благодати*, Москва 1994.

– занимался изучением характеристик и методов властвования правителя. Так политический лидер должен был олицетворять в себе такие качества, как справедливость, мудрость, нравственность, благородство. Итак, имидж императора перед народом можно назвать «сын неба», который предстает святым перед людьми¹⁷.

Античное общество сделало огромный вклад в представления человека о важности собственного образа. Естественно, что проблемы имиджа в современном смысле этого слова не были, да и не могли быть предметом специального исследования мыслителей прошлого и в их работах никак не выделены. Самые известные философы древности – Сократ, Платон, Аристотель создали теорию гармоничного развития личности, поставили вопрос о соотношении природного и социального в человеке, о связи души и тела, вопрос о том, какое воспитание делает человека совершенным. Эти проблемы рассматриваются в связи с такими основополагающими философскими категориями, как «человек», «государство», «общество», «душа» и «тело», «красота» и «гармония», «чувственное восприятие», и раскрываются в их контексте. Работы античных философов также предлагают мировоззренческо-методологические подходы к анализу феномена имиджа.

Средневековье, на первый взгляд, трудно назвать эпохой, которая могла обогатить и развить теорию имиджа. Однако это впечатление обманчиво. Достаточно вспомнить, что «образ» и «подобие» были чрезвычайно значимыми понятиями для Средневековья. Это время создало массу образов, которые стали символами эпохи: рыцарь-крестоносец, монах, купец, бюргер, дама сердца. Можно говорить о том, что Средневековье – период господства типичных имиджей.

Существует, по меньшей мере, две особенности средневекового мировоззрения и средневековой культуры, которые определяют значение имиджа для этой эпохи. Это символизм и иерархичность. Средневековье создало символическое изобразительное искусство, символическую поэзию, сложно и тонко разработанный религиозный культ, «алгоритмы» светской и повседневной жизни¹⁸.

Эпоха Возрождения выдвинула идеал гармонично развитого человека, отчасти совпавший с созданным Платоном образом, и ставший признаком гуманизма. Человек становится единственным вероятностным явлением в мире, только в человеке искали и находили настоящую «меру всех вещей». Отказ от средневекового аскетизма, освобождение всего природного, чувственного, от обвинений в грешности приводит к обновлению во всех сферах

¹⁷ М.Е. Кравцова, *История культуры Китая*, Москва 1999.

¹⁸ Ж. Ле Гофф, *Средневековый мир воображаемого*, Москва 2001, с. 440.

жизни, не только общественной, но и личной. Появляется не только «новое небо», созданное Коперником, но и «новая земля», появившаяся вследствие больших географических открытий. Новым становится сам человек, его изображение, одежда, среда обитания, пища, и, наконец, отношение к своему образу. Эстетика Возрождения видела гармонию в идеальной организации человеческого тела, во взаимопроникновении внешнего и внутреннего, в согласованности частей и целого¹⁹.

Особый интерес в истории становления имиджа представляют работы итальянского политического мыслителя Никколо Макиавелли «Государь» и «История Флоренции», в которых представления о роли имиджа в системе общественных связей получили наиболее законченный и последовательный характер. Именно Макиавелли зафиксировал тот момент в истории, когда процесс создания имиджа был преобразован в сознательно регулируемую деятельность, когда была осознана роль имиджа в успешной социальной адаптации.

Макиавелли отмечал, что политический лидер – это государь, который представляет общество в целом и использует любые средства для поддержания общественного порядка и сохранения своего государства. В своей работе «Государь», опубликованной в 1513 году, философ отстаивал лозунг: «Цель оправдывает средства»²⁰, а это значит, что правитель для славы и могущества государства может нарушать моральные нормы. То есть, он разработал практические советы для правителей, которые были освобождены от религиозных и нравственных ограничений. Однако Макиавелли допускал аморальность лидера лишь в случае смертельной опасности для Отечества. Во всех других случаях правитель должен быть честным и справедливым. Итак, согласно Макиавелли, государь должен олицетворять черты двух зверей (льва и лисицы) для того, чтобы силой льва бороться с врагами, а хитростью лисы избегать ловушек, расставленных противниками. Надо отметить, что лидер должен иметь такие качества, как сила, справедливость, честность и хитрость. В трактовке Н. Макиавелли политический лидер – это правитель, который объединяет и представляет все общество и использует любые средства для поддержания общественного порядка и сохранения своего господства.

Выдающийся мыслитель Макиавелли, называл имидж «личиной», которая является необходимой, и большинство людей судят о государе именно по ней. Так, он считает, что «массы увлекаются влиятельностью и успехом». Сегодня в Макиавелли политические технологи видят высокий интеллекту-

¹⁹ Э. Чемберлин, *Эпоха Возрождения. Быт, религия, культура*, Москва 2006.

²⁰ Н. Макиавелли, *Государь*, Москва 1990.

альный авторитет, его считают создателем одного из самых эффективных стилей лидерства. Следует упомянуть важные принципы Макиавелли, которые повлияли на развитие представлений об имидже политического лидера: авторитет, воля к выживанию, такие черты, как мудрость и справедливость. Фактически, если говорить об узком понимании политического имиджа, то он нашел отражение в концепции Макиавелли об идеальном государе.

По мнению Макиавелли, который, исходя из психологически несовершенной природы человека, считает, что нужно избегать создания прямолинейного имиджа политика, стремящегося к понятным для всех политическим целям. Ради успеха необходимо использовать имидж, разработанный с учетом конкретных политических условий, которые сложились в государстве. Такие радикальные предложения касаются, прежде всего, осуществления политической деятельности в экстремальных условиях жесткого противостояния.

Новое время внесло новые акценты в понимание роли и места личности в жизни общества. В центре внимания находился человек, со своими индивидуальными качествами, автономностью, суверенностью. Человек стал рассматриваться как обладающий свободой в жизнедеятельности. Отношение к человеку как главной ценности выразилось в том, что на первый план в ряде моральных ценностей было выдвинуто человеческое достоинство. Ф. Бэкон, всесторонне рассматривая «человека общественного», формулирует тезис о том, что имидж человека не является личным делом индивида²¹. Соблюдение норм приличия, владение навыками общения – это уважение к обществу, составная часть современной культуры.

Вплоть до XX века понятие «имидж» не существовало, оно не было структурировано, но отдельные составляющие имиджа были известны всегда, в частности, описание внешних характеристик и их соответствие внутреннему миру человека. При этом имелись в виду не только положительные характеристики, но и соответствие внешним негативным, которые оказывают отрицательное воздействие на окружающих при первом взаимодействии с ними. Всегда считалось, что именно это первое впечатление и отражает сущность пока еще незнакомого человека. Большую роль в этом играли и те установки, те слухи, которые разрабатывал сам человек. Одежда человека всегда был важной характеристикой, которая позволяла определить его принадлежность к группе в соответствии с особенностями ситуации. Этот источник, как и манера поведения, необычайно важен, поскольку в нем заложена информация, которая соответствует исторически сложившимся стереотипам.

²¹ Ю.П. Михайленко, *Ф. Бэкон и его учение*, Москва 1975.

Первоначально понятие «имидж» носило практически-прикладной характер. Впервые этот термин стал использоваться в рекламе для дифференциации однородных товаров в Америке. Затем в начале 60-х годов XX века он вошел в политический лексикон в связи с появлением новых методов проведения и организации избирательных кампаний. В политике термин «имидж» отображал публичную сторону деятельности кандидата, обращенную к избирателям.

Позже в американской литературе публикуется ряд изданий об имидже, которые используют это понятие как определенную технологию для влияния и создания целенаправленного образа в индивидуальном, массовом и групповом сознании.

К проблеме сущности имиджа политического лидера в современном его понимании, а также к практическому его воплощению стали обращаться не так давно: на Западе – с 60-х годов XX века, а на постсоветском пространстве – с начала 1990-х годов. В отечественной политологии к тематике политического имиджа начали обращаться в связи с развитием демократических политических институтов, многопартийности, возникновением различных средств массовой информации и выходом в политическую сферу большого количества политических деятелей. Все это создало надлежащие условия для конкуренции политических игроков в процессе получения властных полномочий.

Мы полагаем, предложенные этапы развития категории «имидж» предстают важным разделом в общем спектре исследования проблематики политического имиджа. Однако, внимание к имиджу актуализировалось в последние годы в связи с обострением стоящей перед людьми проблемы выбора (напр., товаров и услуг, политических партий и общественных организаций, лидеров и руководителей), и конкуренцией на разнообразных рынках – потребительском, политическом и других. Чтобы продать товар, услугу, привлечь на свою сторону избирателя, чтобы успешно конкурировать на рынке, фирма, общественная организация, университет или банк должны создать себе соответствующий имидж. Целесообразно, адекватный имидж необходим для любого вида социальной деятельности, что подтверждает многолетняя практика. Имидж находится рядом с такими понятиями, как рейтинг, репутация, известность, престиж, авторитет.

Хотелось бы отметить, что в Америке и Западной Европе над имиджами политиков специалисты работают достаточно долгий промежуток времени, начиная задолго до избирательной кампании, а главное продолжают их контролировать и по окончании выборов. В Украине же разработкой имиджа занимаются от случая к случаю, то есть от одной избирательной кампании к другой. Имидж украинского политического лидера создается очень быстро за короткий промежуток времени, часто выпускается много важных дета-

лей для этого процесса, что и является провальным для кандидата на тот или иной пост. Поэтому мы перейдем к рассмотрению имиджа с помощью такого методологического подхода, как теория конвертации капиталов, которая поможет выявить негативные и позитивные стороны такого поспешного построения образа для политического лидера и очертит основные капиталы необходимые для разработки имиджа.

Такой предмет политологического исследования, как имидж политического лидера в избирательной кампании может рассматриваться через один или синтез нескольких подходов. Феномен имиджа политического лидера можно изучать через различные политологические методологии такие, как системная, структурно-функциональная, бихевиоральная, дискурс-методология, теория конвертации капитала.

Важным аспектом общего восприятия и оценки политика выступает впечатление, которое он оставляет, то есть его имидж – фактор, играющий большую роль в оценке любого социального явления или процесса. Значение имиджа в достижении политического успеха чрезвычайно важно, ведь имидж – это один из механизмов воздействия на других людей, возможность психологического воздействия на массы. Формирование политического имиджа может быть полностью управляемым и создаваться по схемам, которые меняются в зависимости от обстоятельств. Для специалистов по пиару сначала нужно найти сильные и слабые стороны, а потом уже заниматься созданием имиджа.

Имидж политика – это образ, который специально формируется в глазах различных социальных групп. Он возникает не спонтанно, а благодаря целенаправленным усилиями, как самого лидера, так и его команды. По нашему мнению, процесс создания имиджа политического лидера – это один из главных этапов избирательной кампании, от которого зависит успех кандидата на выборах. Население страны в первую очередь воспринимает политического лидера через искусственно сконструированный образ, который должен соответствовать существующей реальности и предпочтениям электората. Главное задание политического имиджа заключается в донесении к избирателям информации о субъектах избирательного процесса. Имидж состоит из набора определенных составных элементов и поэтому важным является процесс выбора компонентов для формирования оптимального образа политика, которые должны повысить конкурентоспособность политического лидера. В связи с «персонификацией политики» предвыборные кампании превратились сегодня в настоящую войну имиджей, и побеждает тот лидер, чей имидж становится для избирателей наиболее привлекательным в данный момент и соответствует особенностям украинской действительности, политическому сознанию и политической культуре граждан.

Имидж стал важной частью избирательной кампании потому, что происходит процесс персонализации, то есть избиратели, в первую очередь, голосуют за личность. Имидж в избирательной кампании – это образ кандидата или политической партии, который сложился в сознании избирателей. Ядром имиджа кандидата или партии выступает основная черта, на которую при формировании имиджа накладываются и другие, дополняющие и усиливающие.

Хотелось бы уделить внимание изучению имиджа политического лидера с помощью теории конвертации капиталов. Рассмотрим сначала основные положения теории конвертации капиталов, а затем при помощи данной теории проанализируем имидж украинского политического лидера.

Значительный вклад в исследование природы капитала сделал К. Маркс. Он обнаружил, что в процессе кругооборота капитал проходит через три стадии. Сначала денежный капитал превращается в производственный, а после того, как готовая продукция попадает на рынок, капитал находится в товарной форме. Можно отметить, что категория «капитал» из экономической превращается в социальную²².

Через категории «производство», «товар», «прибыль», «эффективность» феномен капитала изучали К. Менгер, А. Маршал и другие²³.

В 50-60 гг. благодаря Т. Шульдзу и Г. Беккеру в изучение феномена капитала вводится новая категория «человеческий капитал», который означает совокупность знаний, навыков, способностей, мотиваций. То есть, образование, знания и навыки человека превращаются также в фактор производства²⁴.

Значительный вклад в развитие теории капиталов сделали П. Бурдье, Дж. Коулман, Р. Патнем, Ф. Фукуяма. П. Бурдье выделил и описал несколько видов капитала. В его понимании понятие «капитал» связывается не только с ресурсом, который приносит прибыль, но с посягательствами индивида на определенную позицию в поле, в котором этот вид капитала играет большую роль и признается другими субъектами²⁵.

Базовые положения теории конвертации капиталов помогут быть использованы для анализа основных конвертационных стратегий кандидатов в президенты Украины в 2010 году и иллюстрации влияния различных капиталов на построение имиджа политика. Итак, основные положения теории конвертации капиталов представляются следующим образом:

²² К. Маркс, *Капитал: Критика политической экономии: в 3 т.*, Москва 1984, с. 596.

²³ В.В. Радаев, *Экономическая социология*, Москва 1998, с. 368.

²⁴ Р.И. Капелюшников, *Теория человеческого капитала*, <http://www.libertarium.ru/10624>

²⁵ P. Bourdieu, *The forms of capital*, [in:] J. Richardson (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, Greenwood 1986, p. 241–258.

- Социум состоит из различных сфер, каждой из которых соответствует свой капитал.
- Капитал – это ограниченный ресурс, который может накапливаться и приносить дополнительную стоимость.
- Этот ресурс характеризуется определенной ликвидностью, т.е. обладает способностью превращаться в денежную форму.
- Возможна конвертация капитала, т.е. обмен капитала одного поля на капитал другого поля. Причем, Бурдые утверждает, что конечной фазой конвертации любого капитала может быть и часто является конвертация в экономический капитал.
- Существуют две формы капитала: традиционный (финансовый, человеческий, экономический, физический) и нетрадиционный (политический, социальный, интеллектуальный, символический, функциональный, культурный, метакапитал).
- Все политические актеры характеризуются по совокупности всех капиталов, носителями которых они являются.

Например: Виктор Федорович Янукович – президент страны, имеющий имидж сильного лидера, доктор экономических наук, он наш земляк, ибо родом из Донецка.

Юлия Владимировна Тимошенко – лидер оппозиции, имеет имидж революционерки (после оранжевой революции), кандидат экономических наук.

- Из-за того, что поведение индивида в политическом поле является телеологическим, каждый политический актер имеет индивидуальную стратегию конвертации капитала и становится участником групповых стратегий²⁶.
- Групповые стратегии можно проследить через сеть, в которую входит политический актер.

Теперь непосредственно перейдем к анализу имиджа политического лидера.

Процесс формирования имиджа политического лидера по теории конвертации капиталов рассмотрим сквозь призму президентской избирательной кампании 2010 года. Конвертационное поле – избирательная кампания 2010 года. Кандидаты в президенты – это игроки, которые являются носителями капиталов. Имидж политического лидера в президентской избирательной кампании является результатом конвертации капиталов, которые могут быть в наличии у того или иного кандидата в президенты. Перечень и количество капиталов у кандидатов отличается друг от друга. Конечной целью конвертации капиталов является получение политического капитала в виде победы

²⁶ П. Бурдые, *Формы капитала*, “Экономическая соціологія” 2002, Т. 3, № 5, с. 60–74.

на выборах и пост президента Украины. Стратегии лидирующих кандидатов в президенты имели следующий вид:

1. Ю. Тимошенко вначале избирательной кампании имела рейтинг поддержки примерно 20%. Базовыми капиталами президентской кампании были символический и культурный. Однако, не произошло удачной конвертационной стратегии потому, что не хватило других капиталов таких, как экономический, социальный и поддержки украинского населения.

Оригинально начала свою рекламную кампанию Ю. Тимошенко. Сначала, когда еще официально не стартовала предвыборная кампания, появился слоган «Она – работает». Он вызвал интерес, поэтому интрига и задумка политтехнологов казалась очень удачной.

Однако, избирательная кампания выбрала не тот путь, который был выигрышным именно для Леди Ю. Если монополизацию идеи любви и сердца украинцы как-то восприняли спокойно, то ассоциация себя с Украиной, напоминая фразу французского короля Людовика XIV «Государство – это я», не воспринялась населением позитивно. Кандидатура Ю.Тимошенко проявляется как очень сильная благодаря ее лидерским способностям. Можно выделить несколько образов Юлии Владимировны, которые наблюдаются сквозь призму избирательной кампании. Первый оказался полностью провальным – это образ «Она – Украина». Второй образ появляется после того, как Юлия Тимошенко приняла участие в «Молитве за Украину» вместе с духовными лидерами страны, просившими у Господа благословения для Украины, мира и благополучия для украинского народа, честности и справедливости в ходе выборов, а также мудрого и заботливого руководителя для нашего государства, который по Божьей милости займет пост президента Украины. После этого можно выделить образ спасительницы, мученицы и святой, которая заботится о стране и ее людях. Третий образ – это сильная, смелая, в то же время чрезвычайно женственная и хрупкая во время поздравления украинского народа с Новым годом Ю. Тимошенко, выглядевшая с распущенными волосами рядом с тигренком очень эффектно и завораживающе. На протяжении всей избирательной кампании Юлия Тимошенко отличалась от других кандидатов немногословностью, она пыталась сохранять терпение в различного рода дискуссиях и проявляла такую же сдержанность и в невербальных коммуникациях. Ее жестикуляция была всегда неизменной и спокойной.

Необходимо отметить, что эти три образа являются креативными и интересными, однако, они противоречат друг другу. Также, Юлия Владимировна не до конца смогла им соответствовать, потому характер этой женщины очень трудно удерживать в определенных рамках.

Поэтому, удачные образы Ю.В. Тимошенко не смогли убедить граждан в их правдивости и в том, что они являются эффективными. Это можно подтвердить тем, что Ю. Тимошенко заняла второе место в первом туре набрав 25% голосов.

2. В ходе президентской избирательной кампании рейтинг поддержки лидера оппозиции был самым высоким среди других кандидатов. В начале кампании – это примерно 30%. Имея такие капиталы как экономический, социальный и политический Виктор Федорович Янукович в первом туре выборов удачно конвертирует их в уровень поддержки и доверия к своему персонажу – 35%.

Виктор Янукович предстал как сильный и стабильный лидер, и это было именно то, чего от него ожидали и то, каким Виктора Федоровича видел его электорат в последние годы. Его политтехнологи не пытались создать ничего нового, а лишь поддерживали существующий имидж. Что касается агитационных лозунгов о том, что он «за людей» и «для людей», «услышит каждого» и «учтет мнение каждого», то они должны подчеркнуть социальную направленность и персональное внимание кандидата к нуждам и потребностям простого человека. Кампания В. Януковича была более традиционной: социальные обещания и ценности (стабильность, борьба с бедностью, благосостояние и т.д.), а в финале – призыв не игнорировать выборы («Я знаю, я приду!»). Итак, ключевыми оказались идеи стабильного, прогнозируемого экономического развития и социальной защищенности граждан. Виктор Федорович – это безоговорочный лидер социума. Кампания В. Януковича была последовательной и целенаправленной. Наиболее важным было то, что избирательная кампания была простой, понятной обычным гражданам и сосредоточилась на наиболее важных проблемах для граждан.

3. Кандидат в президенты С. Тигипко в президентской избирательной кампании, владея экономическим капиталом, удачно конвертировал его в политический, заняв третье место и получив 13% голосов в первом туре²⁷. В целом политтехнологам удалось создать имидж политика, который выступил альтернативой между образами лидирующих кандидатов – Ю.Тимошенко и В. Януковича. Имидж Сергея Тигипко был построен на принципах компетентности потому, что он внушал уверенность, скрытую силу и неограниченные возможности и умения. Его призывы дать ответ на трудные вопросы, от которых уходят другие, внушали уверенность в его действенности и компетентности. Его слоганы сдержанные, правильные и осуществимые. Поэтому рейтинг поддержки С. Тигипко

²⁷ А. Мустафин, *Сергей Тигипко: выбор после выборов*, “Зеркало недели” 2009, № 2.

в начале избирательной кампании достигал примерно 5%, а в первом туре голосования вырос почти втрое. Хотелось отметить, что имидж С. Тигипко положительно повлиял на кредит доверия и поддержки в политическом поле.

4. Рейтинг поддержки А. Яценюка в начале избирательной кампании достиг 9%. Он являлся претендентом на получение третьего места в первом туре²⁸. Но избирательная кампания, в ходе которой был создан имидж, несоответствующий существующему в действительности образу А. Яценюка, негативно повлияла на уровень поддержки кандидата в первом туре голосования – всего 7%.

Лозунги на его билбордах оказались чрезвычайно банальными, очень общими, примитивными, давно надоевшими украинскому электорату. Следует отметить, что на этого кандидата возлагалась большая надежда потому, что А. Яценюк с самого начала своей политической карьеры предстал перед нами умным, интеллектуальным, перспективным политиком, который понимает потребности людей. В избирательной кампании данного кандидата в президенты была допущена огромная ошибка, ведь акценты расставлены совсем не в сторону победы А. Яценюка. Образ сурового, сильного лидера, который будет управлять страной жесткими методами совсем не для него. Нужно было отметить главные положительные характеристики, такие как интеллектуальные способности, образованность, нравственность, религиозность, достижение такого высокого статуса в его годы. Хотя с другой стороны молодой возраст кандидата в президенты мог сработать не в его пользу. Владея экономическим, функциональным и культурным капиталами, не удалось конвертировать их в удачный символический, а затем и политический капиталы. Причиной такой ситуации можно назвать неудачно сложившийся имидж кандидата в президенты, который не соответствовал реальному наполнению его личности.

5. Что касается В. Ющенко, то уровень его поддержки достигал очень низких показателей для того, чтобы занять пост главы государства второй раз. Конвертационная стратегия В.А. Ющенко заключалась в том, чтобы сохранить себя вообще в политическом поле. Обладая административным, функциональным и экономическим капиталами, ему не удалось конвертировать их в новый реально действующий имидж лидера страны. Он придерживался имиджа национального лидера, не делал резких шагов для привлечения нового электората, а пытался сохранить или вернуть собственный. Поэтому рейтинг поддержки примерно 3–5%, что является

²⁸ О. Сохар, *Перед боем*, “Зеркало недели” 2009, № 40.

чрезвычайно скудным по сравнению с рейтингом других кандидатов, не сыграл реальной положительной роли для дальнейшего существования на политическом поле.

Из всего выше сказанного необходимо сделать выводы. Категория «имидж политического лидера» имеет длительную историю становления и является важным предметом исследования в политической науке. Некоторые характеристики формирования имиджа можно проследить еще в Древнем Египте и Античной Греции. В современном виде над имиджем политического лидера начали работать различные специалисты. «Колыбелью» имиджелогии являются Соединенные Штаты Америки. Украина начала перенимать достижения американцев и европейцев лишь после распада Советского Союза, не внося ничего нового.

Итак, «имидж» существовал всегда, но в последние десятилетия изменяется его сущность и возрастает значение. Это можно объяснить тем, что нас окружает большое количество информации, которая обновляется ежеминутно и человек не способен сохранять этот массив полностью. Из-за такой ситуации возникают и начинают использоваться ярлыки, среди которых наиболее удачные закрепляются в памяти. Имидж – это знаковые характеристики, в которых существует форма и содержание.

Также необходимо отметить, что процесс формирования имиджа политического лидера является сложным, многогранным и важным явлением для его победы на выборах. Имидж должен быть конкретным и действенным, избиратели должны легко идентифицировать его с личностью политика, должен основываться на реальных фактах и событиях, опираться на то, что является популярным в обществе, отображать его приоритеты и ожидания, а «команда» лидера должна способствовать его распространению. Из всех избирательных кампаний 2010 года можно выделить несколько основных, которые привлекли внимание как украинского общества в целом, так и отдельных граждан из-за границы. Яркостью и универсальностью выделилась кампания Ю.В. Тимошенко. В.Ф. Янукович победил на выборах, в первую очередь, благодаря простоте и понятности украинскому народу, а также социальной направленности избирательной кампании.

РЕЗЮМЕ

Исследование посвящено политологическому анализу феномена «имидж политического лидера». В работе определена сущность понятия «политический имидж», а также его основные составляющие элементы, функции, рассмотрены некоторые типологии имиджа. Автор более подробно рассматривает историю становления понятия «имидж политического лидера» как научную категорию. Феномен имиджа политического лидера проанализирован при помощи теории конвертации капиталов и на примере конвертационных стратегий украинских политических лидеров в президентской избирательной кампании 2010 года показано, как различные капиталы участвуют в построении имиджа политика, поскольку именно кампания 2010 года представила интересные успешные имиджи.

Julia A. Pashchenko

IMAGE OF POLITICAL LEADER: POLITOLOGICAL ANALYSIS

Research is devoted to politological analysis of the phenomenon of “political leader’s image”. In the work the author defines the essence of the concept of “political image” and its main components, functions and considers some typologies of image. The author analyzes the history of the formation of the phenomenon of the political leader image as a scientific category. The phenomenon of the image of the political leader analyzed using the theory of conversion of capital and on the example of Conversion Strategies Ukrainian political leaders in the presidential campaign in 2010 shows how the various capitals are participating in the construction of the image of politics as it is the campaign of 2010 is bright and rich in interesting and successful image.

KEY WORDS: *image, political leader, election campaign, political player, capital*

Список литературы

- В.М. Бебик, *Політичний маркетинг і менеджмент*, Киев 1996,
П. Бурдые, *Формы капитала*, “Экономическая социология” 2002, Т. 3, № 5,
К.Е. Boulding, *The image: knowledge in life and society*, University of Michigan Press 1956,
Е.В. Егорова-Гантман, К.В. Плешаков, *Политическое консультирование*, Москва 2002,

- В.Г. Королько, *Основы публич рилейшинз*, Москва 2000,
Г.Г. Почепцов, *Коммуникативные технологии двадцатого века*, Киев 2000,
Г.В. Пушкарева, *Политический менеджмент*, Москва 2002,
П. Фролов, *Психотехнології впливу на виборця: правда і вигадки*, “Наукові студії із соціальної і політичної психології” 2002, № 5 (8),
Э. Чемберлин, *Эпоха Возрождения. Быт, религия, культура*, Москва 2006.

Nikolay Prymush, Yuriy Koval

A multiple-aspect analysis of reforming the local government in Ukraine and Poland in the context of innovations and development prospects

KEY WORDS:

local government, regional authority, reforming, self-organization of population, local finances, local elections

Problem formulation

The reform experience of the local government system in Poland is not treated so critically in Ukraine, and in our opinion, it is considered to be excessively idealistic. As an example, there are statements of individual politicians that emphasize the experience in Poland as the only right way of Ukraine's development, as well as published works of individual scientists who advise the Ukrainian authorities that they should regard Poland's experience as the best integration vector of Ukraine into EU area. A positive estimation of the Polish experience in Ukraine is first of all caused by the fact that Ukraine and Poland were more or less in similar social, political and economic conditions in the period of the socialist system collapse. But one must take into consideration the fact that the Ukrainian experience of reforming the local government is unique, and that is why it cannot be considered as a «necessity to transfer the Polish experience into the Ukrainian realia». The reason for this is not the fact that the Polish experience of the local government reforms eventually gave more positive results, but the Polish reformers faced a lot of problems which in the Ukrainian conditions could have a definite chance to aggravate the difficult social, political and economic situation.

The main problems in the Polish reform of the local government included the following points: elections in the representative government body on the local level (gminas, powiats), financing of the local government, distinction between the resources of rural and urban gminas. The above mentioned problems are very similar to Ukrainian problems, but Polish reformers¹ have not solved them so far, even despite the development of the fundamental principle of EU – subsidiarity (effective regional management) in Poland.

The main problem facing the researchers is to find out in which sphere they need to carry out the analysis of problems relating to the local government and which scientific methods can lead to logical conclusions relating to the analysis of problems concerning the local governments in Ukraine and Poland. Besides, they need to find out how to predict the prospects concerning the development of the local government in the Ukrainian and Polish realia.

Problem novelty

The approach that we propose is based on the cluster analysis of development prospects concerning the local government in post-socialistic countries, innovation pattern of the local government, the idea of subsidiarity, the concept of party representation in local authorities (in the aspect of elective techniques) and the spiral evolution dynamics of the local government. The aforementioned variety of approaches allows us to consider the local government simultaneously as a multiplex prism of interconnected processes (social and political, social and economic, financial, social and cultural, political and legal, psycho emotional (memes)²), as well as political institutions serving as a connecting link between the central authorities and the citizens.

The cluster approach allows us to consider the local government simultaneously from three mutually complementary positions. We will call the first position the entrepreneurial position, because according to the statement of researcher O.V. Perevoznykova «...clusters of the first level allow to solve economic problems of the country not at the expense of the definite region, but by participation of entrepreneurial

¹ B. Janowska-Dębska, *Podstawy prawne współdziałania samorządu terytorialnego*, [w:] S. Michałowski (red.), *Samorząd terytorialny III Rzeczypospolitej. Dziesięć lat doświadczeń*, Lublin 2002, s. 79–87.

² Г. Штимицфл, Х.Шоллер, *Местное самоуправление: справочник*, Мюнхен 1995, с. 17.

and civil initiatives in terms of problem solution. The government should play here the part of a facilitator (to ensure communication success in terms of entrepreneurship-citizens-state)»³. The second position of our approach is based on the principles of civil participation both in the local authorities formation (political election), and their function in terms of civil control over the activity of the authorities, as well as the information sphere of the civil society (bio-psycho-emotional integration of citizens). The final, third position defines adaptation vectors of the innovation pattern concerning the local government in agreement with the first two positions.

The current character of the problem, analysis of research and unsolved problems

The problem of the local government, in the aspects specified by us, is considered to be the total sum of interconnected processes, but at the same time this problem is not very well examined not only in the Ukrainian and Polish political ideas, but also in the worldwide practice⁴. The difficulty of the discussed approach lies in the following factor – its objective is to integrate all the range of local government activities into the common mechanism, but at the same time it is considered to be the total sum of interconnected clusters.

The above mentioned difficulty gives rise to a set of problems, the reason for which is the following: when scientists introduce the cluster approach into aspect examination of the local government, they somehow or other mark out only one cluster and try to examine the whole range of activities in the sphere of the local government. Therefore, there are the following approaches to the given problem in the political practice: according to Perevoznykova, Rybchinskaya and others, the cluster approach «serves only for optimization of economic problems in the specific region by means of significant expansion in the sphere of private initiative (entrepreneurship), solving the problems of the definite region, where the main role of the government is to establish com-

³ О.В. Перевознікова, *Роль місцевих органів влади у процесі створення та функціонування кластерів*, [в:] *Удосконалення механізмів державного управління соціально-економічним розвитком підприємств і галузей економіки*: зб.наук.праць, Донецьк 2011, с.142.

⁴ Л. Рибчинська, *Концептуальні підходи до формування кластерів на Хмельниччині*, „Економіст” 2008, № 10, с. 44–46.

munication (definite benefits, including taxes) between the government bodies and the private sector of economy»⁵. Another group of scientists (J. Sallet, O. Solvell, G. Lindqvist, Ch. Ketels) suggest applying clusters not to the system of the local government in general, but to separate sectors of the region's economy in the context of the whole country (J. Sallet)⁶, or to the analysis of the state budget policy in the sphere of budget rearrangement emphasizing the ecological problems that must be solved by local government (O. Solvell, G. Lindqvist, Ch. Ketels)⁷. The third group of scientists (Y. Baltsiy, N. Bogashova, M. Guytor, O. Pawlyk, A. Degtyarenko)⁸ suggest considering the problem of election into the local government bodies by means of cluster analysis in the transformation context of the whole system in the local government (the functions and authorities of the local government, and also their place in the political and administrative systems). On the other hand, a Polish researcher J. Sobczak suggests forming local political parties for the purpose of citizen participation in contrast to the central authority. The approach introduced by us allows, in his opinion, «to form the local authority directly by the voters»⁹. The fourth approach that we suggest is called the instrumental approach, and it implies examination of the activity aspects in terms of the local government, for example, the legal aspect (V. Parhomenko and others.)¹⁰, public service and management (H.M. Deyneg and others.)¹¹, local finances and budgets (N. Butko, E. Zelenskaya, A. Lytosh and others.)¹², and a general theoretical

⁵ Л. Рибчинська, *Концептуальні підходи до формування кластерів на Хмельниччині*, „Економіст” 2008, № 10, с. 44–46.

⁶ J. Sallet, E. Paisley, *Innovation Clusters Create Competitive Communities*, „Huff Post Social News” September 21, 2009.

⁷ O. Solvell, G. Lindqvist, Ch. Ketels, *The Cluster Initiative Greenbook*, The Competitiveness Institute/VINNOVA, Gothenburg 2003.

⁸ О. Павлюк, *Роль політичних партій у формуванні представницьких органів місцевого самоврядування в Україні під час виборів 2010 року*, „Пам'ять століть.Планета” 2012, № 1/2, с. 62.

⁹ J. Sobczak, *Konstytucyjne podstawy reform samorządowych w Polsce*, [w:] S. Michałowski (red.), *Samorząd terytorialny III Rzeczypospolitej. Dziesięć lat doświadczeń*, Lublin 2002, s. 41–52.

¹⁰ В. Пархоменко, *Проблеми місцевого самоврядування в Україні 1990-х років*, Київ 1999, с. 35.

¹¹ Х.М. Дейнега, *Особливості підготовки державних службовців у Республіки Польща*, „Економіка та держава” 2011, № 2 (лютий), с. 159–169.

¹² М. Бутко, О. Зеленська, С. Зеленський, А. Літош, *Фінансова база діяльності органів місцевого самоврядування в системі критеріїв репресивності адміністративно-територіальних районів України*, „Економіст” 2011, № 11 (301), с. 38–41.

approach to the local government activity (N.V. Kaminskaya)¹³. The common disadvantages of the aforementioned approaches may lie in the authors' concentration only on a single aspect of the local government activity. And behind it there is a whole set of questions relating to the local government, among which we may point out the process of solution optimization in the local government by the society, and, recently, an innovation pattern. The innovation pattern, being the fifth approach to the local government, does not aim at examining the political, legal and other aspects of the local government activity. The main task of the innovation pattern in the local government is a necessity to optimize the local government activity on the first level with self-organization bodies of the population (A. Ant¹⁴, S. Mohylniy¹⁵), while on the second level reforming of the local government proceeds with an objective to organize the managers specializing in «professional management»¹⁶, and region transformation into an economically developed cell¹⁷. The third level is devoted to the problems of optimization of the first two levels, and it includes the information level in the context of the structural unit in the civil society as a participant of political processes on the local level (information credibility of the local government, and its informing about the challenges which the civil society dictates to it)¹⁸. The third level also includes the above mentioned spiral dynamics in the context of patterns relating to noetic dynamics (the psycho-emotional perception determinants of the local authority by citizens).

Thus, the cluster pattern allows us to consider the local authority as a multilevel system of authority organization, which includes a variety of interconnected aspects.

¹³ Н.В. Камінська, *Місцеве самоврядування: теоретико історичний і порівняльно-правовий аналіз*, Київ 2010, с. 21–23.

¹⁴ А. Ант, *Чим буде самоврядування в Україні європейським*, „Віче” 1998, № 10, с. 25–26.

¹⁵ С. Могильний, *Інноваційні технології роботи місцевої влади з органами самоорганізації населення*, „Вісник Національної академії державного управління при президентіві України” 2011, № 3, с. 145–146.

¹⁶ А. Ант, *Чим буде самоврядування...*, с. 26.

¹⁷ С. Могильний, *Інноваційні технології роботи місцевої влади...*, с. 145–146.

¹⁸ *Ibidem*, с. 146.

Research objective

The objective of our research is the analysis of reforming the local government in Ukraine and in Poland in the context of innovations and its development prospects in the light of the multiple-aspect analysis.

A review of the principle matter. Demonstration of the obtained results

Before we proceed to the analysis of the above mentioned positions, it is necessary to point out the peculiarities of the formation and analysis relating to the development vectors of the local government in Ukraine and Poland. It allows us to avoid the mistakes of Ukrainian reformers who suggest imitating blindly the Polish experience in the Ukrainian realia. As for the problem of reforming the local government, the Republic of Poland went towards the non-traditional direction for post-socialistic countries; here we agree with the opinion by J. Sobczak¹⁹ and M. Grinishyn²⁰. We see the need to establish extensive self-government principles in the country, where the lowest level of local authority – gmina – acts independently of the centre's will and is formed by electors. In general, the Polish reform had a definite objective: «transforming Poland into a modern competitive state, which can take up political, economic and social challenges of modern Europe and become their integrated part»²¹. Ukrainian reformers want to achieve their final aim, which is a diametrically opposite task – to establish the principle of an «economically developed region of well-to-do people» (motto of the ruling party)²². Such logic of Ukrainian reformers allows us to make a conclusion that the local government serves only as a structural unit of a supreme authority without the right to its own development. The position of Ukrainian law concerning the local government is clear: the local government acts as: «the right guaranteed by the state and the true ability of territorial gromada, village or voluntary integration of several villages into one village gromada, rural areas, cities in order to solve

¹⁹ J. Sobczak, *Konstytucyjne podstawy reform samorządowych...*, s. 41–42.

²⁰ М. Гринишин, С. Трохимчук, *Місцеве самоврядування в Україні та Польщі на шляху до спільного європейського дому*, Львів 2002, с. 28–32.

²¹ Закон України Про місцеве самоврядування в Україні, ст. 2. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/вр, 9.12.2012>.

²² *Официальный сайт Партии регионов* <http://www.partyofregions.org.ua/about/symbolics/>.

the issues of local significance independently or under the liability of the ruling team relating to local government, according to Constitution and Legislation of Ukraine». In the opinion of S. Mohylniy, which we also support, the aforementioned position of law makes the problem of interaction urgent for the citizens and the authorities. The nature of the problem is the question «which measures to take in order to provide the members of the territorial gromada with the possibility of discussing the matters collectively as well as solving problems with their personal diligence and initiatives, and also in adjustment with the authority»²³. Neither the legislation nor the authorities or scientists have given answers to this matter so far.

As an exception, and chiefly as an experiment, we can mention the successful experience of Berdyansk city (Zaporozhye Region), which is, in our opinion, one of the first cities in Ukraine that began to implement the principles of autonomy and subsidiarity. Thus, after the election of 1998 the local gromada began to implement the project named «partnership of gromada», which is a part of UN international programs, named «The future of cities in 21st century» and Ukrainian and American program «partnership of gromada for the expansion of the local government»²⁴. The nature of the program was to offer the local gromada an independent administration by the city with the aim to achieve a more successful and efficient self-government. As a result, the city was divided into 12 self-governing micro-districts; the border between them resulted from the cultural and economic connections of district dwellers²⁵. Among the city's achievements there can be mentioned the appearance of social and political power, named «social and political power union Berdyansk – our common home», which consists not of politicians, businessmen and narrow corporative circles, but of active civil forces, so called political force below. The appearance of these very civil political parties should become the impulse which can take the local government to a fundamentally new level of development, and which allows the regions to bear responsibility for the accepted solutions independently. But, unfortunately, not everyone understands this fact, for example, P. Matviyenko, the Governor of Zaporozhye Region, stated on the pages of «Bulletin of Public Prosecutor's Office» in 2011: «Control over authority powers implementation must be from the State, and not

²³ С. Могильний, *Інноваційні технології роботи місцевої влади...*, с. 150.

²⁴ В. Пархоменко, *Проблеми місцевого самоврядування в Україні 1990-х років*, Київ 1999, с. 160.

²⁵ С. Могильний, *Інноваційні технології роботи місцевої влади...*, с. 150.

from the local gromada»²⁶. As we notice, authority representatives are oblivious to the citizens' right, which is declared by authority representatives themselves, to solve the matters of local significance.

The matter is also current in Poland, but in another aspect. In the opinion of many Polish, Ukrainian and world scientists, in the period of the collapse of the socialist system the Republic of Poland resumed its experience relating to the local government, which was suspended by the forty-year practice of the socialist system. Ukraine, however, has not only lost it, but in general has not even pointed the aims and tasks of development in terms of the local government and ways of reforming it. For example, in the Republic of Poland the fundamental problems of the local government, which are subject to immediate solution, are based on the following factors:

- excessive bureaucratization of civil control;
- distribution problem, relating to division of financial and budgetary resources on-sites and its financial property system, where public finances remain totally centralized, and administrative and territorial units function due to transfers from the central budget. Here, all the communal property belongs to gmina, whereas powiats and voivodeship nearly totally are dependent on the central budget²⁷;
- the problem of political elections into the local government bodies (according to the Polish legislation, elections to the local government bodies are held by party lists, but whether the candidate is elected the deputy depends on the final result of the party which nominated him during the elections)²⁸;
- high pass-through barrier at local elections (5% votes).

The aforementioned circle of problems puzzles many scientists in terms of methodology. Because of the above mentioned tendencies, the analysis of the local government problems in terms of budget and financial policy as well as elections can be restricted to the analysis of theoretical patterns. The cluster approach, introduced here, is very efficient in the practice of the Republic of Poland; this is proved indirectly by research by H. Deyneg relating to the range of problems in the sphere of public service. The analysis of the efficiency of the public service introduced by him helps to make a conclusion that the Polish administration

²⁶ П. Матвієнко, *Діяльність органів місцевого самоврядування як об'єкт контролю*, „Вісник прокуратури” 2011, № 12, с. 97–111.

²⁷ Л. Грицак (упоряд.), *Досвід місцевого самоврядування у посткомуністичних країнах Європи та роль молоді у його застосуванні в Україні*, Київ 2005, с. 45.

²⁸ Ibidem, с. 46.

tries to solve the bureaucratization problem of the local government and local budgets centralization by means of establishing a professional administrative management system. Thus, in Poland, there is a whole set of government programs, which are described in detail in the Act on the public service of the state and the training of public servants, which are supervised by the President of the State, the Head of the Public Service, by the General Directors' Office and by other public institutions²⁹. The activities of these structures contain multi-stage training levels: central trainings, general trainings, special-purpose trainings and training of public servants by special programs³⁰. Such a multilevel training points out the main foundations of a public servant – competence and profession prestige of a public servant. Polish voters also gain here since during the elections they are able to select competitive and innovations-oriented public servants.

In Ukraine the cluster approach defines problems similar to the Polish experience, but they are different in many ways. The application of the method helps to define the problem of local elections, competence of public servants and responsibility of the authority in the light of the information approach. The suggested approach includes a range of problems which remain out of sight of the local government and citizens, namely it is information, which should become the level of bilateral communication, which on the one hand, could help to solve social and political matters of the citizens on the local level, and on the other hand, could «open the authority for people», so that they can really understand the competence level of officials selected by them and, what is more, it could solve the problem of active participation of citizens in political processes. At present, this level helps to make a conclusion about stand-off from voters of the Ukrainian local government bodies. V. Yanukovich³¹, the President of Ukraine, stated this fact many times. But at the same time, no definite steps have been taken to reform the local government. In order to solve this problem, we suggest focusing on the information concept of P. Lyubchenko³². In general, the information concept proceeds from the mass media influence on society (adjust-

²⁹ Х.М. Дейнега, *Особливості підготовки державних службовців...*, с. 164.

³⁰ *Ibidem*, с. 165.

³¹ Янукович говорит, что местные советы будоражат народ. Электронный доступ: http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_yanukovich-govorit-cto-mestnye-sovety-budorazhat-narod/385346, 8.12.2012

³² П. Любченко, *Засади масової інформації як структурний елемент громадянського суспільства та їх вплив на місцеве самоврядування*, „Вісник Академії правових наук України” 2010, № 1 (60).

ment of bilateral communication between society and authority, focus on urgent problems, and also influence on voters' behavior), but in the context of Freedom House³³ version, it solves the following task circle:

- not to allow spontaneous nature of local government activity in mass media;
- to counteract the lack of long-term development strategy of local government bodies;
- to eliminate template and pathos totally (it should be emphasized that in Ukraine the mentioned problem become urgent during the political elections, when the mass media headlines show the messages, like: «A local council deputy has presented the first aid to the district», whereas, having a deputy status, he has not visited any session of his council) while placing the data about activity of local authorities;
- the matter should also contain the analysis and information about control over regulation of budget resources by local government bodies;
- to counteract the low level of the mass media efficiency by means of data presentation relating to the local government activity (this problem is particularly current in Ukraine, when the mass media, showing the activity of the local authorities, post factum showed the problem of schools closing in some Ukrainian regions).
- to create conditions for the local mass media activity with independent and international publications. Here it does not mean that the authority should take responsibilities in establishing communication between the mass media. It is better to talk about the authorities attending to information in the mass media as often as possible; in that case the focus should be on expert analysis in terms of even unpopular solutions.

We also agree with the opinion by P. Lyubchenko that civil society will only aggravate the problem circle, namely:

- local authority representatives refuse to give an answer to current questions;
- common non-publicity of the authority;
- local government officials are afraid of information leakage and relationship break-up with authorities;
- compulsory coordination of interviews or publication with supreme authority³⁴.

³³ *Ibidem*, c. 75.

³⁴ *Ibidem*, c. 76.

As a result, the citizens receive information which is far from reality or is of a template nature. The mentioned problem helps to conceal the common incompetence of the authorities to answer the challenges in the region. As a consequence, the citizens prefer to trust rumour or scandalous publications connected with a definite official. According to P. Lyubchenko, there are the following topics in the foreground³⁵:

- improper usage of budget resources by local officials;
- membership of local official in criminal circles or narrow corporative circles;
- income level of local official and their close relatives;
- level of political nepotism.

Many politicians and organizations suggested the idea of constant communication between the authority and the citizens, where the authority is supposed to be open in terms of information but this idea does not work. The reason is not the intention of the authority to open up to its electors, but electors themselves do not require it, or talking about the Ukrainian realia – they do not want to require. Here we can talk about the rapid disappointment of the elector in the local government, or in general, the electors do not understand the level of their participation. Hence, extending the borders of the information concept within the cluster approach we offer to solve the given problem not by analyzing its reasons, and not by a commonplace method – «to force the authority to keep its promises»; but by means of the cluster method itself, which could promote the local authority to inform the citizens about its intentions, and also in general to execute its policy in the direction understandable to the elector. Everyone is certain that the only filter which allows the citizens to separate the politicians who discredited themselves is the political election, which we have already mentioned. But here we suggest looking at them from another side, and on the basis of the criteria of election legitimization by means of a Congress of regional and local elections of EU government bodies³⁶. It is particularly urgent for post-socialistic countries, where the citizens do not understand by which criteria it is possible to estimate the activity of local government bodies.

³⁵ Ibidem, c. 76.

³⁶ O. Protsyk, *Gagauz autonomy in Moldova: the real and the virtual in post-Soviet state Design*, [in:] M. Weller (ed.), *Asymmetric Autonomy as a Tool of Ethic Conflict Settlement*, University of Pennsylvania Press, Available at: <http://www.policy.hu/protsyk/Publications/ProtsykGagAutonomy09fx.pdf>, 8.12.2012

Results of the Research

The result of the research is our suggestion to extend and apply the determinants of constant monitoring of the local Congress democracy in terms of regional and local elections of EU government bodies (it is necessary to mention that their focus is on the legitimization process of political elections). These determinants should be extended and applied to estimate the efficiency local government bodies on the basis of professional assessment of their activity. It should be separately noted that the fundament of our approach is the cluster approach (which is applied to a choice of assessment criteria) and the information. At present, we consider it very important to demonstrate the examination criteria and legitimization indicators of political elections concerning the Congress of regional and local elections of government bodies.

As we see from the table, the comparison criteria in general are based on a wide practice of civil participation (clauses b, c, d and f), and in countries with a transition democracy pattern they allow unfair politicians to implement a set of political manipulation techniques relating to electors; so this is a widely applied practice of efficient activity only before or during the elective process. However, we suggest not only a supplement to the table, but it is rather a direction vector of reforming the local government in post-socialistic countries. But the application of the cluster leaves an unsolved set of problems connected with efficiency assessment in terms of the activity of the local government bodies, which simultaneously performed two functions: on the one hand, it could let the authors avoid methodological limitation and on the other hand, it could make it a non-efficient practice for an official to work only during the elections.

For the purpose of eliminating this gap, we suggest supplementing the above pattern with the criteria developed by us, which underline the theoretical and practical levels of representative democracy (credibility, transparency, accessibility), but in the context of the activity of the local government bodies. This approach will define efficiency assessment in terms of the local government. We have come to such a conclusion in the course of analysis concerning decentralization principles, which serve as a further delegation of authority powers to local government bodies, as well as focus of EU authority on the development of subsidiarity principles in Europe. Thus, we have considered the analysis of such an aspect as «decentralization» only as audit initiative of civil society, opposition and forces which have not overcome the elective barrier, but have prestige with the citizens.

Table 1. Examination criteria and legitimization indicators in the Congress of regional and local elections of EU government bodies concerning elections and referendum on local and regional levels in post-socialistic countries³⁷

Comparison Criteria	№	Indicators	Data Source
a). Legal election basis	1	Elections or appointment of local or regional government body	Data of official government bodies
	2	Election periodicity and term of office	Assessment of the experts
	3	Constitutional assignment of local authority to some concept	
	4	Active and passive elective rights on the local level	
	5	Provision of opposition with elective rights	
	6	Conditions for appeal of a violation	
b). Information awareness of elective process participants concerning the process of local and regional elections	7	Information awareness of election districts	Public opinion poll, experts' opinions
	8	Information awareness of candidates	
	9	Information awareness of electors	
c). Course of elective process or referendum	10	Accuracy of electoral register and volume of additional registers	
	11	Speed of election results' announcement	
	12	Availability of voting results	
d). Credit of electors and opposition to elections	13	Credit to conduction and results of election	
	14	Credit to particular politicians	
	15	Credit to parties – subjects of elective law	
	16	Credit to election observers	
	17	Credit to mass media during election campaign	

³⁷ С. Юрійчук, *Спостереження місцевих виборів на пострадянському просторі конгресом регіональних та місцевих органів влади Європи*, „Пам’ять століть. Україна” 2012, № 1–2, с. 169–170.

e) Electoral activity	18	Participation in regional election	Statistics and results of elections
		Participation in municipal election	
		Participation in mayor election	
		Participation in majority election	
		Participation in referendum	
f) Violations and conflicts in elective process	19	Occurrence and amount of complaints to higher authorities and courts concerning violations of elective rights	Statistics of elections and referenda, judicial statistics
	20	Recognition of elections' results by all the election subjects	
Conclusion concerning the delegation		Positive/negative/neutral	

Table 2. Efficiency criteria of local government on the basis of the cluster approach.

Comparison Criteria	№	Indicators	Data Source
a) Legitimacy of local government bodies	1	Population majority support of the authority in force in 1 or 3 years of its cadence	Monitoring of civil organizations and public opinion poll results
	2	Difference in the dynamics of authority (the pros and cons)	
	3	Level of citizens' participation in solving the local matters	
	4	Availability of conditions of a direct dialogue and communication between local government and citizens	
	5	Nepotism level in the formation of professional staff	
b) Efficiency of local government cooperating with the citizens	6	Correspondence of activity results with pre-election promises	Opinions of experts and independent mass media
	7	Ability to attract responsible officials to liability concerning non-fulfilment of pre-election promises	
	8	Implementation of administrative or criminal liability for the people responsible for the negative results of activity	
	9	Credibility of press services and interviews with officials	
	10	Ability to dispute the conclusions of local authority in court	

c) Format of participation and influence of citizens and opposition in discussing problematic matters	11	Opposition participation in development and implementation of political solutions	Data on official government bodies, opinions of experts and results of public opinion
		Citizens' participation in development and implementation of political solutions	
	12	Attracting independent experts to discuss and optimize the decisions	
	13	Financial control over local government from the society and opposition	
	14	Implemented solutions developed by opposition and citizens	
	15	Discussion and implementation of projects by forces which are not introduced on the local level	
	16	Possibility of audit concerning the activity of elective and appointed representatives in local government bodies on the initiative of citizens or opposition (not more frequently than 2 times per one term of office)	
	17	Possibility of audit concerning the activity of local government by foreign or independent audit organizations on the initiative of central authority (not more frequently than once per one term of office for elected bodies or once in 3 years for appointed officials)	
	18	Providing the political forces which are not introduced on the local level with alternative monitoring over the activity of the authority and opposition	
	d) Cooperation with political forces which are not introduced on the local level	19	
20		Providing the political forces which are not introduced on the local level with a possibility of examining the solutions developed by them, and participating in the discussion	

e) Qualification improvement of officials	21	Availability of local and nation-wide probation programs and qualification improvement, as well as real opportunity for authority representatives and opposition to participate	Data of official authorities and experts' opinions with an analysis of the reasons
	22	Availability and implementation of interregional and international programs concerning qualification improvement, as well as their availability to oppositional forces	
f) International and economic activity of local authority	23	Attracted foreign investment of capital into region	–
	24	% in difference between the region's income and transfers from the state budget	
	25	% deposited by the region of the country in GDP (gross domestic product)	
	26	% in difference concerning incomes and expenses of the region, subject to allocation in the national budget	
g) Innovative activity	27	Investment projects developed by local authorities	–
	28	Innovative projects introduced by the authority in % correlation with unrealizable projects	
Conclusion of the experts		Positive/negative/neutral analysis	–
Monitoring of public opinion		Credibility / inaccessibility / corruption of authority	–
Results of political election		Political force, the candidate has been re-elected, or elective barrier has not been overcome	–

As we see from the table, the efficiency analysis of the local government entirely envelops the problems described in the present article, but it sets new tasks of heuristic and scientific and methodological research. Among them we can point out the following tasks: how to optimize the criteria introduced by us; and probably the most principal question – how the society itself shall react to the proposed innovation. The spiral pattern concerning the dynamics of the local government gives answers to these questions.

The main point of this approach, according to W. Graves³⁸ and W. Sydorenko³⁹, is that «noetic dynamics displays the interaction between external environment, society, culture and a human himself (neurobiological level of consciousness: «brain», «memory», «the inner world»)»⁴⁰ ... according to the law of spiral dynamics, where the first spiral is a gradation of life conditions, the second spiral describes the gradation of psychological and cognitive processes»⁴¹. In our opinion, it is reasonable to add the third spiral, in which the above mentioned components on the level of consciousness accumulate the energy of the required changes, which also generates the process of adaptation concerning society, the cultural sphere and a human himself to the new life realia. Thus, the third spiral simultaneously acts as a starting stage and a completion stage of a definite pattern, and the main point of the local government should include flexibility in terms of innovations. Otherwise, the mentioned spirals will go backwards, which will not mean creating and adapting, but destroying and restoring the archaic aspects of the old system. In Ukraine, the local government is facing such conditions nowadays, which explains the attempts of the authorities to restore the outdated administrative and command system; its mission is to solve the economic matters, and not to solve the local problems comprehensively and successively. As a result, we observe the indifference of the citizens in solving their problems, and even the local government institutions are perceived by citizens as «something high and inaccessible». Everybody loses in this situation: both the state, because without the initiative from

³⁸ C.W. Graves, *The Never Ending Quest: Dr. Clare W. Graves Explores Human Nature*, Ch.C. Cowan, N. Todorovic (eds.), *The Never Ending Quest*: Santa Barbara, CA: ECLET Publishing 2005, p. 27.

³⁹ В.В.Сидоренко, В.І. Слуговін, *Еволюція місцевого самоврядування з точки зору спіральної динаміки*, [в:] О.С. Поважний (ред.), *Удосконалення механізмів державного управління соціально-економічним розвитком підприємств і галузей економіки*, Донецьк 2011, с. 161.

⁴⁰ *Ibidem*, с. 162.

⁴¹ C.W. Graves, *The Never Ending Quest...*, p. 150.

below there is no dynamics in its development, and civil society itself, because it is partially and in some cases fully isolated from access to the authority. The approach discussed here serves as a theoretical and practical level, but we observe its partial implementation in EU countries. The implementation of this approach goes backwards in Ukraine, which is shown by the Elections to the local government bodies of 2010 and Parliamentary Elections of 2012, where the problem of reforming the local government was introduced superficially and it was limited to the matters concerning replacement of officials, and not the real reforms.

Thus, the approach introduced in the present article is innovatory in many aspects and requires further examination. Our next research will be aimed at the search for methodological adaptation relating to cluster, information and spiral dynamics pattern concerning the analysis of the local government. Simultaneously, we will also develop another approach to the analysis and research in the sphere of the local government; in general, it will help to avoid methodological monotony towards research in the sphere of the local government.

ABSTRACTS

The proposed research is focused on the problem of interaction and communication of the local government with institutions of the political system and the civil society. The research includes up-to-date concepts and categories in modern political science, such as: local government in the context of cluster analysis and spiral dynamics and information approach to the analysis of the local government. A separate emphasis was placed on the research methodology, which is based on a poly-variety of theoretical approaches and methods with an analysis of their strong and weak points.

The presented cluster approach is widely applied not only to the basic problems of the local government (budget sphere, local finances and problems of local and central authority interrelation), but also to the special aspects – political elections, perception and trust of the civil society in the local government institutions.

Nikołaj Prymusz, Jurij Kowal

WIELOWYMIAROWA ANALIZA REFORMY SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO NA UKRAINIE I W POLSCE W KONTEKŚCIE INNOWACJI I PERSPEKTYWY ROZWOJU

W zaproponowanym badaniu akcent położono na problemie współdziałania i komunikowania systemu samorządu lokalnego z instytucjami systemu politycznego i społeczeństwa obywatelskiego. Badanie operuje aktualnymi we współczesnych naukach politycznych pojęciami i kategoriami, takimi jak: system samorządu lokalnego w kontekście analizy i spiralnej dynamiki, a także informacyjne podejście do analizy samorządu lokalnego. Oddzielny akcent położono na metodologii badania. Bazuje się na wielowariantowości teoretycznych podejść i metod, z analizą silnych i słabych stron każdej z ich.

Przedstawiona w artykule klastrowa metoda jest wykorzystywana nie tylko przy analizie bazowych problemów samorządu lokalnego (system budżetowy, system finansów lokalnych, problem współdziałania władz lokalnych z władzą centralną), ale jest także używana do specjalnych zagadnień – wybory polityczne, odbiór i zaufanie społeczeństwa obywatelskiego do instytucji samorządu lokalnego.

SŁOWA KLUCZOWE: *system samorządu lokalnego, lokalna władza, reformowanie, samoorganizacja ludności, system finansów lokalnych, lokalne wybory*

Bibliography

- M. Бутко, О. Зеленська, С. Зеленський, А. Літош, *Фінансова база діяльності органів місцевого самоврядування в системі критеріїв репрезентивності адміністративно-територіальних районів України*, „Економіст” 2011, № 11 (301).
- Х.М. Дейнега, *Особливості підготовки державних службовців у Республіки Польща*, „Економіка та держава” 2011, № 2 (лютий).
- П. Любченко, *Засади масової інформації як структурний елемент громадянського суспільства та їх вплив на місцеве самоврядування*, „Вісник Академії правових наук України” 2010, № 1 (60).
- S. Michałowski (red.), *Samorząd terytorialny III Rzeczypospolitej. Dziesięć lat doświadczeń*, Lublin 2002.
- О. Павлюк, *Роль політичних партій у формуванні представницьких органів місцевого самоврядування в Україні під час виборів 2010 року*, „Пам’ять століть. Планета” 2012, № 1–2.

- В. Пархоменко, *Проблеми місцевого самоврядування в Україні 1990-х років*, Київ 1999.
- О.В. Перевознікова, *Роль місцевих органів влади у процесі створення та функціонування кластерів*, [в:] *Удосконалення механізмів державного управління соціально-економічним розвитком підприємств і галузей економіки*: зб.наук.праць, Донецьк 2011.
- Л. Рибчинська, *Концептуальні підходи до формування кластерів на Хмельниччині*, „Економіст” 2008, № 10.
- J. Sallet, E. Paisley, *Innovation Clusters Create Competitive Communities*, „Huff Post Social News” September 21, 2009.
- O. Solvell, G. Lindqvist, Ch. Ketels, *The Cluster Initiative Greenbook*, The Competitiveness Institute/VINNOVA, Gothenburg 2003.

Michał Kuź

Democracy and Extreme Confidence in Government: an Analysis of the Relation between the Quality of Democracy and the Confidence in Governments in 54 States

KEY WORDS:

*Democracy, extreme confidence in government, Robert Putnam,
World Value Survey, attitudinal indicators, political culture*

Introduction and research question

The principal aim of this study is to examine the relation between democracy and extreme confidence in the government. This is a fairly innovative research design that explores questions that have not been formerly addressed with the use of empirical methods. The study concludes that countries whose citizens display a lot of extreme confidence in government tend to be undemocratic or their democracies are seriously flawed. This conclusion is reached after testing correlation between the extreme levels of confidence and democracy on a multinational sample. Individual countries are the units of analysis.

It has been theorized that a “healthy”¹ level of distrust of government is desirable for establishing and maintaining a democratic form of government. The chief aim of my study is to empirically grasp and operationalize this concept using a possibly large sample. Thus, I put forward the following research question:

¹ R. Hardin, *Do We Want Trust in Government?* [in:] M.E. Warren (ed.), *Democracy and Trust*, Cambridge 1999, p. 23.

RQ: Is the extreme confidence in the government negatively correlated with the level of democracy?

The „level of democracy“ is operationalized as a certain score on a continuum where 0 would be a totally undemocratic regime and 10 a full democracy, as on the scale proposed by the *Economist Intelligence Unit Index of Democracy*². This issue will be further discussed in the „methods and sample“ section.

The examination conducted to answer the above research question expands the knowledge about the influence of mass attitudes on democracy. Furthermore, the study proposes a relatively strong attitudinal indicator of democracy that has not been used in the research conducted in this field so far. This indicator can become an effective research tool, which may be utilized to describe the development of democratic states or, after certain modifications, to predict the possibility of regime change.

Naturally, using measures of confidence in government means that the study assumes that every regime, even an undemocratic one, represents³ the beliefs, interests, and values of the citizens in a certain form. This is because no government, which is not supported by a foreign occupational force, can exist without some level of trust on the part of a significant portion of the society. Interestingly, however, historical evidence points to the fact that democracies are established when citizens start displaying a limited confidence in government. The Swiss Confederation started developing after the rebellion against the Habsburgian rule⁴. The British Parliamentary System was established as an act of defiance of the English kings. The Federal Republic of America was formed after a war against the central government in England⁵. Finally, the fall of communism in Central and Eastern Europe was coupled with, what Jadwiga Staniszkis calls, “the collapse of revolutionary legitimation (based on the myth of the historical mission of the party) in collision with the workers‘ rebellion”⁶. One might further argue that the recent

² *The Economist Intelligence Unit's index of Democracy*, <http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy%20Index%202008.pdf>, 26.1.2013.

³ R. Rohrschneider, *Institutional Quality and Perceptions of Representation in Advanced Industrial Democracies*, “Comparative Political Studies” 2005, № 7 (38), p. 851.

⁴ Cf. D. Fahrni, *An Outline History of Switzerland – From the Origins to the Present Day*, Zurich 1994.

⁵ T.H. Colbourn, *The Lamp of Experience: Whig History and the Intellectual Origins of the American Revolution*, Chapel Hill 1965.

⁶ J. Staniszkis, *The Dynamics of Breakthrough in Eastern Europe*, Oxford 1991.

collapse of authoritarian regimes in the Arab world also resulted from the lack of confidence in government. Interestingly, established monarchies in the region have proven much more resilient to revolutions than the post-revolutionary regimes. As Elliott Abrams notes: "The fundamental problem for the big men in those [Arab] fake republics was the paucity of their legitimacy. They lacked any religious, monarchical, or democratic claim to rule"⁷. This study will show that limited trust or lack of extreme confidence in government is not only something that marks the birth of democracies, but also is a feature characteristic of modern democratic regimes.

Literature Review

One of the first researchers to observe that the *World Value Survey Database* suggests a negative correlation between democracy and the confidence in government was Christian Welzel⁸ and Ronald Inglehart⁹. Welzel sees this as an interesting, albeit not a very significant correlation, which in his regression model encounters a significance barrier. Welzel's interpretation of this consists of three sentences: "How about the anti-democratic effect of confidence in institutions? This effect makes sense if confidence in institutions involves a considerable portion of blind confidence... In this case, more widespread confidence indicates a larger proportion of uncritical citizens"¹⁰. He, however, does not specify when exactly societies plunge into „blind confidence“ and does not define this term.

The main hypothesis of this study assumes that the uncritical attitude Welzel mentions is tied to extreme level of confidence in government within the society. The concept of "extreme level" is operationalized by examining the percentage of citizens that in a given country are willing to display the highest levels of confidence in their government on a four point scale. Such an approach provides a much stronger predictor of democracy with higher levels of significance than Welzel's initial study.

⁷ E. Abrams, *Dictators Go, Monarchs Stay*, "Commentary" 2012, № 3 (134), p. 27.

⁸ C. Welzel, *Are Levels of Democracy Affected by Mass Attitudes? Testing Attainment and Sustainment Effects on Democracy*, "International Political Science Review" 2007, № 4 (28), p. 397–424.

⁹ R.F. Inglehart, C. Welzel, *Emancipative Values, and Democracy*, "Studies in Comparative International Development" 2006, № 2(41), p. 341–380.

¹⁰ C. Welzel, *Are Levels of Democracy...*, p. 407.

Moreover, unlike Welzel's research, this study does not try to predict the emancipative attitudes that will lead to an increase in democracy. This study tries to show a more general relation across the available sample. Kenneth Newton¹¹ has also reported findings similar to Wenzel's. However, his research was based on a different sample and a set of different theoretical premises.

Welzel, Inglehart, and Newton all employ the attitudinal approach. This means that they hypothesize that the democracy and its quality is to a large extent dependent on social attitudes. Nevertheless, as Welzel himself admits, the number of empirical studies that test attitudinal influence on democracy is limited. This is in part because of the difficulty with finding reliable data, especially, gathered in undemocratic countries. Operationalizing the key concepts is another major problem. The key attitudinal researches on democracy are works by Inglehart,¹² Muller,¹³ and Seligson¹⁴. Theoretically, these studies are supported by the earlier publications of Almond and Verba¹⁵ as well as Eckstein¹⁶.

A contending group of hypotheses is based on the economic approach. Researchers who use the economic approach try to find empirical evidence that the development of democracy can be explained by economic development. Karp, Banducci, and Bowler,¹⁷ for instance, attribute the confidence in government and satisfaction with democracy in European Union to concrete financial costs and benefits. The classical economic approach was also applied by Seymour Lipset in his *Political Man*. Lipset, actually, argues that the rise of certain political systems was a result of the domination of specific socioeconomic classes. For instance, he coined the term "working class authoritarianism"¹⁸. Such authoritarian governments, according to Lipset, are characterized by genuinely high approval ratings because they rule over citizens who are

¹¹ K. Newton, *Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy*, "International Political Science Review" 2001, Nr 2 (22), p. 201–214.

¹² R.F. Inglehart, *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton 1997.

¹³ E.N. Muller, M. Seligson, *Civic Culture and Democracy. The Question of Causal Relationship*, "American Political Science Review" 1994, № 4 (22), p. 635–652.

¹⁴ M. Seligson, *The Renaissance of Political Culture or the Renaissance of Ecological Fallacy?*, "Comparative Politics" 2002, № 4 (34), p. 273–292.

¹⁵ G. Almond, S. Verba, *The Civic Culture*, Princeton 1963, p. 337–375.

¹⁶ H. Eckstein, *A Theory of Stable Democracy*, Princeton 1966, p. 6–30.

¹⁷ J.A. Karp, S.A. Banducci, S. Bowler, *To Know it is to Love it? Satisfaction with Democracy in the European Union*, "Comparative Political Studies" 2003, № 4 (36), p. 271–292.

¹⁸ S. Lipset, *Political Man*, New York 1963, p. 93.

less interested in political activity and support a strong non-deliberative government. Let me add that the political attitudes in this model seem to be shaped by the level of education and material status. Surprisingly, one of the actual creators of a working class authoritarianism seemed to share Lipset's convictions. Lenin, with a striking sincerity, admitted that his revolutionary plans would have fallen through if the prime minister Stolypin had succeeded in reforming Russia and creating a strong affluent middle class¹⁹.

Huntington²⁰ also adheres to the socioeconomic paradigm, despite using a notion of modernization rather than class struggle. According to Huntington's analysis as an authoritarian, as country develops economically and its citizens become more affluent and educated, the probability of democratization or a regime change increases. In short, Huntington argues that modernization almost always leads to increased democratic expectations within the society. Similar concepts can be also found in the writings of Robert Dahl²¹.

Without a doubt, economic development measured by GDP per capita is one of the strongest predictor of democracy. Nevertheless, some researchers argue that other variables, which are not mediated by economic development, are equally important. Furthermore, the causative direction in the relation between democracy and economic development is still vehemently disputed. Is it the democracy that fosters economic freedom and development or does the relation run in the opposite direction?

One can point to many outliers that combine robust economies with lack of democracy. China, Saudi Arabia, Singapore, or modern Russia are much too prominent examples to be neglected. Thus, in his later writings Seymour Lipset, when discussing the "American Exceptionalism,"²² starts to lean towards a more cultural interpretation of democratic development. Huntington, on the other hand, points to religious aspects of politics and democratization²³. Whereas, Emanuel Todd in a well-known critique of the American political regime²⁴ describes family models as the key cultural factors explaining the differences among political regimes.

¹⁹ L.T. Lih, *Lenin*, London 2011, p. 99.

²⁰ S.P. Huntington, *Political Order in Changing Society*, Yale 1977.

²¹ R.A. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven 1973.

²² S. Lipset, *American Exceptionalism: A Double Edged Sword*, London 1997.

²³ S.P. Huntington, *The Clash of the Civilizations*, New York 1996.

²⁴ E. Todd, *After the empire: The breakdown of the American order*, New York 2003.

The attitudinal versus economic approach to studies on attaining and sustaining democracy are a source of continuous debate in political science. However, many problems with establishing the direction of possible causation and measuring the weight of economic and uneconomic factors are resolved, up to certain point, by Inglehart and Welzel²⁵. They maintain that democracy is influenced by three main types of factors: the purely attitudinal, the modernizational, and a shared part of correlation. In consequence, Christian Welzel concludes his study by saying: "Controlling for modernization, emancipative mass attitudes explains 16 percent of variation in subsequent democracy while, controlling for emancipative attitudes, modernization explains another 15 percent of the variance. But the overlap connecting both factors explains still another 42 percent of the variance in subsequent democracy"²⁶. The results presented in this study are very similar when the GDP per capita is controlled for. Nevertheless, the problem clearly requires more research.

One more issue needs to be addressed in this section – it is the Putnam's social capital argument²⁷ that seems to contradict the findings of this study. In fact, it would seem that Putnam suggests that confidence in government is positively correlated with democracy. In *Bowling Alone*, he explicitly asks the question: "Is there a... link between declining social capital and declining trust in government? Is there a connection between our democratic discontent and civic disengagement"²⁸. And he proposes an answer: "In effect, in a community rich in social capital, government is 'we,' not 'they'. In this way social capital reinforces government legitimacy: I pay my taxes because I believe that most other people do, and I see the tax system as basically working as it should"²⁹.

Without a doubt, Putnam undermines the pro-democratic effect of limited trust in government, but this does not mean that this study advocates a complete rejection of Putnam's basic findings. A reformulation of Putnam's original hypothesis is, for instance, performed by Tavits,³⁰ whose study shows that social capital, actually, makes people more assertive and politically active in voicing their interests and demands. Such a civic assertiveness involves a certain amount of criticism towards the

²⁵ R.F. Inglehart, and C. Welzel, *Emancipative Values and Democracy...*

²⁶ C. Welzel, *Are Levels of Democracy...*, p. 420.

²⁷ R. Putnam, *Bowling Alone*, New York 1995.

²⁸ *Ibidem*, p. 247.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ M. Tavits, *Making Democracy Work More? Exploring the Linkage between Social Capital and Government Performance*, "Political Research Quarterly" 2006, № 2 (59), p. 211–225.

government. Furthermore, Newton³¹ discovers a lack of significant correlation between social capital and political trust. Finally, Putnam himself sees a certain dark side of the overgrown social capital and he tries to show that there is a fine line between confidence and blind trust. Additionally, Putnam's social hypothesis seems to yield more robust results at the local levels.

This study, however, uses the data from *World Value Survey Database*³² and the respondents polled for this database were asked about their confidence in "the government", which, if accurately translated from English to other languages, clearly suggests the central government. Whereas, based on Putnam's taxation example one can assume that the social capital hypothesis is more true with reference to local government and less true with reference to the central government. In other words, one can expect that in democracies citizens trust their local authorities more than their central government which is regarded with a significant level of suspicion. Conversely, in undemocratic regimes the autocratic or oligarchic rulers consciously play the part of the benevolent parental figures who are the people's champions and often punish the corrupt local governors in accordance with the "good tsar and bad nobleman" scheme.

Theory and hypothesis

This study assumes an attitudinal theoretical framework. This implies a key premise which states that mass attitudes influence the likelihood of developing and maintaining a democratic form of government. Although the economic development remains an important factor, this work argues that prediction of a subsequent democracy using variables such as GDP per capita can be greatly improved when attitudinal variables are added. Confidence in government is one such variable, and basing on empirical studies conducted so far, one may hypothesize that this variable is generally negatively correlated with the level of democracy. Using Welzel's notion of "blind" confidence, this study further hypothesizes that such a negative correlation is even stronger when examining just the extreme level of confidence in government. Finally, Inglehart's and Welzel's theory states that this correlation is not fully mediated by

³¹ K. Newton, *Trust, Social Capital...*, p. 209.

³² *World Value Survey Database (On-line Analysis)*, <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalyze.jsp>, 25.01.2013.

economic development. Therefore, the correlation should remain robust when controlling for the GDP per capita. Thus, we arrive at the following hypotheses:

H1: There is a negative relation between extreme confidence in government and democracy

H0: The relation is positive or there is no relation

Methods and sample

The dependent variable in this study is the democracy. Extreme confidence in government is the independent variable and the 54 states are the units of analysis. Democracy is measured with the *Economist Intelligence Unit's Index of Democracy*. The extreme confidence of government is measured according to the *World Value Data Surveys*. The table below provides a summary of key operationalizations.

Table 1.

TERM:	OPERATIONALIZED AS:
units of analysis	countries (in one test they are grouped into four regime categories)
democracy/level of democracy (dependent variable)	a country's score on the <i>Economist Intelligence Unit's Index of Democracy</i>
extreme confidence in government (independent variable)	the percentage of citizens in a given country who, when asked what is their level of confidence in government, chose the highest score on a four point scale (i.e. "I have a great deal of confidence".)
economic development (control variable)	GDP per capita

There is no single perfect indicator to measure the democracy. However, the *Economist Intelligence Unit's Index of Democracy* was chosen for certain methodological reasons. Firstly, it combines a number of approaches: procedural, functional, social, cultural, and liberal. Secondly, it is very similar to the popular and widely used *Freedom House Index*³³ in its findings. However, the *Economist Intelligence Unit's Index of Democracy* is more effective in clearly organizing the data, presenting them, and logically dividing the units of analysis (countries) into groups or

³³ *Freedom House Index*, <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=25&year=2010,11.10.2011>.

regime categories. In the EIUID the countries are rated with regard to “electoral process and pluralism,” “functioning of government,” “political participation,” “political culture,” and “civil liberties.” The overall score is an arithmetic mean of the category scores and its maximum value is 10. Based on the overall results, the countries are divided into four regime categories: full democracies (overall scores 9.88 – 7.96), flawed democracies (overall scores 7.91 – 6.06), hybrid regimes (overall scores 5.91 – 4.00) and authoritarian regimes (overall scores 4.00 – 0.86).

The sample of this study contains 18 full democracies, 21 flawed democracies, 9 hybrid regimes, and 6 authoritarian regimes. According to the *Economist Intelligence Unit's Index of Democracy*, among the 167 countries in the index there are 30 full democracies (inhabited by 14.4% of population), 50 flawed democracies (inhabited by 35% of population), 36 hybrid regimes (inhabited by 15.2% of population), and 51 authoritarian regimes (inhabited by 34% of population).

To assess the level of confidence in government, this study uses the *World Value Survey Database*. It has to be noted that what is meant by „extreme level of confidence“ is only the percentage of respondents that answer „a great deal“ when asked how much confidence in government they have. This answer is the highest possible score on a four point scale. A question that respondents were asked was: „I am going to name a number of organizations. For each one, could you tell me how much confidence you have in them: is it a great deal of confidence, quite a lot of confidence, not very much confidence or none at all?“ (*World Value Survey*). „The government“ was, of course, one of the listed organizations. The answers were rated on the following scale: “4 – a great deal; 3 – quite a lot; 2 – not very much; 1 – none at all.“

The control variable in this study is measured with the most widely used indicator of economic development – the gross domestic product per capita. The data for this variable are measured in thousands of dollars per year and entered into my analysis as they appear in the *CIA World Factbook*,³⁴ which contains the largest comparative set of GDP per capita. It contains 229 states and independent territories from all around the globe.

³⁴ *CIA World Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, 9.11. 2011.

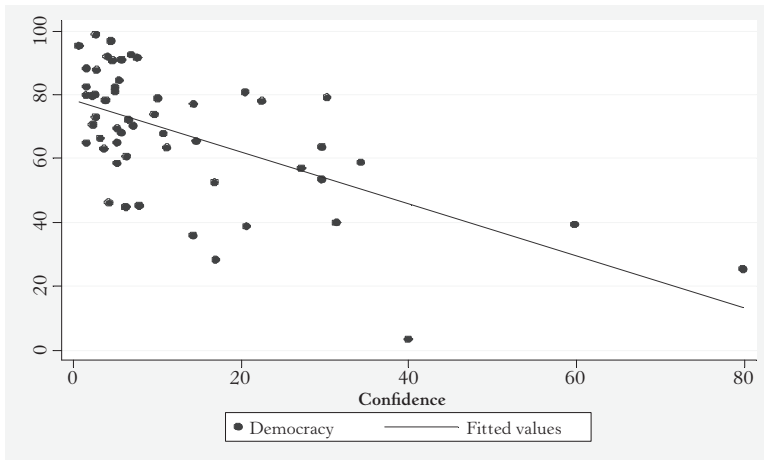
As in most international research designs in which countries are the unit of analysis, this study uses a non-probability sampling³⁵. The sampling is based on the design used by the *World Value Survey*. The sample is a purposive sample as it includes all the major states, i.e. those inhabited by the vast majority of the human race. My sample consists of the following countries: France, Great Britain, Netherlands, Italy, Trinidad and Tobago, Spain, Norway, Sweden, Finland, Switzerland, Germany, Malaysia, Burkina Faso, Ethiopia, Mali, Zambia, New Zealand, Morocco, Iran, Jordan, Cyprus, Iraq, Guatemala, Hong Kong, Ghana, Moldova, Georgia, Thailand, Indonesia, Vietnam, Colombia, Serbia, China, Taiwan, Turkey, Ukraine, Russian Federation, Peru, Uruguay, Poland, Brazil, Chile, India, Slovenia, Bulgaria, Romania, Mexico, South Africa, Australia, Argentina, South Korea, USA, Canada, Japan. Testing the hypothesis involves using quantitative statistical methods, namely a comparison of mean values of extreme confidence in government for the four regime categories, OLS regression analysis, and calculating the beta coefficient for the dependent and independent variable.

Testing and interpretation

To show the validity of extreme confidence in government as a tool for classifying states as specific types of regimes, first I compare the mean extreme confidence for the four categories of regimes. The mean percentage of respondents expressing extreme confidence in government in full democracies is 4.75%. The mean percentage of respondents expressing extreme confidence in government in flawed democracies is 13.36%. The mean percentage of respondents expressing extreme confidence in government in hybrid regimes is 18.14%. Finally, the mean percentage of respondents expressing extreme confidence in government in authoritarian regimes is 38.6%. The mean percentage of respondents expressing extreme confidence in government in the whole sample is 12.74%. The regression analysis for all 54 states can be displayed on the following graph:

³⁵ Cf. G. King, R.O. Keohane, S. Verba, *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*, Princeton 1994, p. 139.

Figure 1.

The correlation between the extreme confidence in government and levels of democracy for the whole sample is -0.6 and the R-squared is 0.36 . This means that the null hypothesis in this study is rejected and I conclude that 36% of the variation in democracy can be explained by the difference in the levels of extreme confidence in government. The regression coefficient is -0.83 . Both the extreme confidence in government and democracy index have been displayed on a scale from 1 to 100. This means that a 1% decrease in extreme confidence leads to 0.83% increase in the democracy score.

In the next step, the control variable (GDP per capita) is added. This increases the overall R-squared score to 0.6 . Therefore, both variables (extreme confidence and GDP per capita) explain 60% of variation in democracy. It is a result greater than the R-squared only for GDP (0.52) and only for confidence (0.36). Clearly, controlling for GDP adds to the analysis of democracy and increases the predictive power of the whole regression.

The regression coefficient score for the extreme confidence when controlling for GDP per capita is -0.47 and the score for GDP per capita when controlling for extreme confidence is 0.47 . This means that controlling for GDP's 1% increase in extreme confidence in government lowers the democracy score by 0.47%. And a 1000\$ increase in yearly GDP per capita leads to a 0.76% higher score on the democracy index.

Controlling for GDP per capita decreases the beta coefficient for extreme confidence in government because there is a negative correlation between those two variables (-0.47). Thus, the study concludes that the

relation between the extreme confidence and democracy can be partly mediated by GDP per capita. Still, even after adding the control variable, the relation between extreme confidence in government and democracy is statistically significant. All the major findings are displayed in the summary table.

Table 2.

SUMMARY TABLE OF RESULTS			
1. Comparison of means			
Group	Mean for extreme confidence in government		
full democracies	4.75%		
flawed democracies	13.37%		
hybrid regimes	18.14%		
authoritarian regimes	38.62%		
total mean	12.74%		
2. Regression			
Variable	Reg-coefficient	R-squared	Probability of type I error
Total	X	0.36	>0.0001
Democracy	X	X	>0.0001
Extreme Confidence	-0.83	X	>0.0001
3. Regression controlling for GDP per capital			
Variable	Reg-coefficient	R-squared	Probability of type I error
Total	X	0.60	>0.0001
Democracy	X	X	>0.0001
Extreme Confidence	-0.47	X	0.001
GDP	0.76	X	>0.0001
4. Correlations between variables			
X	Democracy	Extreme Confidence	GDP
Democracy	1.00	-0.6	0.72
Extreme Confidence	-0.60	1.00	-0.47
GDP	0.72	-0.47	1.00

Conclusions

Empirical studies conducted on the factors that are correlated with the existence or development of democracy can be divided into two main groups: those that focus on mass attitudes and those that focus on economy. It is still fairly difficult to establish a firm causation in this field

of research and this study also does not succeed in doing so. It provides, however, some support to the moderately attitudinal approach by showing that democracy is explained partly by economic development, partly by social attitudes, and partly by the shared covariance of those two variables. Further research needs to be conducted to clarify the nature of this shared influence and to propose a causal hypothesis. This particular study focuses on only one attitudinal aspect – the extreme level of confidence in government. A very strong negative correlation between this variable and the score on the democracy index was observed. In short, countries in which large numbers of citizens claim that they have „a great deal“ of confidence in government seem to be less democratic. Statistically, when the percentage of such persons is above 4.75%, the possibility that a given country is a „full democracy“ decreases dramatically. This provides a strong support of the hypothesis that a certain level of civic criticism and distrust of the government is necessary for sustaining democracy. Conversely, undemocratic regimes would seem to function most efficiently if the citizens are obedient and somewhat blindly supportive of their government.

This study also concludes that Putnam’s original social capital hypothesis requires significant modification in order to account for the new empirical studies. Indeed, It would seem that social capital and political capital are two different concepts.

ABSTRACTS

This study examines the correlation between democracy and extreme confidence in governments in 54 states. The aim of the study is to test the hypothesis that the greater the number of citizens who display extreme confidence in government, the worse the quality of democracy. This finding argues against some of the propositions of Robert Putnam. The OLS regression analysis confirms the negative correlation between the variables, which indicates that the extreme levels of support for government do not correlate with the development of democracy.

Michał Kuź

DEMOKRACJA I SKRAJNE ZAUFANIE DO RZĄDU: ANALIZA RELACJI POMIĘDZY JAKOŚCIĄ DEMOKRACJI A ZAUFANIEM DO RZĄDU W 54 PAŃSTWACH

Badanie analizuje związek między demokracją a skrajnym zaufaniem do rządu w 54 państwach. Hipoteza jaka jest testowana mówi, że im większa liczba obywateli, którzy mają skrajne zaufanie do rządu w danym państwie, tym mniej to państwo jest demokratyczne; tym samym podważa ona pewne propozycje Roberta Putnama. Analiza regresji OLS potwierdza widoczną korelację ujemną sugerując, że, istotnie, skrajnie wysokie poziomy zaufania do rządu nie są skorelowane z rozwojem demokracji.

SŁOWA KLUCZOWE: *Demokracja, skrajne zaufanie do rządu, Robert Putnam, World Value Survey, indykatory nastrojów społecznych, kultura polityczna*

Bibliography

- E. Abrams, *Dictators Go, Monarchs Stay*, "Commentary" 2012, № 3 (134),
R.A. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven 1973,
H. Eckstein, *A Theory of Stable Democracy*, Princeton 1966,
Cf. D. Fahrni, *An Outline History of Switzerland – From the Origins to the Present Day*, Zurich 1994,
R. Hardin, *Do We Want Trust in Government?* [in:] M.E. Warren (ed.), *Democracy and Trust*, Cambridge 1999,
R.F. Inglehart, *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton 1997,
R.F. Inglehart, C. Welzel, *Emancipative Values, and Democracy*, "Studies in Comparative International Development" 2006, № 2(41),
J.A. Karp, S.A. Banducci, S. Bowler, *To Know it is to Love it? Satisfaction with Democracy in the European Union*, "Comparative Political Studies" 2003, № 4 (36),
S. Lipset, *American Exceptionalism: A Double Edged Sword*, London 1997,
K. Newton, *Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy*, "International Political Science Review" 2001, Nr 2 (22),
R. Rohrschneider, *Institutional Quality and Perceptions of Representation in Advanced Industrial Democracies*, "Comparative Political Studies" 2005, № 7 (38),

- M. Seligson, *The Renaissance of Political Culture or the Renaissance of Ecological Fallacy?*, "Comparative Politics" 2002, № 4 (34),
- J. Staniszkis, *The Dynamics of Breakthrough in Eastern Europe*, Oxford 1991,
- M. Tavits, *Making Democracy Work More? Exploring the Linkage between Social Capital and Government Performance*, "Political Research Quarterly" 2006, № 2 (59),
- C. Welzel, *Are Levels of Democracy Affected by Mass Attitudes? Testing Attainment and Sustainment Effects on Democracy*, "International Political Science Review" 2007, № 4 (28).

Marek Jarentowski

Wewnętrzna struktura organizacyjna wydziałów politologii uczelni polskich

SŁOWA KLUCZOWE:

wydział, politologia, katedra, organizacja, uniwersytet

STUDIA I ANALIZY

Wprowadzenie

W opracowaniu opisałem wewnętrzną strukturę wydziałów (instytutów) politologii, rozumianą, jako liczbę pracowników oraz liczbę i zakres zainteresowań katedr (zakładów, pracowni) działających w wydziale. Przejrzałem w tym celu strukturę wszystkich jednostek organizacyjnych uczelni polskich oraz Polskiej Akademii Nauk, posiadających uprawnienie do nadawania stopni naukowych (doktora, doktora habilitowanego) w zakresie nauk o polityce. Trzy z nich pominąłem, bo dane na stronach internetowych owych uczelni były niekompletne (tak się złożyło, że były to wszystkie trzy uczelnie niepubliczne, które posiadają uprawnienie do nadawania stopnia w zakresie nauk o polityce)¹. W konsekwencji uwzględniłem 17 z 20 możliwych wydziałów².

¹ Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusku (Wydział Nauk Politycznych), Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych w Łodzi (Wydział Studiów Międzynarodowych i Dyplomacji) oraz Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego (Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych).

² Ostatnio pojawiła się interesująca publikacja – B. Krauz-Mozer, P. Borowiec, P. Ścigaj, *Kim jesteś politologu? Historia i stan dyscypliny w Polsce*, Kraków 2011, s. 75–107 – jednak w omawianym zakresie autorzy ograniczyli się do przedstawienia nazw katedr i nazwisk ich kierowników.

Na początku zwrócę uwagę na dwie kwestie. Po pierwsze, uprawnienie do nadawania stopni naukowych może uzyskać w ramach uczelni wydział albo inna jednostka organizacyjna, czyli także m.in. instytut lub katedra³. Inaczej jest w przypadku kierunków studiów, bo uprawnienie do ich prowadzenia mogą posiadać tylko wydziały i inne **podstawowe** jednostki organizacyjne, określone w statucie uczelni⁴. W praktyce zdarza się więc, że kierunek studiów prowadzi (i tytuły zawodowe – magistra, licencjata – nadaje) wydział, natomiast uprawnienie do nadawania stopnia naukowego posiada instytut będący częścią tego wydziału. W przypadku PAN uprawnienie do nadawania stopni mogą uzyskać tylko instytuty; kierunków studiów wyższych PAN w ogóle nie prowadzi.

Po drugie, jeśli chodzi o strukturę wewnętrzną wydziałów, można wyróżnić dwa modele podstawowe (pierwsze dwa punkty) oraz ich różne modyfikacje:

- 1) jednostopniowy – wydział dzieli się na katedry (zakłady, pracownie),
- 2) dwustopniowy – wydział dzieli się na instytuty, a owe instytuty na katedry (zakłady, pracownie),
- 3) mieszany – w pewnym zakresie wydział dzieli się dwustopniowo, a w pozostałym zakresie jednostopniowo; podział taki ma dwie odmiany:
 - (a) część katedr (zakładów, pracowni) funkcjonuje w ramach instytutów działających w ramach wydziału, a pozostała część katedr działa bezpośrednio w ramach wydziału („katedry równe instytutom”),
 - (b) wydział dzieli się na instytuty, ale następnie tylko część instytutów dzieli się na katedry (zakłady, pracownie), a pozostałe instytuty nie są podzielone na żadne jednostki wewnętrzne,
- 4) zdarza się też, rzadko, że w którymś z powyższych modeli, w ramach wybranej katedry (lub zakładu) działa dodatkowo jakaś pracownia (zespół).

W praktyce może też wystąpić połączenie modelu trzeciego i czwartego. Bywa też tak, że obok głównych katedr (zakładów, pracowni), działa też jakaś jednostka (pod różnymi nazwami: centrum, zakład, pracownia itd.), o charakterze „przekrojowym”, w której znajdują się osoby funkcjo-

³ Zob. art. 4 pkt 3 i art. 5 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595, ze zm.).

⁴ Art. 2 ust. 1 pkt 29 oraz art. 8 ust. 1 zdanie drugie ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. z 2012 r. poz. 572 ze zm.).

nujące jednocześnie w głównych katedrach. Taki lub inny model podziału ma z kolei konsekwencje dla niniejszego opracowania⁵.

Tabela 1 przedstawia 17 badanych wydziałów uczelni (w tym jeden instytut PAN). W pierwszej kolumnie wymieniono nazwę uczelni i wydziału oraz wyliczono badane jednostki wewnętrzne wyższego stopnia: instytuty oraz katedry działające obok, ale nie wewnątrz instytutów (katedry równe instytutom). W drugiej zaś kolumnie wymieniono pominięte w badaniu (jako niepolitologiczne) instytuty lub katedry równe instytutom. W trzeciej kolumnie wymieniono dyscypliny, w zakresie których, wydział lub jego wewnętrzne jednostki, nadają stopnie naukowe. W czwartej – prowadzone przez wydział kierunki studiów (politologia i pokrewne – kursywą).

Wyjaśnienia wymaga dlaczego niektóre wewnętrzne jednostki wydziału wyższego stopnia (instytuty, katedry równe instytutom), a w konsekwencji jednostki niższego stopnia w ich ramach działające, uwzględniłem (kolumna pierwsza), a inne nie (druga). Otóż w praktyce możemy wyróżnić wydziały:

- 1) dość **monolityczne**, które posiadają uprawnienie do nadawania stopni wyłącznie w zakresie nauk o polityce i prowadzą tylko kierunki studiów związane z tą dyscypliną (politologia, stosunki międzynarodowe, europeistyka itp.), lub w których strukturze wewnętrznej trudno wskazać instytuty lub katedry nie związane z naukami o polityce,
- 2) **różnodyscyplinowe** lub **różnokierunkowe**, czyli takie, które posiadają uprawnienia do nadawania stopni naukowych także w zakresie innych dyscyplin, czy też wydziały prowadzące kierunki studiów nie powiązane z dyscypliną nauk o polityce, czasem nawet nie powiązane z obszarem nauk społecznych; zarazem są to wydziały, w których dwuszczeblowa struktura wewnętrzna pozwala odseparować jednostki obsługujące dyscyplinę nauk o polityce (i kierunki studiów z nią związane) od pozostałych.

W konsekwencji, w szczególności w drugiej grupie wydziałów, przedmiotem mojego zainteresowania były tylko te instytuty i katedry równe instytutom, w których nazwie zawarte było wyrażenie wskazujące na ich związek z naukami o polityce.

⁵ Ta różnorodność wynika z tego, że – z wyjątkiem tworzenia wydziałów i innych podstawowych jednostek organizacyjnych – uczelnie mają swobodę w określaniu swojej struktury wewnętrznej: liczby stopni podziału, nazewnictwa jednostek. Regulują te kwestie w swoich statutach. Przepisy ustaw lub rozporządzeń określają natomiast warunki, jakie jednostka musi spełnić (liczba pracowników, ich stopnie naukowe i dorobek) aby móc nadawać stopnie naukowe lub prowadzić studia. Nie jest zatem istotne, z punktu widzenia ustawy, jak nazywana jest i jak usytuowana w strukturze wewnętrznej dana jednostka.

Tabela 1. Badane wydziały politologiczne, ich jednostki organizacyjne wyższego stopnia, nadawane stopnie naukowe i prowadzone kierunki studiów

Wydział uczelni albo instytut PAN Badane jednostki wewnętrzne wyższego stopnia, jeżeli wydział nie jest badany w całości	Pominięte w badaniu jednostki wewnętrzne wyższego stopnia wydziału	Dyscypliny naukowe	Kierunki studiów wyższych
Uczelnia albo PAN Wydział uczelni albo instytut PAN Badane jednostki wewnętrzne wyższego stopnia, jeżeli wydział nie jest badany w całości			
Polska Akademia Nauk Instytut Studiów Politycznych		nauki o polityce socjologia	(nie prowadzi)
Uniwersytet Gdański Wydział Nauk Społecznych • Instytut Politologii	• Instytut Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa • Instytut Pedagogiki • Instytut Psychologii	nauki o polityce pedagogika psychologia	• politologia • dziennikarstwo i komunikacja społeczna • socjologia • psychologia • pedagogika • pedagogika specjalna • praca socjalna • filozofia
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa		nauki o polityce	• politologia • stosunki międzynarodowe • dziennikarstwo i komunikacja społeczna • bezpieczeństwo narodowe
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych • Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych • Instytut Europeistyki • Instytut Amerykanistyki i Studiów Polonijnych	• Centrum Badań Holocaustu • Instytut Konfucjusza w Krakowie	nauki o polityce	• politologia • stosunki międzynarodowe • europeistyka • amerykanistyka • bezpieczeństwo narodowe • kulturoznawstwo

<ul style="list-style-type: none"> • Instytut Rosji i Europy Wschodniej • Instytut Studiów Regionalnych • Instytut Bliskiego i Dalekiego Wschodu • Katedra Ukrainoznawstwa 	<ul style="list-style-type: none"> • Instytut Ekonomii i Administracji • Instytut Zarządzania 	<p>nauki o polityce</p>	<ul style="list-style-type: none"> • politologia • administracja • ekonomia • logistyka • zarządzanie
<ul style="list-style-type: none"> • Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach • Wydział Zarządzania i Administracji • Instytut Nauk Politycznych • Katedra Krajów Europy Północnej 	<ul style="list-style-type: none"> • Instytut Archeologii • Instytut Historii • Instytut Historii Sztuki • Instytut Socjologii 	<p>nauki o polityce socjologia <i>historia</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • politologia • europeistyka • bezpieczeństwo wewnętrzne • socjologia • ekonomia • praca socjalna • archeologia • historia • historia sztuki • muzeologia • ochrona dóbr kultury i środowiska
<ul style="list-style-type: none"> • Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy • Wydział Humanistyczny • Instytut Nauk Politycznych 	<ul style="list-style-type: none"> • Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych • Instytut Filologii Polskiej i Kulturoznawstwa • Instytut Neofilologii i Lingwistyki Stosowanej 	<p>nauki o polityce <i>historia</i> <i>językoznawstwo</i> <i>literaturoznawstwo</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • politologia • stosunki międzynarodowe • dziennikarstwo i komunikacja społeczna • bezpieczeństwo narodowe • historia • kulturoznawstwo

	<ul style="list-style-type: none"> • Katedra Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej • Katedra Germanistyki • Ośrodek Naukowo-Badawczy Problematyki Kobiet 			<ul style="list-style-type: none"> • filologia • filologia polska • ochrona dóbr kultury • politologia • stosunki międzynarodowe • międzynarodowe studia kulturowe – k. unikatowy
<p>Uniwersytet Łódzki</p> <p>Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych</p> <ul style="list-style-type: none"> • Instytut Studiów Politologicznych • Instytut Studiów Międzynarodowych • Katedra Badań Niemcoznawczych 		nauki o polityce	<ul style="list-style-type: none"> • politologia • stosunki międzynarodowe • dziennikarstwo i komunikacja społeczna • studia wschodnioeuropejskie – k. unikatowy • studia międzykierunkowe: międzykierunkowe indywidualne studia humanistyczne 	
<p>Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie</p> <p>Wydział Politologii</p>		nauki o polityce	<ul style="list-style-type: none"> • politologia • stosunki międzynarodowe • polityka publiczna • dziennikarstwo i komunikacja społeczna • studia wschodnie • bezpieczeństwo wewnętrzne 	
<p>Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu</p> <p>Wydział Politologii i Studiów Międzynarodowych</p>		nauki o polityce	<ul style="list-style-type: none"> • politologia • stosunki międzynarodowe • polityka publiczna • dziennikarstwo i komunikacja społeczna • studia wschodnie • bezpieczeństwo wewnętrzne 	
<p>Uniwersytet Opolski</p> <p>Wydział Historyczno-Pedagogiczny</p> <ul style="list-style-type: none"> • Instytut Politologii 	<ul style="list-style-type: none"> • Instytut Historii • Instytut Nauk Pedagogicznych • Instytut Psychologii • Instytut Studiów Edukacyjnych • Instytut Filozofii 	nauki o polityce pedagogika <i>filozofia</i> <i>historia</i>	<ul style="list-style-type: none"> • politologia • stosunki międzynarodowe • dziennikarstwo i komunikacja społeczna • socjologia • psychologia • pedagogika • praca socjalna 	

	<ul style="list-style-type: none"> • Instytut Socjologii • Instytut Sztuki 		<ul style="list-style-type: none"> • zarządzanie wiedzą i infobrokeringiem • edukacja artystyczna w zakresie sztuk plastycznych • filozofia • historia • ochrona dziedzictwa kulturowego
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komińskiej Edukacji Narodowej w Krakowie Wydział Humanistyczny <ul style="list-style-type: none"> • Instytut Politologii 	<ul style="list-style-type: none"> • Instytut Filozofii i Socjologii • Instytut Historii • Międzynarodowe Centrum Naukowo-Badawcze „Medi-terraneum” 	nauki o polityce <i>historia</i>	<ul style="list-style-type: none"> • politologia • stosunki międzynarodowe • bezpieczeństwo wewnętrzne • administracja • socjologia • antropologia historyczna • etyka • filozofia • historia
Uniwersytet Szczeciński Wydział Humanistyczny <ul style="list-style-type: none"> • Instytut Politologii i Europeistyki • Katedra Badań nad Konfliktami i Pokojem 	<ul style="list-style-type: none"> • Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych • Instytut Filozofii • Instytut Pedagogiki • Instytut Psychologii • Instytut Socjologii • Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej 	nauki o polityce pedagogika <i>filozofia</i> <i>historia</i>	<ul style="list-style-type: none"> • politologia • stosunki międzynarodowe • europeistyka • bezpieczeństwo narodowe • bezpieczeństwo wewnętrzne • pedagogika • pedagogika specjalna • praca socjalna • psychologia • socjologia • archeologia • etnologia • filozofia • historia • mediacja międzykulturowa

<p>Uniwersytet Śląski w Katowicach Wydział Nauk Społecznych</p> <ul style="list-style-type: none"> • Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa 	<ul style="list-style-type: none"> • Instytut Historii • Instytut Filozofii • Instytut Socjologii • Zakład Historii Sztuki 	<p>nauki o polityce socjologia <i>filozofia</i> <i>historia</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • politologia • dziennikarstwo i komunikacja społeczna • socjologia • praca socjalna • doradztwo filozoficzne i coaching • filozofia • historia • historia sztuki
<p>Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie Wydział Nauk Społecznych</p> <ul style="list-style-type: none"> • Instytut Nauk Politycznych 	<ul style="list-style-type: none"> • Katedra Dydaktyki i Historii Wychowania • Katedra Pedagogiki Ogólnej • Katedra Pedagogiki Opiekunczej • Katedra Pedagogiki Specjalnej • Katedra Pedagogiki Resocjalizacyjnej • Katedra Pedagogiki Społecznej • Katedra Psychologii Rozwoju i Edukacji • Katedra Socjologii • Katedra Unesco • Katedra Wczesnej Edukacji • Katedra Aksjologicznych Podstaw Edukacji 	<p>nauki o polityce pedagogika</p>	<ul style="list-style-type: none"> • politologia • bezpieczeństwo narodowe • pedagogika • pedagogika specjalna • praca socjalna • socjologia

<p>Uniwersytet Warszawski Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych</p> <ul style="list-style-type: none"> • Instytut Nauk Politycznych • Instytut Europeistyki • Instytut Stosunków Międzynarodowych • Instytut Polityki Społecznej 	<ul style="list-style-type: none"> • Instytut Dziennikarstwa 	<p>nauki o polityce nauki o mediach</p>	<ul style="list-style-type: none"> • politologia • stosunki międzynarodowe • polityka społeczna • europeistyka • samorząd terytorialny i polityka regionalna • bezpieczeństwo wewnętrzne • dziennikarstwo i komunikacja społeczna • logistyka mediów • studia euroazjatyckie • nauki o rodzinie • indywidualne międzyobszarowe studia humanistyczne
<p>Uniwersytet Wrocławski Wydział Nauk Społecznych</p> <ul style="list-style-type: none"> • Instytut Politologii • Instytut Studiów Międzynarodowych 	<ul style="list-style-type: none"> • Instytut Filozofii • Instytut Socjologii 	<p>nauki o polityce socjologia <i>filozofia</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • politologia • stosunki międzynarodowe • europeistyka • bezpieczeństwo narodowe • makrokierunek – dyplomacja europejska • praca socjalna • socjologia • socjologia techniki i ekologii • filozofia

Biorąc pod uwagę nadawane stopnie naukowe, to 6 wydziałów nadaje stopnie wyłącznie w zakresie nauk o polityce, 4 – także w zakresie innych nauk społecznych, a 7 – nawet w dziedzinie nauk humanistycznych. Nie jest to jednak problem samych nauk o polityce, lecz struktury wydziałowo-dziedzinowej poszczególnych uczelni.

Jeśli chodzi o źródła informacji dotyczących struktury jednostek i liczby ich pracowników, opierałem się o te zawarte na stronach internetowych uczelni, w listopadzie lub grudniu 2012 r. Jeśli zaś chodzi o informację o uprawnieniach doktorskich, habilitacyjnych oraz informacje o prowadzonych kierunkach studiów, to korzystałem ze strony internetowej prowadzonej przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego⁶.

Katedry – kwestie ilościowe

Na początek uwagi ogólne. Po pierwsze, na określenie katedr, zakładów, pracowni będę używał jednej nazwy – katedra. Po drugie, w przypadku wydziałów o dwustopniowej strukturze wewnętrznej, do liczby katedr będę też wliczał katedry równe instytutom oraz instytuty, które nie mają podziału wewnętrznego. W przeciwnym przypadku, nie dałoby się tego rodzaju jednostek (i ich pracowników) uwzględnić w badaniu. Do liczby tej nie będę natomiast wliczał pojedynczych pracowni czy zespołów działających niekiedy w ramach katedry, ani jednostek o charakterze przekrojowym; uwzględnię je natomiast przy opisie zakresu zainteresowań katedr, w następnej części opracowania. Po trzecie, jeżeli dany wydział ma dwustopniową strukturę wewnętrzną, a liczba jednostek wyższego stopnia (na ogół instytutów) „obsługujących” nauki o polityce, jest większa niż jeden, omówiłem zarówno podział na katedry (traktowałem wtedy te instytuty, jako jedną jednostkę), jak i podział wydziału na same instytuty politologiczne. Po czwarte, kiedy dalej będę mówił o wydziałach, określenie to nie będzie obejmowało jednostek wymienionych w kolumnie drugiej w tabeli 1.

Liczba katedr w poszczególnych wydziałach waha się od 4 do 37. Najwięcej katedr ma Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ w Krakowie (37). Potem jest Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW (22) oraz – na trzecim miejscu – Instytut Politolo-

⁶ POL-on. System informacji o szkolnictwie wyższym, www.polon.nauka.gov.pl, 31.12.2012.

gii UKSW w Warszawie (17). Dalej jest Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM w Poznaniu, Wydział Politologii i Studiów Międzynarodowych UMK w Toruniu i Instytut Studiów Politycznych PAN w Warszawie (po 15). Z kolei najmniej katedr posiadają Instytut Nauk Politycznych UWM w Olsztynie, Instytut Politologii Uniwersytetu Gdańskiego i Instytut Nauk Politycznych UKW w Bydgoszczy (po 7). Średnio wydziały politologiczne mają po 13,3 katedry.

Sama liczba katedr nie jest jednak najistotniejsza. Wydziały zatrudniają bowiem różną **liczbę nauczycieli akademickich**. Umożliwia to, a zarazem wymaga, większego stopnia specjalizacji, który z kolei przekłada się na istnienie większej liczby katedr obsługujących poszczególne subdyscypliny politologiczne lub ich fragmenty. Najmniej pracowników zatrudnia Instytut Nauk Politycznych UKW w Bydgoszczy (27 nauczycieli), nie dziwi więc, że należy do grupy jednostek z najmniejszą liczbą katedr. Niewiele więcej osób pracuje w Instytucie Politologii Uniwersytetu Gdańskiego (34) oraz Instytucie Nauk Politycznych UWM w Olsztynie i Instytucie Politologii UKSW w Warszawie (po 36). Najwięcej pracowników natomiast zatrudniają Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ (220) oraz WDiNP UW (211).

Gdy liczbę pracowników wydziału podzielimy przez liczbę jego katedr, to otrzymamy **średnią liczbę pracowników na katedrę**. Najmniejsze katedry ma Instytut Politologii UKSW (2,1 pracownika w katedrze), największe – WDiNP UW (9,6). Różnica jest więc niemal pięciokrotna. Dość duże katedry mają też: Wydział Politologii UMCS, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego, Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UŚ w Katowicach, ISP PAN, WSMiP UJ, WSMiP UŁ, WNPiD UAM oraz Instytut Nauk Politycznych UWM w Olsztynie – wszystkie mają powyżej 5 pracowników w katedrze i prawie wszystkie (z wyjątkiem WSMiP UŁ i INP UWM w Olsztynie) mają też uprawnienia habilitacyjne. Odwrotnie jest w pozostałych wydziałach: wszystkie mają katedry liczące poniżej 5 osób i żaden z nich (z wyjątkiem Wydziału Politologii i Studiów Międzynarodowych UMK w Toruniu) nie ma uprawnień habilitacyjnych. Dla wszystkich badanych wydziałów przypada średnio 5,8 osoby na katedrę. Poziom działalności naukowej wydziału skorelowany jest zatem pozytywnie z wielkością jego katedr: im wyższy poziom naukowy (mierzony uprawnieniami habilitacyjnymi) tym większe katedry. Tabela 2 przedstawia omawiane wydziały, ułożone wedle malejącej liczby pracowników, przedstawia też liczbę katedr, oraz średnią liczbę pracowników w katedrze.

Tabela 2. Liczba pracowników, liczba katedr i średnia liczba osób w katedrze

UCZELNIA Wydział (jeżeli nie badano całego wydziału, w nawiasie podano badane jednostki wewnętrzne wyższego stopnia)	Liczba pracowników	Liczba katedr	Średnia liczba osób w katedrach
UNIwersytet Jagielloński w Krakowie Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych (• Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych • Instytut Europeistyki • Instytut Amerykanistyki i Studiów Polonijnych • Instytut Rosji i Europy Wschodniej • Instytut Studiów Regionalnych • Instytut Bliskiego i Dalekiego Wschodu • Katedra Ukrainoznawstwa)	* ↑220	↑37	5,9
UNIwersytet Warszawski Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych (• Instytut Nauk Politycznych • Instytut Stosunków Międzynarodowych • Instytut Europeistyki • Instytut Polityki Społecznej)	211	22	↑9,6
UNIwersytet Wrocławski Wydział Nauk Społecznych (• Instytut Politologii • Instytut Studiów Międzynarodowych)	112	14	8,0
UNIwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie Wydział Politologii	98	11	8,9
Polska Akademia Nauk Instytut Studiów Politycznych w Warszawie	95	15	6,3
UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa	79	15	5,3
UNIwersytet Łódzki Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych (• Instytut Studiów Politologicznych • Instytut Studiów Międzynarodowych • Katedra Badań Niemcoznawczych)	70	12	5,8
UNIwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu Wydział Politologii i Studiów Międzynarodowych	59	15	3,9
UNIwersytet Śląski w Katowicach Wydział Nauk Społecznych (• Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa)	58	8	7,2
UNIwersytet Szczeciński Wydział Humanistyczny (• Instytut Politologii i Europeistyki • Katedra Badań nad Konfliktami i Pokojem)	52	12	4,3

UNIwersytet JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH Wydział Zarządzania i Administracji (• Instytut Nauk Politycznych • Katedra Krajów Europy Północnej)	44	10	4,4
UNIwersytet PEDAGOGICZNY IM. KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ W KRAKOWIE Wydział Humanistyczny (• Instytut Politologii)	44	9	4,9
UNIwersytet OPOLSKI Wydział Historyczno-Pedagogiczny (• Instytut Politologii)	38	8	4,7
UNIwersytet KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO W WARSZAWIE Wydział Nauk Historycznych i Społecznych (• Instytut Politologii)	36	17	↓2,1
UNIwersytet WARMIŃSKO-MAZURSKI W OLSZTYNIE Wydział Nauk Społecznych (• Instytut Nauk Politycznych)	36	↓7	5,1
UNIwersytet GDAŃSKI Wydział Nauk Społecznych (• Instytut Politologii)	34	↓7	4,9
UNIwersytet KAZIMIERZA WIELKIEGO W BYDGOSZCZY Wydział Humanistyczny (• Instytut Nauk Politycznych)	↓27	↓7	3,9

* Strzałkami oznaczono wartości w danej kolumnie najwyższe (↑) i najniższe (↓). Tabelę ułożono wedle malejącej liczby pracowników.

Zakres zainteresowań katedr

Zakres zainteresowań katedr ustaliłem w oparciu o określenia używane w ich nazwach. Na początku dwie uwagi ogólne. Po pierwsze, jeżeli z nazwy katedry wynikało, że obejmuje więcej niż jedną subdyscyplinę nauk o polityce, to przypisywałem ją do każdej z obejmowanych przez jej nazwę subdyscyplin. Przykładowo, w Instytucie Nauk Politycznych UWm w Olsztynie działa Pracownia Systemów i Doktryn Politycznych, uznałem więc, że działa w nim zarówno katedra systemów politycznych, jak i katedra doktryn politycznych (choć w poprzedniej, ilościowej części traktowana była jako jedna katedra). Po drugie, jeśli w ramach danej

katedry działa wewnętrzna pracownia czy zespół (model 4), to uwzględniłem również zakres zainteresowań wynikający z nazwy owej pracowni. Przykładowo, w Instytucie Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UŚ działa Zakład Stosunków Międzynarodowych, a w nim pracownia integracji europejskiej; uznałem zatem, że istnieje tu zarówno katedra stosunków międzynarodowych, jak i katedra integracji europejskiej. Sprawą do dyskusji jest natomiast, czy niektóre opisane tu połączenia są merytorycznie uzasadnione.

Jeśli chodzi o wydziały wieloszczeblowe – czyli takie które mają kilka instytutów politologicznych – to najbardziej rozbudowane są WSMiP UJ (7 instytutów, wliczając w to 1 katedrę równą instytutowi) oraz WDiNP UW (4 instytuty). Poza tym do grupy tej należą: WSMiP UŁ (3 instytuty, wliczając 1 katedrę), WNS UW r (2 instytuty) oraz Wydział Zarządzania i Administracji UJK w Kielcach i Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego (po 2 instytuty, wliczając też po 1 katedrze). Jeśli dochodzi do takiego rozbudowanego podziału wydziałów, to we wszystkich sześciu istnieje instytut obejmujący swą nazwą samą politologię (UW, UW r, UŁ, UJK) albo politologię wraz ze stosunkami międzynarodowymi (UJ) lub z europeistyką (USz). W trzech wydziałach osobny instytut obsługuje subdyscyplinę stosunków międzynarodowych (UW, UW r, UŁ). W dwóch wydziałach osobny instytut „poświęcony” jest europeistyce (UW, UJ). W jednym przypadku działa też Instytut Polityki Społecznej (UW)⁷. Na Uniwersytecie Jagiellońskim 4 na 7 instytutów Wydziału (w tym 1 katedra równa instytutowi) ma charakter geograficzny (amerykanistyka, Rosja i Europa Wschodnia, Bliski i Daleki Wschód, ukrainoznawstwo).

Pozostałych 11 wydziałów ma charakter jednoszczeblowy: są to albo wydziały monolityczne dzielące się na katedry, albo dzielące się na katedry pojedyncze instytuty politologiczne w ramach szerszych wydziałów nauk społecznych lub humanistycznych.

Przechodząc do analizy **zakresów zainteresowań katedr** (wszystkie katedry wymienione są w aneksie), przypomnę, że jako katedry traktowałem tu również instytuty bezwydziałowe i katedry równe instytutom. Zakresy wyodrębniłem opierając się o popularne w polskiej politologii

⁷ Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego utworzył nową dyscyplinę naukową – nauki o polityce publicznej. Dotychczas formalnie i faktycznie była to jedna z subdyscyplin nauk o polityce. Zdecydowałem się jednak nadal uważać politykę publiczną za subdyscyplinę nauk o polityce. Nt. polityki publicznej zob. J. Woźnicki, *Nowa dyscyplina – „nauki o polityce publicznej” usytuowana w dziedzinie nauk społecznych*, „Nauka” 2012, nr 1.

podziały (nie oznacza to, że się z tymi podziałami zgadzam). Natomiast ustalając zakres zainteresowań katedry, na podstawie jej nazwy, doko-nywałem do pewnego stopnia subiektywnego zakwalifikowania i generalizacji; w przeciwnym przypadku każdą katedrę różniącą się nazwą od pozostałych, musiałbym traktować, jako katedrę należącą do osobnego zakresu. Przykładowo: katedry integracji europejskiej, przydzieliłem do jednego zakresu z katedrami europeistyki. Większe odrębności w nazwach niekiedy zaznaczam.

Prawie zawsze występuje katedra **systemów politycznych** – na ogół pod tą właśnie nazwą. Działa w 16 na 17 badanych wydziałów, wliczając też katedrę „systemu politycznego RP” w UMK w Toruniu. Nie ma takiej katedry tylko w Instytucie Politologii Uniwersytetu Gdańskiego. Są jednostki, w których występuje kilka takich katedr (oczywiście pod różnymi nazwami). I tak w ISP PAN działają Zakład Badań Porównawczych nad Polityką, Zakład Badań nad Elitami i Zachowaniami Politycznymi i Zakład Systemów Społeczno-Politycznych; w INPiSM UJ – **Katedra Konstytucjonalizmu i Ustrojów Państwowych, Katedra Współczesnych Systemów Politycznych oraz Katedra Współczesnej Polityki Polskiej**; w INPiD UŚ – Zakład Systemów Politycznych Państw Wysoko Rozwiniętych oraz Zakład Systemów Politycznych Polski i Państw Europy Środkowej i Wschodniej. Jeśli uwzględnić także katedry ruchów bądź organizacji politycznych lub społecznych oraz systemów partyjnych (działające w 7 wydziałach), to liczba jednostek, w których jest więcej niż jedna katedra – nazwijmy to ogólnie – systemów politycznych wynosi 10. Oczywiście niekoniecznie wszystkie katedry ruchów i organizacji politycznych lub społecznych muszą faktycznie zajmować się zagadnieniami systemów politycznych, zwłaszcza jeśli połączone są w jednej katedrze z historią najnowszą lub myślą polityczną (tak jest w 3 przypadkach spośród owych 7).

Rola subdyscypliny politologii zwanej w Polsce „systemy polityczne” (w politologii anglojęzycznej: „politologia porównawcza”, „instytucje i zachowania polityczne”) w niewielkim stopniu może być dziś wypełniona przez inne dyscypliny naukowe (choć dotyka jej trochę socjologia, w mniejszym stopniu także prawo). Inaczej jest natomiast w przypadku myśli politycznej, która uprawiana jest też przez socjologów, prawników i filozofów⁸, czy w przypadku polityki publicznej, której problematyka

⁸ R. Skarzyński, *Historia myśli politycznej w ujęciu politologicznym. Zarys koncepcji*, „Studia Polityczne” 1992, nr 1, s. 107–108.

podejmowana jest też przez ekonomistów czy nauki o zarządzaniu⁹. Zwrócę uwagę, że gdańskiej politologii, która jako jedyna nie ma katedry systemów politycznych, zawieszono (w 2009 r.) uprawnienia do nadawania stopnia doktora.

Bez wyjątku we wszystkich 17 wydziałach występuje katedra **teorii polityki** (jeśli uwzględnić także katedry zawierające w nazwie określenia: myśl polityczna, filozofia polityki, doktryny polityczne). W 16 wydziałach występuje katedra „teorii polityki” – zawierająca w nazwie właśnie to określenie. W 12 wydziałach istnieją katedry z określeniem „myśl polityczna” (niekiedy więcej niż jedna w danej jednostce). W 4 przypadkach występuje katedra filozofii polityki, a w 3 przypadkach katedra doktryn politycznych. Czasem są to osobne katedry, czasem jedna katedra łącząca dwa spośród powyższych określeń. Generalnie jednak można zauważyć, że raczej osobno występują katedry teorii polityki, a osobno pozostałe. Może to być związane z uznawaniem odrębności teorii polityki od myśli politycznej (filozofii politycznej, doktryn politycznych)¹⁰. W niektórych przypadkach, kiedy tego rodzaju katedr było w jednostce kilka – a jest sporo takich jednostek – nazwy katedr były uzupełniane określeniami geograficznymi albo chronologicznymi. „Potęgą” pod względem katedr teoretyczno- i filozoficznopolitycznych jest INPiSM UJ, gdzie można doliczyć się 5 takich katedr: **Katedra Historii Polskiej Myśli Politycznej, Katedra Filozofii Polityki, Katedra Współczesnych Doktryn Politycznych, Zakład Historii Myśli Politycznej oraz Zakład Teorii Polityki i Państwa, a nawet 6, jeśli uwzględnimy część Katedry Teorii i Strategii Stosunków Międzynarodowych (wszystkie w jednym Instytucie)**. Dodając zaś do tego Zakład Historii i Myśli Politycznej Rosji w Instytucie Rosji i Europy Wschodniej, to wydział ten ma 7 takich katedr. Bywają też tak – co może dziwić – że ta sama katedra obejmuje systemy polityczne (partyjne) i myśl polityczną (INP UWM w Olsztynie, IPiE Uniwersytetu Szczecińskiego).

⁹ Np. J. Hausner, *Zarządzanie publiczne*, Warszawa 2008.

¹⁰ Myśl polityczna, a ściślej mówiąc jej historia (inaczej także historia doktryn politycznych), zajmowałaby się badaniem ideologii (liberalizm, konserwatyzm itd.) oraz filozofii politycznych – czyli wypowiedzi (na temat tego jak powinno być urządzone życie polityczne), których autorzy czy „nosiciele” domagają się ich realizacji, jako jedynie ich zdaniem słusznych, a nawet prawdziwych. Teoria polityki natomiast nie tyle bada różne „prawdy”, co poszukuje prawdy, nie roszcząc sobie prawa do tego by jej wypowiedzi uznawać za jedynie prawdziwe. Przeprowadzona tu dystynkcja jest pewnym nawiązaniem do: R. Skarżyński, *Podstawowe typy myśli politycznej*, „Studia Nauk Politycznych” 2004, nr 1, s. 95–118.

Wszędzie występują też katedry **stosunków międzynarodowych**. W trzech jednostkach są nawet osobne instytuty stosunków międzynarodowych z własnymi katedrami. Oczywiście w tych przypadkach, kiedy są to osobne instytuty, obejmują one kilka katedr, ale nawet tam gdzie nie ma osobnych instytutów stosunków międzynarodowych, występuje niekiedy więcej niż jedna katedra z tego zakresu; osobne poświęcone międzynarodowym stosunkom politycznym, gospodarczym, teorii oraz historii stosunków międzynarodowych.

W ramach osobnych instytutów stosunków międzynarodowych, które występują w trzech badanych wydziałach (UW, UWś, UŁ) występuje 6 lub 7 katedr. Dość nietypowa jest sytuacja w Łodzi, gdzie na 7 katedr – 5 to katedry „geograficzne”, zajmujące się nie tyle stosunkami międzynarodowymi, lecz Bliskim Wschodem i Afryką Północną; Europą Środkowo-Wschodnią; studiami brytyjskimi i krajami Wspólnoty Brytyjskiej; studiami latynoamerykańskimi; Azją Wschodnią. Dwie następne katedry obejmują: studia transatlantyckie i media masowe; marketing międzynarodowy i dystrybucję. Gdy porównamy łódzki instytut z wrocławskim, a w szczególności z warszawskim, trudno go uznać – oceniając po zakresie zainteresowań katedr – za mający związek nawet ogólnie z politologią. Łódzki wydział prowadzi kierunek „międzynarodowe studia kulturowe”, więc zapewne to jego obsługą w znacznej mierze zajmuje się ten Instytut. Łódzki Wydział prowadzi też kierunki politologia oraz stosunki międzynarodowe, w większym stopniu obsługiwane prawdopodobnie przez Instytut Studiów Politologicznych (w ramach którego działa też Katedra Teorii Polityki Zagranicznej I Bezpieczeństwa oraz Pracownia Irenologii). W przypadku Wrocławia zagadkowe może być tylko, to że Zakład Międzynarodowych Stosunków Politycznych działa w ramach Instytutu Politologii, a nie Instytutu Studiów Międzynarodowych.

Z nieco mniejszą częstotliwością występują – nazwę je tak – katedry **polityki publicznej** (pod różnymi nazwami, najczęściej polityki społecznej, ale bywa także – ekonomicznej, ekonomii i polityki gospodarczej); jeden raz występuje osobny instytut (UW), a ponadto katedry takie ma 9 jednostek. Nie ma takich katedr w UJ, znów UG, UO, UMCS, UŁ, UMK (choć tu jest aż 15 katedr, a niektóre z nich są dość „egzotyczne”) i w USz.

Dość „popularne” są też katedry **europaistyki**. W 2 jednostkach (UW i UJ) występują osobne instytuty europaistyki, a w kolejnych 10 jednostkach katedry europaistyki, gdziekolwiek więcej niż jedna. Sporadycznie katedra ta działa jako jedna katedra stosunków międzynarodowych

i europeistyki. Na UW mimo osobnego Instytutu Europeistyki, w tym samym Wydziale, w Instytucie Nauk Politycznych działa Zakład Instytucji Europejskich, a w Instytucie Stosunków Międzynarodowych – Zakład Integracji Europejskiej¹¹.

Katedra **historii** (najnowszej, politycznej) pojawia się w 9 jednostkach. Tak ich duża liczba może być pewnym zaskoczeniem, ponieważ nauki o polityce nie są nauką idiograficzną, ewidencjonująca fakty i wydarzenia, lecz nomotetyczną. Najnowsza historia nie jest bardziej polityczna, niż np. historia XVII czy XVIII wieku, może więc dziwić, że na politologii, jeśli już, to działają katedry (i naucza się) tylko historii najnowszej. W nauczaniu historii na kierunku politologia powinno chodzić przede wszystkim o nauczanie historii idei czy instytucji i ruchów politycznych, w ramach takich właśnie przedmiotów¹².

Pozostałe katedry występują z mniejszą częstotliwością: należałoby mówić raczej gdzie są, a nie gdzie ich nie ma. Katedry **komunikacji społecznej** pojawiają się w 8 jednostkach (niekiedy połączone z dziennikarstwem), **samorządu** w 7, **bezpieczeństwa** (wewnętrznego, narodowego, państwa) w 7, **socjologii polityki** w 5, **ruchów społecznych lub politycznych** w 5, **administracji** w 3, **metodologii polityki** w 4 (czasem połączone z katedrami teorii polityki). Pojawiają się też katedry „geograficzne” – w sumie w 9 jednostkach (w tym: niemcoznawstwo – w 3 jednostkach, badania wschodnie, systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej itp.). W 5 wydziałach pojawiają się katedry **studiów strategicznych** – jeśli w towarzystwie innego przymiotnika czy zakresu, to mniejszy problem, jeśli bez żadnego uzupełnienia, a tak też bywa, to wobec ogólności tego określenia, można się dość istotnie pomylić, co do zakresu zainteresowań takich katedr. Pewne wątpliwości może też budzić funkcjonowanie w ramach wydziałów politologicznych katedr socjologii polityki, z tego względu, że to raczej politologia jest traktowana jako część lub odgałęzienie socjologii¹³. Zatem to raczej w ramach wydziału socjologii można tworzyć katedry socjologii polityki lub po prostu politologii, a nie odwrotnie. Politolog, z tej perspektywy, to socjolog, który zajmuje się polityką. Jaki jest zatem szczególny zakres zainteresowań katedr socjologii polityki w ramach wydziałów politologii, skoro np. pro-

¹¹ Na temat miejsca europeistyki w klasyfikacji dyscyplin zob. W. Gagatęk, *Europeistyka jako nowa dyscyplina naukowa?*, „Studia Europejskie” 2012, nr 1.

¹² Tak m.in. F. Ryszka, *Nauka o polityce a jej nauczanie*, Warszawa 1991, s. 27.

¹³ G. Woroniecka, *Politologia i socjologia polityki: komplementarność czy autarkia?*, [w:] T. Łoś-Nowak (red.), *Politologia w Polsce: stan badań i perspektywy rozwojowe*, Toruń-Wrocław 1998, s. 168.

blematyka instytucji i zachowań politycznych należy do katedr systemów politycznych?

W WSMiP UJ jest o tyle specyficzna sytuacja, że na siedem instytutów (katedr na prawach instytutu), cztery zajmują się, być może polityką również, ale przede wszystkim różnymi krajami lub kontynentami. Na tym tle, mało mówiąca jest nazwa Instytutu Studiów Regionalnych; trochę więcej wyjaśniają nazwy katedr wchodzących w jego skład. Z naukami o polityce na pewno związany jest Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych oraz Instytut Europeistyki tego Wydziału.

Incydentalnie, w ramach monolitycznych wydziałów lub instytutów politologicznych pojawiają się też inne, nie związane z politologią katedry, zwłaszcza jeśli dany instytut czy wydział bezinstytutowy prowadzi niepolitologiczne kierunki studiów (np. dziennikarstwo). Działają też katedry **prawnicze**: prawa, praw człowieka, prawa prasowego, międzynarodowego, europejskiego, bankowego (w sumie w 5 jednostkach). Niekiedy pojawiają się też katedry określone już jako „egzotyczne” – nie mają nic wspólnego z politologią, ani nawet z innymi kierunkami studiów prowadzonych w danej jednostce. Są raczej wynikiem indywidualnych zainteresowań kierownika lub pracowników katedry albo odosobnionych wyobrażeń o przedmiocie badań politologicznych; niektóre z nich mają poniekąd charakter ideologiczny albo są też zbyt „szczegółowe”. I tak pojawia się katedra badań organizacji not-for-profit, katedra zagrożeń cywilizacyjnych, katedra edukacji obywatelskiej, katedra nauki o cywilizacji, katedra badań współczesnych problemów Śląska, katedra prognozowania politycznego, katedra hermeneutyki polityki, katedra konfliktów politycznych (samo pojęcie konfliktu politycznego nie jest osobliwe, jednak funkcjonowanie takiej katedry obok innych katedr politologicznych, może skłaniać do pytania o odrębność przedmiotu zainteresowania tej katedry, skoro politologia jako całość zajmuje się konfliktami politycznymi)¹⁴, katedra teorii kultury, katedra prakseologii, heurystyki i marketingu politycznego, katedra etyki gospodarczej, katedra europejskiego prawa bankowego.

¹⁴ Jeśli chodzi o krajowe, to są to konflikty w obszarze podziałów społecznych i systemu partyjnego, a tą problematyką zajmują się katedry systemów politycznych (zob. np. H. Kriesi in., *Political Conflict in Western Europe*, Nowy Jork 2012), a jeśli chodzi o międzynarodowe – katedry stosunków międzynarodowych.

Struktura wewnętrzna wydziałów politologicznych za granicą

Dla porównania zajrzałem też na strony internetowe niektórych uczelni za granicą. W czeskim **Uniwersytecie Masaryka w Brnie** działa **Wydział Studiów Społecznych**, który ma następującą strukturę: 1) katedra politologii (w tym: zakład bezpieczeństwa i studiów strategicznych, zakład politologii), 2) katedra polityki społecznej i pracy socjalnej, 3) katedra stosunków międzynarodowych i studiów europejskich, 4) katedra socjologii (w tym: zakład *gender studies*, zakład antropologii społecznej, zakład socjologii), 5) katedra psychologii, 6) katedra nauki o mediach i dziennikarstwa, 7) katedra nauki o środowisku. W interesujących nas trzech pierwszych katedrach politologicznych pracuje w sumie 57 osób. Na każdą z czterech katedr (pierwszą podzieliłem na dwie) przypada zatem po 14,2 osoby.

W **Uniwersytecie Karola w Pradze, Wydział Nauk Społecznych** ma następującą strukturę: 1) Instytut Studiów Politycznych (w tym: Katedra Nauk Politycznych i Katedra Relacji Międzynarodowych), 2) Instytut Studiów Międzynarodowych (w tym: Katedra Studiów Amerykańskich, Katedra Studiów Niemieckich i Austriackich, Katedra Rosji i Europy Wschodniej, Katedra Studiów Zachodnioeuropejskich), 3) Instytut Nauk Ekonomicznych, 4) Instytut Studiów nad Komunikacją i Dziennikarstwa, 5) Instytut Studiów Socjologicznych. Razem pierwsze dwa instytuty politologiczne zatrudniają 86 osób pracujących w 6 katedrach. Oznacza to, że średnio w praskich katedrach politologicznych pracuje 14,3 osoby. Wynik bardzo podobny do berneńskiego.

„Zajrzałem” też do **Instytutu Nauk Politycznych** działającego w ramach **Centrum Nauk Społecznych Węgierskiej Akademii Nauk**. W ramach Instytutu, działają trzy katedry¹⁵: 1) Katedra Zachowań Politycznych, 2) Katedra Rządzenia (*Government*) i Polityki Publicznej, 3) Katedra Demokracji i Teorii Politycznej. Ponadto działają dwie grupy badawcze: Grupa Badań nad Komunikacją Polityczną (nie mylić z dziennikarstwem), Grupa Studiów nad Dyskursem Politycznym. Grupy badawcze zatrudniają 7 pracowników pracujących w katedrach oraz 6 spoza

¹⁵ Zadania katedr wyjaśnione są na stronie internetowej następująco: 1) zachowania polityczne, polityczne instytucje i procesy (partie, kampanie, zachowania wyborcze, wartości polityczne i przywództwo), 2) rządzenie (*governance*) i polityka publiczna (wydajność rządu, reformy zarządzania publicznego, procesy polityki publicznej), 3) demokracja i teoria polityczna (empiryczna, normatywna, analityczne teorie demokracji, konstytucje i instytucje polityczne, relacje między władzą a społeczeństwem obywatelskim, odpowiedzialność (*accountability*) i delegacja władzy).

katedr. Razem Instytut zatrudnia 46 osób skupionych w 5 jednostkach. Daje to 9,2 osoby na jednostkę. Jeśli zaś liczyć tylko katedry i ich pracowników (bez grup badawczych i ich pracowników) – 13,3 na katedrę.

W Wielkiej Brytanii, **Wydział Nauk Politycznych Uniwersytetu w Essex** zatrudnia 32 osoby¹⁶ pracujące w ramach 9 „tematów badawczych” – jak to określono na stronie internetowej: 1) polityka brytyjska, 2) politologia porównawcza, 3) wybory, instytucje i zachowania polityczne, 4) polityka ochrony środowiska, 5) ideologia i analiza dyskursu, 6) stosunki międzynarodowe, 7) metodologia, 8) ekonomia polityczna, 9) teoria polityczna. Pracownicy mogą być przypisani do kilku tematów. Iloraz liczb 32 i 9 daje średnią – 3,6 osoby w „katedrze”.

Wydział Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Birmingham obejmuje 12 „grup badawczych”: 1) polityka azjatycka, 2) polityka brytyjska, 3) dyplomacja i negocjacje, 4) polityka w zakresie ochrony środowiska, 5) studia europejskie, 6) gender i teoria feministyczna, 7) międzynarodowa ekonomia polityczna, 8) teoria stosunków międzynarodowych, 9) socjologia polityczna, 10) teoria polityczna, 11) studia nad bezpieczeństwem, 12) teoria społeczna i polityczna. W składzie personalnym wydziału wymienione są 62 osoby, można zatem wnioskować, że na „katedrę” przypada 5,2 osoby. Trzeba jednak zaznaczyć, że w ramach Szkoły Nauk Politycznych i Społecznych Uniwersytetu, oprócz Wydziału Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych funkcjonują: Wydział Rozwoju Międzynarodowego (22 osoby), Instytut Studiów nad Władzą Lokalną (12) oraz Centrum Studiów nad Rosją i Europą Wschodnią (10).

Żeby wyjść poza kontynent, zajrzyjmy jeszcze na stronę **Wydziału Nauk Politycznych Uniwersytetu w Yale (USA)**. Jego strona internetowa informuje o obszarach zainteresowań (*fields of interest*), koordynatorach i pracownikach obszarów. W Wydziale pracują 43 osoby, a dzieli się on na 8 obszarów; przypada zatem 5,4 na „katedrę”. Są to następujące obszary: 1) polityka amerykańska, 2) politologia porównawcza, 3) stosunki międzynarodowe, 4) teoria polityczna, 5) ekonomia polityczna, 6) teoria formalna, 7) metody ilościowe, 8) metody jakościowe. Tu również pracownicy często przypisani są do kilku obszarów. Zwróćmy uwagę, że niektóre obszary są problemowe (stosunki międzynarodowe, polityka amerykańska), a inne „metodyczne” (metody ilościowe, jakościowe).

¹⁶ Liczba ta nie uwzględnia osób bez doktoratu, pracujących w Wydziale, tj. *graduate teaching assistants* (26 osób) oraz *research students* (38 osób).

Wydział Nauk Politycznych Uniwersytetu Stanfordzkiego dzieli się na 5 „obszarów badań”: 1) polityka amerykańska, 2) polityka porównawcza, 3) stosunki międzynarodowe, 4) metodologia polityczna, 5) teoria polityczna. Wydział zatrudnia 57 osób w 5 obszarach, co daje 11,4 osoby w „katedrze”.

Struktura organizacyjna jednostek angielskich i amerykańskich jest, jak widać zdecydowanie inna, choć bardzo uporządkowana. „Obszary badawcze” tych jednostek nawiązują do powszechnie uznanej struktury nauk o polityce.

Podsumowanie

W 17 zbadanych polskich wydziałach politologicznych pracuje w sumie 1313 osób (nie ustalałem czy niektóre osoby nie pracują w więcej niż jednym z badanych wydziałów, co mogłoby nieco zaniżyć podaną liczbę). Działa w nich 226 katedr. Jeśli chodzi o ilość wydziałów, w których występuje co najmniej jedna katedra danego zakresu, to do najpopularniejszych należą: katedry teorii polityki (lub myśli politycznej), katedry stosunków międzynarodowych, katedry systemów politycznych, katedry polityki publicznej, katedry historii i katedry europeistyki (wszystkie w ponad połowie jednostek).

W publikacjach anglojęzycznych często występuje następujący podział nauk o polityce: 1) politologia porównawcza, 2) stosunki międzynarodowe, 3) teoria polityki¹⁷. Można też wyodrębnić politykę publiczną (*policy*). Cztery najpopularniejsze zakresy zainteresowań polskich katedr odpowiadają zatem powyższym subdyscyplinom. Znaczna część pozostałych katedr z polskiego rankingu jest jednak „osobliwością” polskiej praktyki. Pewne zaskoczenie może budzić po pierwsze to, że w części jednostek występuje po kilka katedr obejmujących tą samą subdyscyplinę nauk o polityce (dotyczy to głównie myśli politycznej, ale

¹⁷ D. Caramani, *Introduction to comparative politics*, [w:] D. Caramani (ed.), *Comparative politics*, New York 2008, s. 3. Zob. też *Encyclopædia Britannica*: 1) polityka krajowa, 2) polityka porównawcza, 3) stosunki międzynarodowe, 4) teoria polityczna, 5) administracja publiczna, 6) prawo publiczne, 7) polityka publiczna, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/467721/political-science#toc247901>, 31.12.2012. Zob. też podział problematyki politologicznej wedle ekspertów UNESCO zebranych w Paryżu w 1948 r. (teoria polityczna; instytucje polityczne (w tym m.in. funkcje ekonomiczne i społeczne rządu); partie, grupy i opinia publiczna; stosunki międzynarodowe), H. Groszyk, *Francuska koncepcja nauki politycznej*, Warszawa 1968, s. 45-46.

także systemów politycznych). Po drugie, na dalszych miejscach rankingu występują katedry, które obejmują dość sztucznie wyodrębnione obszary badawcze, lub też zagadnienia, które nie mają wiele wspólnego z naukami o polityce. Zastanawiająca jest m.in. tak duża liczba katedr historycznych; w mniejszym stopniu dotyczy to też socjologii polityki. Być może wynika to z genezy polskiej politologii, która powstawała, jako federacja zainteresowanych polityką przedstawicieli różnych dyscyplin; niejednokrotnie i dziś jest tak traktowana. Po czwarte, niektóre wydziały mają bardzo małe katedry¹⁸. Być może, taki czy inny sposób mnożenia katedr jest sposobem zaspokajania osobistych potrzeb niektórych samodzielnych pracowników lub próbą uwzględniania podziałów towarzyskich. Nie nawiązuje on w żadnym stopniu do struktury politologii.

Aneks. Szczegółowa struktura organizacyjna badanych jednostek

Poniżej przedstawiono strukturę organizacyjną badanych wydziałów. Wydziały ułożono alfabetycznie, wedle nazw uczelni, w ramach których działają. Tabela zawiera: 1) w pierwszej kolumnie: nazwę uczelni i nazwę wydziału (instytutu w przypadku PAN), 2) w drugiej kolumnie: wykaz badanych wewnętrznych jednostek organizacyjnych (w przypadku struktury dwustopniowej, jednostki wyższego stopnia oznaczono wersalikami, a po nazwie podano liczbę katedr i pracowników; jeśli dana jednostka wyższego stopnia nie dzieliła się na jednostki niższego stopnia, napisałem „brak katedr” i nadałem temu kolejny numer porządkowy, tak aby ostatnia liczba dla wydziału zawsze oznaczała ogólną liczbę katedr i jednostek, które zostały uznane za katedry, z podanych wcześniej powodów).

W przypadku Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy nie uwzględniłem działającego w ramach tego Wydziału Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych¹⁹. Podobnie

¹⁸ Być może wynika to z rozumienia katedry, jako *veniam legendi*: każdy z pracowników po habilitacji „dostaje” swoją „własną” katedrę, co uprawnia go do wykładania. Jest to jednak dublowanie instytucji habilitacji, skoro to właśnie procedura habilitacyjna jest potwierdzeniem „usamodzielnienia” pracownika i prawa do wykładania.

¹⁹ W jego skład wchodzi: Zakład Historii Średniowiecznej (w tym: Pracownia Kazimierzowska), Zakład Nauk Pomocniczych Historii i Historii Historiografii, Katedra Archeologii i Cywilizacji Starożytnych, Katedra Historii Kultury, Zakład Dydaktyki Historii i Edukacji Europejskiej, Zakład Historii Najnowszej Polski, Zakład Historii Najnowszej

postąpiłem w przypadku identycznego z nazwy Instytutu działającego w ramach Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego²⁰. Choć oba wydziały prowadzą z nazwy politologiczny kierunek studiów – stosunki międzynarodowe, to trudno uznać, ze względu na zakres zainteresowań katedr, by wymienione instytuty odpowiedzialne były za obsługę kierunku studiów o charakterze politologicznym.

Tabela. Struktura wewnętrzna wydziałów politologii

<p style="text-align: center;">Polska Akademia Nauk INSTYTUT STUDIÓW POLITOLICZNYCH 95 – 15- 6,3</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) Zakład Analiz Problemów Wschodnich 2) Zakład Europy Środkowo-Wschodniej 3) Zakład Azji i Pacyfiku – Centrum Badań Azji Wschodniej 4) Zakład Filozofii Polityki 5) Zakład Badań nad Elitami i Zachowaniami Politycznymi 6) Zakład Najnowszej Historii Politycznej 7) Zakład Badań Organizacji Not-For-Profit 8) Zakład Porównawczych Badań Postsowieckich 9) Zakład Badań Porównawczych nad Polityką 10) Zakład Przemian Społecznych i Gospodarczych 11) Zakład Bezpieczeństwa Międzynarodowego i Studiów Strategicznych 12) Zakład Studiów nad Niemcami 13) Zakład Dziejów Ziem Wschodnich 14) Zakład Systemów Społeczno-Politycznych 15) Zakład Europeistyki
<p style="text-align: center;">Uniwersytet Gdański Wydział Nauk Społecznych 34 – 7 – 4,9</p>	<p style="text-align: center;">INSTYTUT POLITOLOGII</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Zakład Historii Najnowszej i Myśli Politycznej XIX i XX wieku 2) Zakład Krajów Azji i Afryki 3) Zakład Nauki o Cywilizacji 4) Zakład Nauk o Poznaniu i Komunikacji 5) Zakład Polityki Bezpieczeństwa i Konfliktów Międzynarodowych 6) Zakład Stosunków Międzynarodowych 7) Zakład Teorii Polityki

Powszechniej i Dziejów Migracji, Zakład Historii Nowożytnej, Zakład Historii Stosunków Międzynarodowych XIX i XX wieku. Zatrudnia 35 pracowników.

²⁰ W jego skład wchodzi: Katedra Archeologii, Zakład Badań i Analiz Wschodnich, Zakład Europejskich Studiów Porównawczych, Zakład Historii Nowożytnej i Archiwistyki, Zakład Historii Starożytnej, Zakład Historii Średniowiecznej, Zakład Historii XIX i XX wieku, Zakład Studiów nad Społecznościami Lokalnymi, Zakład Studiów Niemcoznawczych, Zakład Studiów Społecznych i Gospodarczych, Zakład Studiów Wojskowych. Zatrudnia 40 pracowników.

<p>Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu WYDZIAŁ NAUK POLITYCZNYCH I DZIENNIKARSTWA 79 – 15 – 5,3</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) Zakład Badań nad Integracją Europejską 2) Zakład Badań Niemcoznawczych 3) Zakład Badań Władzy Lokalnej i Samorządu 4) Zakład Dziennikarstwa 5) Zakład Gospodarki Międzynarodowej 6) Zakład Kultury Politycznej 7) Zakład Metodologii Nauk Politycznych 8) Zakład Najnowszej Historii Politycznej 9) Zakład Polityki Społecznej i Ekonomicznej 10) Zakład Stosunków Międzynarodowych 11) Zakład Studiów Strategicznych 12) Zakład Systemów Politycznych 13) Zakład Systemów Prasowych i Prawa Prasowego 14) Zakład Teorii Polityki 15) Zakład Marketingu Politycznego i Socjotechniki
<p>Uniwersytet Jagielloński w Krakowie Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych 220 – 37 – 5,9</p>	<p>INSTYTUT NAUK POLITYCZNYCH I STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH, 14, 70</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Katedra Historii Dyplomacji i Polityki Międzynarodowej 2) Katedra Historii Polskiej Myśli Politycznej 3) Katedra Historii Współczesnej 4) Katedra Konstytucjonalizmu i Ustrojów Państwowych 5) Katedra Filozofii Polityki 6) Katedra Stosunków Międzynarodowych i Polityki Zagranicznej 7) Katedra Współczesnych Doktryn Politycznych 8) Katedra Współczesnych Systemów Politycznych 9) Katedra Historii Polski Współczesnej 10) Katedra Teorii i Strategii Stosunków Międzynarodowych 11) Zakład Dziennikarstwa 12) Zakład Historii Myśli Politycznej 13) Zakład Teorii Polityki i Państwa 14) Katedra Współczesnej Polityki Polskiej <p>INSTYTUT EUROPEISTYKI, 7, 35</p> <ol style="list-style-type: none"> 15) Katedra Kultury i Społeczeństwa Europy 16) Katedra Dziedzictwa Europejskiego 17) Katedra Filozofii Europejskiej 18) Katedra Systemu Politycznego UE 19) Zakład Historii Europy 20) Zakład Historii i Kultury Europy Środkowej 21) Zakład Systemu Finansowego UE <p>INSTYTUT AMERYKANISTYKI I STUDIÓW POLONIJNYCH, 5, 25</p> <ol style="list-style-type: none"> 22) Katedra Amerykanistyki 23) Zakład Kanady 24) Zakład Ameryki Łacińskiej 25) Katedra Międzynarodowych Ruchów Migracyjnych 26) Zakład Socjologii Narodu i Stosunków Etnicznych

<p>Uniwersytet Jagielloński w Krakowie Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych 220 – 37 – 5,9</p>	<p>INSTYTUT ROSJI I EUROPY WSCHODNIEJ, 5, 24 27) Katedra Rosjoznawstwa 28) Katedra Kultury Bizantyńsko-Pravosławnej 29) Katedra Rosyjskiej Kultury Nowożytnej 30) Zakład Historii i Myśli Politycznej Rosji 31) Zakład Antropologii Kultury Rosyjskiej INSTYTUT STUDIÓW REGIONALNYCH, 4, 17 32) Katedra Kulturoznawstwa Międzynarodowego 33) Katedra Antropologii Kultury Współczesnej 34) Zakład Teorii i Historii Badań Kulturoznawczych 35) Zakład Polityki Etnokulturowej INSTYTUT BLISKIEGO I DALEKIEGO WSCHODU, 0, 32 36) brak katedr KATEDRA UKRAINOZNAWSTWA, 0, 17 37) brak katedr</p>
<p>Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach Wydział Zarządzania i Administracji 44 – 10 – 4,4</p>	<p>INSTYTUT NAUK POLITYCZNYCH, 9, 38 1) Zakład Teorii Polityki 2) Zakład Stosunków Międzynarodowych 3) Zakład Integracji Europejskiej 4) Zakład Współczesnych Systemów Politycznych 5) Zakład Myśli Politycznej (w tym: Zespół Badawczy Antropologii Polityki i Nauki o Cywilizacji) 6) Zakład Historii Najnowszej 7) Zakład Masowych Organizacji Społecznych 8) Zakład Polityki Społecznej 9) Zakład Socjologii Polityki KATEDRA KRAJÓW EUROPY PÓŁNOCNEJ, 0, 6 10) brak katedr</p>
<p>Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie Wydział Nauk Historycznych i Społecznych 36 – 17 – 2,1</p>	<p>INSTYTUT POLITOLOGII 1) Katedra Metodologii i Teorii Polityki 2) Katedra Myśli Politycznej 3) Katedra Systemów Politycznych 4) Katedra Teorii Państwa i Polityki Międzynarodowej 5) Katedra Etyki Społecznej i Politycznej 6) Katedra Etyki Gospodarczej i Polityki Gospodarczej 7) Katedra Polityki Społecznej 8) Katedra Demografii Społecznej i Polityki Ludnościowej 9) Katedra Geopolityki 10) Katedra Współczesnej Myśli Społecznej Kościoła 11) Katedra Europejskiego Prawa Bankowego i Polityki Finansowej 12) Katedra Instytucji Władzy i Demokracji Lokalnej 13) Katedra Studiów Amerykanistycznych 14) Katedra Socjologii Polityki 15) Katedra Współczesnej Historii Politycznej 16) Katedra Instytucji Europejskich 17) Katedra Cywilizacji i Kultury Europejskiej</p>

<p>Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy Wydział Humanistyczny 27 – 7 – 3,9</p>	<p>INSTYTUT NAUK POLITYCZNYCH</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Zakład Dziejów Polonii i Ruchów Migracyjnych 2) Zakład Historii Myśli Politycznej i Ruchów Społecznych 3) Zakład Polityki Zrównoważonego Rozwoju 4) Zakład Socjologii Polityki i Komunikowania Społecznego 5) Zakład Stosunków Międzynarodowych 6) Zakład Teorii Polityki 7) Zakład Współczesnych Systemów Politycznych
<p>Uniwersytet Łódzki Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych 70 – 12 – 5,8</p>	<p>INSTYTUT STUDIÓW POLITOLOGICZNYCH, 4, 19</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Katedra Teorii Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa 2) Katedra Systemów Politycznych 3) Zakład Metodologii Badań Politologicznych i Prognozowania Politycznego 4) Zakład Teorii Polityki i Myśli Politycznej (w tym: Pracownia Ire-nologii) <p>INSTYTUT STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH, 7, 42</p> <ol style="list-style-type: none"> 5) Katedra Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki 6) Katedra Europy Środkowej i Wschodniej 7) Katedra Marketingu Międzynarodowego i Dystrybucji 8) Katedra Studiów Transatlantyckich i Mediów Masowych (w tym: Pracownia Informacyjno-Badawcza Studiów Kanadyjskich) 9) Katedra Studiów Brytyjskich i Krajów Wspólnoty Brytyjskiej (w tym: Pracownia Informacyjno-Badawcza „Studia Australijskie”) 10) Zakład Studiów Latinoamerykańskich 11) Zakład Azji Wschodniej <p>KATEDRA BADAŃ NIEMCOZNAWCZYCH, 0, 9</p> <ol style="list-style-type: none"> 12) brak katedr
<p>Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie WYDZIAŁ POLITOLOGII 98 – 11 – 8,9</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) Zakład Stosunków Międzynarodowych 2) Zakład Myśli Politycznej 3) Zakład Ruchów Politycznych 4) Zakład Systemów Politycznych 5) Zakład Dziennikarstwa 6) Zakład Badań Etnicznych 7) Zakład Samorządów i Polityki Lokalnej 8) Zakład Praw Człowieka 9) Zakład Filozofii i Socjologii Polityki 10) Zakład Komunikacji Społecznej 11) Zakład Teorii Polityki i Metodologii Politologii
<p>Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu WYDZIAŁ POLITOLOGII I STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH 59 – 15 – 3,9</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) Centrum Studiów Europejskich im. J. Monneta 2) Katedra Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Międzynarodowego 3) Katedra Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej 4) Katedra Europeistyki 5) Katedra Europy Wschodniej 6) Katedra Hermeneutyki Polityki 7) Katedra Historii Dyplomacji

<p>Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu WYDZIAŁ POLITOLOGII I STUDIÓW MIĘDZY- NARODOWYCH 59 – 15 – 3,9</p>	<p>8) Katedra Historii Stosunków Międzynarodowych 9) Katedra Konfliktów Politycznych 10) Katedra Międzynarodowych Stosunków Politycznych 11) Katedra Myśli Politycznej 12) Katedra Prawa Międzynarodowego i Europejskiego 13) Katedra Systemu Politycznego RP 14) Katedra Teorii Kultury i Religii 15) Katedra Teorii Polityki</p>
<p>Uniwersytet Opolski Wydział Historyczno- Pedagogiczny 38 – 8 – 4,7</p>	<p>INSTYTUT POLITOLOGII 1) Zakład Badań Współczesnych Problemów Śląska 2) Zakład Stosunków Międzynarodowych 3) Katedra Myśli Politycznej 4) Zakład Komunikacji Społecznej i Dziennikarstwa 5) Zakład Teorii Polityki 6) Zakład Systemów Politycznych 7) Zakład Studiów Europejskich 8) Zakład Badań Wschodnich</p>
<p>Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie Wydział Humanistyczny 44 – 9 – 4,9</p>	<p>INSTYTUT POLITOLOGII 1) Katedra Prawa i Nauk o Administracji 2) Katedra Teorii Polityki 3) Katedra Edukacji Obywatelskiej i Praw Człowieka 4) Katedra Doktryn Politycznych 5) Katedra Samorządu Terytorialnego i Wspólnot Lokalnych 6) Katedra Systemów Politycznych 7) Katedra Stosunków Międzynarodowych 8) Katedra Organizacji i Ruchów Politycznych 9) Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej</p>
<p>Uniwersytet Szczeciński Wydział Humanistyczny 52 – 12 – 4,3</p>	<p>INSTYTUT POLITOLOGII I EUROPEISTYKI, 11,41 1) Zakład Myśli Politycznej i Systemów Partyjnych 2) Zakład Komunikacji Społecznej 3) Zakład Prakseologii, Heurystyki i Marketingu Politycznego 4) Zakład Najnowszych Dziejów Politycznych i Problemów Etnicznych 5) Zakład Badań nad Współczesnymi Niemcami 6) Zakład Stosunków Międzynarodowych i Europeistyki im. Jeana Monneta 7) Zakład Systemów Politycznych i Teorii Polityki 8) Zakład Historii Społecznej i Badań Regionalnych 9) Zakład Strategii i Bezpieczeństwa Europejskiego 10) Zakład Teorii Państwa i Polityki 11) Zakład Europy Środkowo-Wschodniej KATEDRA BADAŃ NAD KONFLIKTAMI I POKOJEM, 0, 11 12) brak katedr</p>

<p>Uniwersytet Śląski w Katowicach Wydział Nauk Społecznych 58 – 8 – 7,2</p>	<p>INSTYTUT NAUK POLITYCZNYCH I DZIENNIKARSTWA</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Zakład Teorii Polityki 2) Zakład Dziennikarstwa 3) Zakład Stosunków Międzynarodowych (w tym: Pracownia Integracji Europejskiej) 4) Zakład Polityki Społecznej 5) Zakład Komunikacji Społecznej 6) Zakład Historii Myśli Społecznej i Politycznej 7) Zakład Systemów Politycznych Państw Wysoko Rozwiniętych 8) Zakład Systemów Politycznych Polski i Państw Europy Środkowej i Wschodniej
<p>Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie Wydział Nauk Społecznych 36 – 7 – 5,1</p>	<p>INSTYTUT NAUK POLITYCZNYCH</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Pracownia Zagrożeń Cywilizacyjnych i Polityki Bezpieczeństwa 2) Pracownia Teorii Polityki 3) Pracownia Systemów i Doktryn Politycznych 4) Pracownia Międzynarodowych Stosunków Politycznych 5) Pracownia Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych 6) Pracownia Polityki Społecznej, Narodowościowej i Wyznaniowej 7) Pracownia Europeistyki
<p>Uniwersytet Warszawski Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych 211 – 22 – 9,6</p>	<p>INSTYTUT NAUK POLITYCZNYCH, 9, 87</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Zakład Systemów Politycznych 2) Zakład Nauki o Państwie i Administracji Publicznej 3) Zakład Socjologii i Psychologii Polityki 4) Zakład Filozofii i Teorii Polityki 5) Zakład Historii Myśli i Ruchów Społecznych 6) Zakład Badań Wschodnich 7) Zakład Instytucji Europejskich 8) Zakład Najnowszej Historii Politycznej 9) Zakład Nauki o Bezpieczeństwie <p>INSTYTUT EUROPEISTYKI, 0, 23</p> <p>10) brak katedr</p> <p>INSTYTUT STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH, 6, 60</p> <ol style="list-style-type: none"> 11) Zakład Ekonomii Politycznej Stosunków Międzynarodowych 12) Zakład Integracji Europejskiej 13) Zakład Prawa i Instytucji Międzynarodowych 14) Zakład Studiów Pozaeuropejskich 15) Zakład Studiów Strategicznych 16) Zakład Historii i Teorii Stosunków Międzynarodowych <p>INSTYTUT POLITYKI SPOŁECZNEJ, 6, 41</p> <ol style="list-style-type: none"> 17) Zakład Zabezpieczenia Społecznego 18) Zakład Teorii i Metodologii Polityki Społecznej 19) Zakład Polityki Społecznej w Środowisku Lokalnym 20) Zakład Migracji i Stosunków Etnicznych 21) Zakład Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego 22) Zakład Społecznego Ustroju Pracy <ul style="list-style-type: none"> • Pracownia Pomocy i Integracji Społecznej („przekrojowa”)

Uniwersytet Wrocławski Wydział Nauk Społecznych 112 – 14 – 8,0	INSTYTUT POLITOLOGII, 7, 59 1) Zakład Systemów Politycznych i Administracyjnych 2) Zakład Teorii Polityki 3) Zakład Polityki Społecznej i Ekonomicznej 4) Zakład Międzynarodowych Stosunków Politycznych 5) Zakład Komunikowania Społecznego i Dziennikarstwa 6) Zakład Historii Najnowszej i Ruchów Społecznych 7) Zakład Społeczeństwa Obywatelskiego
	INSTYTUT STUDIÓW MIĘDZYKRAJOWYCH, 7, 53 8) Zakład Badań Niemcoznawczych 9) Zakład Badań Wschodnich 10) Zakład Komunikowania Międzynarodowego 11) Zakład Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych oraz Integracji Europejskiej 12) Zakład Polityki Zagranicznej RP 13) Zakład Studiów nad Geopolityką 14) Zakład Studiów nad Unią Europejską

STRESZCZENIE

W opracowaniu przedstawiono strukturę organizacyjną wydziałów politologii uczelni polskich, które posiadają uprawnienie do nadawania stopni naukowych w zakresie nauk o polityce: liczbę pracowników i katedr oraz podział zakresów zainteresowań między katedry. W sumie w 17 zbadanych wydziałach (na 20 posiadających uprawnienie), w ich wewnętrznych jednostkach pracuje 1313 osób w 226 katedrach. Średnio w jednym wydziale działa 13,3 katedry. Największy pod względem liczby pracowników wydział ma Uniwersytet Jagielloński oraz Uniwersytet Warszawski. W ponad połowie wydziałów występują katedry: teorii polityki (myśli politycznej), stosunków międzynarodowych, systemów politycznych, polityki publicznej, historii, europeistyki.

Marek Jarentowski

INTERNAL ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE POLISH UNIVERSITY POLITICAL SCIENCE DEPARTMENTS

The paper presents the organizational structure of departments of political science in Polish universities that have the power to award PhD degree in political science: the number of employees and cathedrals (chairs), and a distribution of interests (fields) between the cathedrals. In a total of 17 departments surveyed (of 20 that

have mentioned power) 1313 people works in 226 cathedrals. On average, in one department existing 13,3 cathedrals. Jagiellonian University and the University of Warsaw have the largest departments in terms of number of department employees. In more than half of the departments are cathedrals: political theory (political thought), international relations, political systems, public policy, history and European studies.

KEY WORDS: *faculty, political science, department, organization, university*

Bibliografia

- Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. z 2012 r. poz. 572 ze zm.).
- D. Caramani (ed.), *Comparative politics*, New York 2008.
- W. Gagatęk, *Europeistyka jako nowa dyscyplina naukowa?*, „Studia Europejskie” 2012, nr 1.
- J. Hausner, *Zarządzanie publiczne*, Warszawa 2008.
- B. Krauz-Mozer, P. Borowiec, P. Ścigaj, *Kim jesteś politologu? Historia i stan dyscypliny w Polsce*, Kraków 2011.
- F. Ryszka, *Nauka o polityce a jej nauczanie*, Warszawa 1991.
- R. Skarżyński, *Historia myśli politycznej w ujęciu politologicznym. Zarys koncepcji*, „Studia Polityczne” 1992, nr 1.
- R. Skarżyński, *Podstawowe typy myśli politycznej*, „Studia Nauk Politycznych” 2004, nr 1.
- G. Woroniecka, *Politologia i socjologia polityki: komplementarność czy autarkia?*, [w:] T. Łoś-Nowak (red.), *Politologia w Polsce: stan badań i perspektywy rozwojowe*, Toruń–Wrocław 1998.

Jacek Zaleśny

Prawne i polityczne aspekty odpowiedzialności konstytucyjnej w Polsce po 1989 roku

SŁOWA KLUCZOWE:

*Polska, odpowiedzialność konstytucyjna, delikt konstytucyjny,
Komisja Odpowiedzialności Konstytucyjnej, Trybunał Stanu*

Wprowadzenie

Analizie poddano funkcjonowanie odpowiedzialności konstytucyjnej w Polsce po 1989 r. w jej politycznych i prawnych uwarunkowaniach.

Zagadnieniem fundamentalnym z punktu widzenia efektywności państwowego systemu decyzyjnego jest odpowiedzialność najwyższych funkcjonariuszy publicznych. Cechą charakterystyczną państwa, dostrzegalną niezależnie od przyjmowanej formy rządów, powinno być kształtowanie władzy odpowiedzialnej za podejmowane decyzje. Choć prawodawca zakłada, że najwyżsi funkcjonariusze publiczni w sposób zgodny z prawem realizują powierzone im zadania to jednocześnie – jako prawodawca racjonalny – przeświadczenie swoje powinien obudowywać systemem gwarancji prawnych. Powinny one doprowadzić do pożądanego ustrojowo celu i przezeń skutecznie formować władzę polityczną.

Tradycje odpowiedzialności konstytucyjnej w Polsce

W Rzeczypospolitej Polskiej odpowiedzialność konstytucyjna ma wiekowikowe tradycje. Do jej wykrystalizowania doszło już w połowie XVI w. Wówczas podlegali jej urzędnicy królewscy, którzy odpowiadali przed

sądem sejmowym w procedurze zbliżonej do *impeachmentu*. Na ziemiach polskich odpowiedzialność konstytucyjną realizowaną w postępowaniu parlamentarnym stosowano do XIX wieku włącznie. Z kolei w latach dwudziestych XX w. do orzekania o odpowiedzialności konstytucyjnej, powołano specjalny organ – Trybunał Stanu¹. Został on zlikwidowany na mocy przepisów Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 r. Reaktywowanie odpowiedzialności konstytucyjnej najwyższych funkcjonariuszy publicznych nastąpiło w 1982 r. Doszło do niego na kanwie pogłębiającego się kryzysu gospodarczego i pytania, kto jest temu winien? Od tego czasu, tj. od 1982 r., odpowiedzialność konstytucyjna najwyższych decydentów państwa jest trwałym elementem ustroju państwa i jest realizowana w ramach Trybunału Stanu.

Zaakceptowana w 1982 r. formuła odpowiedzialności konstytucyjnej nie wywoływała większych kontrowersji w czasie przełomu politycznego z 1989 r. Prawodawca był przekonany o potrzebie zachowania jej istoty, z jednoczesnym dopasowaniem do nowej rzeczywistości ustrojowej. Kompleksowe uregulowanie problematyki miała przynieść nowa konstytucja. Do jej uchwalenia doszło dopiero 2 kwietnia 1997 r.² Co do istoty, aktualnie obowiązująca Konstytucja zachowała model odpowiedzialności konstytucyjnej wykształcony już w okresie międzywojennym i kontynuowany po 1982 r.

Odpowiedzialność konstytucyjna na tle odpowiedzialności

Zjawiskiem skorelowanym z piastowaniem funkcji publicznych jest ponoszenie z tego tytułu odpowiedzialności. Na płaszczyźnie ustrojowej jest rzeczą znaną, że Konstytucja RP z 1997 r. nie generuje jednego pojęcia odpowiedzialności. W jej ramach zagadnienie odpowiedzialności najwyższych funkcjonariuszy władzy publicznej ujawnia się w wielorakich konfiguracjach. Przewiduje się odpowiedzialność polityczną, konstytucyjną i karną. Zarazem, każdorazowo poszczególne rodzaje odpowiedzialności są konstrukcjami normatywnymi, które dla swego zrozumienia wymagają umiejscowienia w kontekście procesów politycznych, uwzględ-

¹ Więcej na temat odpowiedzialności konstytucyjnej w Polsce w okresie międzywojennym zob. J. Zaleśny, *Odpowiedzialność konstytucyjna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2003.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 16 lipca 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.

niających poza zjawiskami prawnymi również czynniki behawioralne i podziały frakcyjne.

Wśród przyjętych przez prawodawcę form odpowiedzialności szczególne miejsce zajmuje odpowiedzialność konstytucyjna. Jej istnienie wynika ze spostrzeżenia, iż nie wszystkie zachowania prawnie niepożądanego da się zredukować do odpowiedzialności karnej, a zarazem bywają sytuacje, w których sama odpowiedzialność polityczna za podejmowane decyzje bywa niewystarczająca³.

Istota odpowiedzialności konstytucyjnej

Konstytucja RP szeroko reguluje problematykę odpowiedzialności konstytucyjnej. Charakteryzuje podmioty ją ponoszące, ustala treść deliktu konstytucyjnego, jak również przestrzeń i warunki wyrokowania w sprawie odpowiedzialności konstytucyjnej.

Krąg podmiotów odpowiedzialności konstytucyjnej został w Konstytucji precyzyjnie uformowany. Uczynił to prawodawca poprzez wyliczenie osób stawianych przed Trybunałem Stanu. Daje się mówić o podmiotowym zamknięciu katalogu osób pociąganych do odpowiedzialności konstytucyjnej. Podniesienia wymaga fakt, że nie wszyscy adresaci norm konstytucyjnych składają się na odpowiadających konstytucyjnie. Także nie wszystkie osoby sprawujące urzędy powołane przez Konstytucję podlegają trybunalskiej kognicji. Jednocześnie, w porównaniu z innymi państwami europejskimi, zbiór podmiotów ponoszących odpowiedzialność konstytucyjną jest rozbudowany. Ponoszą ją bowiem: Prezydent RP, Marszałek Sejmu (odpowiednio Marszałek Senatu) wypełniający obowiązki Prezydenta, Prezes Rady Ministrów, członkowie Rady Ministrów, Prezes Narodowego Banku Polskiego, Prezes Najwyższej Izby Kontroli, członkowie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, Naczelnny Dowódca Sił Zbrojnych oraz posłowie i senatorowie. Kwestia dotyczy zatem szerokiego kręgu prominentnych funkcjonariuszy państwowych.

Odpowiedzialność konstytucyjną ponosi się za popełnienie deliktu konstytucyjnego. W polskim prawodawstwie wyraźnie oddziela się go od deliktu karnego. Innymi słowy, polski ustawodawca operuje tak pojęciem „delikt karny” jak i pojęciem „delikt konstytucyjny”, przy tym zakres tre-

³ Szeroko na temat odpowiedzialności politycznej Rady Ministrów i osób wchodzących w jej skład zob. R. Mojak, *Parlament a rząd w ustroju Trzeciej Rzeczypospolitej Polskiej*, Lublin 2007.

ściowy obu pojęć jest rozłączny. W świetle przepisów ustawy z 26 marca 1982 r. o Trybunale Stanu⁴ delikt konstytucyjny (z wyłączeniem odpowiedzialności konstytucyjnej parlamentarzystów, którzy odpowiadają w tym trybie za naruszenie zasady *incompatibilitas*) polega na popełnieniu czynu nie będącego przestępstwem, poprzez który podlegający odpowiedzialności konstytucyjnej decycent państwowy – w związku z zajmowanym stanowiskiem lub w zakresie swego urzędowania⁵ – chociażby nieumyślnie naruszył konstytucję lub ustawę.

Do naruszenia konstytucji lub ustawy może dojść zarówno poprzez działanie, jak i w drodze zaniechania działania, tj. poprzez bezczynność organu, który zobowiązany do działania nie podjął stosownych czynności. W polskiej rzeczywistości prawnoustrojowej odpowiedzialność konstytucyjna za zaniechanie to jeden z istotniejszych, a zarazem najtrudniej weryfikowalnych, wątków konstytucyjnych koncepcji odpowiedzialności. Wyznacza potrzebę nakreślenia normatywnych granic aktywności decydenta; ustalenia zależności między normami kierunkowymi (programowymi) a normami proceduralnymi czy kompetencyjnymi. Wiąże się z odpowiedzią na pytanie, czy żądany zasięg oddziaływania funkcjonariusza publicznego znajduje umocowanie w obowiązującym prawie? Pojawia się bowiem ryzyko, że zachowania odbierane jako bezczynność nie są efektem woli osoby, ale pokłosiem rozstrzygnięć prawodawcy, których podmiot stosujący normę nie kształtuje. Rzecz może dotyczyć politycznych, społecznych oczekiwań, żądań, aby dane zachowanie zaistniało, podczas gdy w stanie faktycznym brak jest dla niego podstaw prawnych. Wówczas zatem dopiero podjęcie decyzji, dla której brak normy kompetencyjnej, stwarzałoby podstawy do pociągnięcia przed Trybunał Stanu za nadużycie władzy.

Zawsze można stawiać pytanie, czy w danym stanie faktycznym decycent mógł uczynić więcej czy podjęte przez niego działania były prawnie wystarczające? To są kwestie chociażby z zakresu realizowanego nadzoru czy kontroli nad działalnością organów władzy publicznej podległych premierowi czy ministrom, czy też działalności prawotwórczej. Zaniechanie działania legislacyjnego jako motyw odpowiedzialności konstytucyjnej to kwestia problematyczna. Jako taka ma swoje miejsce w polskiej praktyce parlamentarnej. We wrześniu 1999 r. grupa posłów wystąpiła z wnioskiem wstępnym o pociągnięcie do odpowiedzialności konstytucyjnej byłego

⁴ Tekst jednolity, Dz. U. z 2002 r. Nr 101, poz. 925 ze zm.

⁵ Więcej na ten temat zob. J. Ciapała, *Zagadnienie odpowiedzialności prawnej Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przeгляд Sejmowy” 2005, Nr 6, s. 106–107.

ministra zdrowia i opieki społecznej Wojciecha Maksymowicza za to m.in., że nie wydał ponad 30 rozporządzeń, do czego zobowiązywały go obowiązujące ustawy, w tym – ustawa o powszechnym ubezpieczeniu zdrowotnym.

Niewydawanie w terminie rozporządzeń jako aktów wykonawczych do ustawy to zjawisko masowe, a przy tym o daleko idących, negatywnych następstwach. Na przestrzeni ostatnich ponad 20 lat trudno byłoby wskazać Radę Ministrów sprawnie wykonującą politykę legislacyjną zaprogramowaną przez parlament. Minister rekordzista w tym obszarze zagadnienia zalegał z wydaniem ponad 60 rozporządzeń. Oznacza to, że mimo obowiązywania ustawy może ona nie podlegać stosowaniu z powodu braku przepisów wykonawczych, które umożliwiałyby przełożenie ogólnych, ustawowych, wzorców zachowania na akty stosowania prawa. Czy tego typu, powtarzalna w czasie i rozległa zakresowo bierność prawotwórcza jest przesłanką pociągnięcia do odpowiedzialności konstytucyjnej? W świetle polskich doświadczeń – nie jest. Na przestrzeni ostatnich ponad 20 lat nie zdarzyło się, aby ktoś z tego powodu został osądzony w trybie odpowiedzialności konstytucyjnej. Choć zarazem nie da się wykluczyć nagłej zmiany praktyki.

Polski ustrojodawca nie objął deliktem konstytucyjnym wszelkiego naruszenia prawa. Przedmiot regulacji ograniczył do aktów prawotwórczych usytuowanych najwyższej w systemie źródeł prawa, tj. konstytucji i ustaw. W szczególności, samoistnym powodem pociągnięcia do tego rodzaju odpowiedzialności nie może być naruszenie rozporządzenia czy zarządzenia.

Samo naruszenie normy prawnej jest wystarczającą przesłanką pociągnięcia do odpowiedzialności konstytucyjnej⁶. Inaczej niż w niektórych innych państwach nie podlega ona kwalifikowaniu, którego wyrazem byłaby formuła typu „wyrządzenie znacznej szkody interesom państwa”, czy też „poważne naruszenie konstytucji lub ustawy”⁷. Ściganiu podlega się ze względu na sam fakt niezrealizowania normy prawnej, bez wnikania w specyfikę naruszenia. Charakter naruszenia odgrywa znaczenie dopiero przy wymierzaniu kary. Samo naruszenie postanowień prawa odbiera ustrojodawca jako szkodzenie interesom państwa wymagające ścigania. Zaaplikowana formuła postępowania lepiej niż inne służy przestrzega-

⁶ B. Dziemidok-Olszewska, *Odpowiedzialność głowy państwa i rządu we współczesnych państwach europejskich*, Lublin 2012, s. 113–114.

⁷ Zob. J. Zaleśny, *Odpowiedzialność konstytucyjna w Europie Środkowo-Wschodniej*, [w:] T. Mołdawa (red.), *Zagadnienia konstytucjonalizmu krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2003, s. 134–135.

niu prawa. Jednocześnie, zastosowanie kryteriów obiektywnych (sam fakt popełnienia czynu) przy wyznaczaniu deliktu uwalnia procedurę postępowania od dodatkowego nacisku jej polityzacji, co biorąc pod uwagę miejsce formułowania aktu oskarżenia nie jest bez znaczenia.

W szczególnym zakresie odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu podlegają posłowie i senatorowie. Inaczej niż w stosunku do pozostałych osób ponoszących odpowiedzialność konstytucyjną kształtuje się zawartość materialna popełnianego przez nich deliktu. Parlamentarzyści odpowiadają przed Trybunałem Stanu za naruszenie ustawowo określonego zakazu prowadzenia działalności gospodarczej z osiągnięciem korzyści z majątku Skarbu Państwa lub samorządu terytorialnego lub nabywania tego majątku. Ustrojodawca nie przesądza, jakich konkretnych czynności nie wolno wykonywać przedstawicielom suwerena. Ich określenie odsyła do ustawowego uregulowania.

Konstytucyjnie wyartykułowany zakaz prowadzenia przez parlamentarzystów działalności gospodarczej na zasobach publicznych nie jest bezwzględny⁸. Z woli członków Zgromadzenia Narodowego nie każda działalność gospodarcza realizowana z osiągnięciem korzyści z majątku Skarbu Państwa lub samorządu terytorialnego lub nabywanie tego majątku przez przedstawiciela suwerena skutkuje popełnieniem deliktu konstytucyjnego. Ustawa może zezwalać na prowadzenie określonej aktywności gospodarczej parlamentarzystów w interesującym nas segmencie gospodarki narodowej. Choć wyznaczenie zakresu zasady niepołączalności materialnej posłów i senatorów odesłał ustrojodawca do ustawy to sam wskazał przedmiot zakazu. Jest nim działalność gospodarcza o określonym charakterze – prowadzona z osiągnięciem korzyści z majątku Skarbu Państwa lub samorządu terytorialnego lub nabywanie tego majątku. Użyte w poddawanej analizie przepisie konstytucji pojęcia „prowadzenie działalności gospodarczej”, „majątek Skarbu Państwa lub samorządu terytorialnego”, „osiąganie korzyści”, „nabywanie” to pojęcia stosowane przez polskiego ustawodawcę. Z tego też powodu, w znaczeniu zastanym (z jednoczesnym uwzględnieniem specyfiki zasady niepołączalności) należy je odczytywać.

Sens zasady *incompatibilitas* zawiera się w ochronie niezależności mandatariusza oraz autorytetu izb parlamentarnych⁹. Zakaz ma zapobiegać angażowaniu się osób publicznych w sytuacje mogące nie tylko poddawać

⁸ Zob. L. Garlicki, *Uwaga 7 do art. 107*, [w:] L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, T. 2, Warszawa 2001, s. 5.

⁹ Zob. Z. Czeszejko-Sochacki, *Prawo parlamentarne w Polsce*, Warszawa 1997.

w wątpliwość ich osobistą bezstronność czy uczciwość, ale także podważać autorytet konstytucyjnych organów państwa oraz osłabiać zaufanie opinii publicznej do ich prawidłowego funkcjonowania.

Formy realizacji odpowiedzialności konstytucyjnej

Na istotę odpowiedzialności konstytucyjnej składa się nie tylko charakterystyka osób ją ponoszących i treść deliktu konstytucyjnego. Zараzем należy brać pod uwagę specyficzny tryb jej dochodzenia. Zbudowany jest on z ewolucyjnie po sobie następujących, wzajemnie powiązanych czynności i zdarzeń procesowych. W zaaplikowanym w Polsce modelu odpowiedzialności konstytucyjnej postępowanie w sprawie odpowiedzialności konstytucyjnej złożone jest z trzech stadiów procesowych: 1) przygotowawczego, 2) jurysdykcyjnego (rozpoznawczego) i 3) wykonawczego. Pierwsze z nich przeprowadzane jest w parlamencie, drugie – w Trybunale Stanu, a trzecie – w ramach sądownictwa powszechnego.

Postępowanie w sprawie odpowiedzialności konstytucyjnej nie jest prowadzone z urzędu, a wyłącznie na wniosek wstępny prawnie określonego podmiotu. Są to odpowiednio, w zależności od osoby pociąganej do odpowiedzialności konstytucyjnej, parlamentarzyści, sejmowa komisja śledcza oraz Prezydent RP. Do złożenia wniosku wstępnego uprawnieni są również Marszałek Sejmu (w zakresie dotyczącym posła naruszającego zasadę niepołączalności mandatu przedstawicielskiego) oraz Marszałek Senatu (w zakresie dotyczącym senatora naruszającego zasadę niepołączalności mandatu przedstawicielskiego). To, co łączy wnioskodawców, to fakt, że są uczestnikami zdarzeń politycznych. W rezultacie, podjęcie przez nich działalności w sprawie sformułowania wniosku wstępnego o pociągnięcie do odpowiedzialności konstytucyjnej może być uwarunkowane nie dochowaniem zasady legalizmu, ale uwarunkowaniami politycznymi. Stąd też ze względu na polityczne okoliczności, mimo wystąpienia zachowania decydenta, które spełnia znamiona deliktu konstytucyjnego, wniosek wstępny może nie zostać złożony bądź odwrotnie, mimo trudności z zakwalifikowaniem danego zachowania jako deliktu konstytucyjnego wniosek wstępny o pociągnięcie osoby do odpowiedzialności konstytucyjnej może zostać wniesiony.

Wniosek wstępny o pociągnięcie do odpowiedzialności konstytucyjnej musi spełniać restrykcyjne warunki, a mianowicie musi być zgodny z wymaganiami, jakie kodeks postępowania karnego stawia w stosunku do aktu oskarżenia. Znamienne jest, że kolejne nowelizacje ustawy o Try-

bunale Stanu doprecyzowują warunki, jakie wypełniać ma żądanie postawienia piastuna władzy publicznej przed Trybunałem Stanu. W szczególności, dochodzi do upodobnienia stopnia szczegółowości wniosku wstępnego do aktu oskarżenia. Przeprowadzona operacja jest refleksem perturbacji, do jakich dochodziło w praktyce, efektem przemyśleń na tym tle powstałych. W przeszłości z powodu ogólności wniosków wstępnych trudno się było do nich odnieść. Jednocześnie podnieść trzeba, że upodabniając wniosek wstępny do aktu oskarżenia w daleko idącym stopniu utożsamia prawodawca odpowiedzialność konstytucyjną z odpowiedzialnością karną. Kwestia jest tym bardziej problematyczna, że wniosek przygotowują podmioty, dla których nie jest to działalność podstawowa, profesjonalnie wykonywana. Zasadniczo przed posłami stawia się te same wymagania, co przed prokuratorem w postępowaniu karnym. Przy tym prokuratura sporządza akt oskarżenia po przeprowadzeniu postępowania przygotowawczego, w którym stosuje liczne środki procesowe, posiłkuje się działalnością aparatu państwowego, gdy tymczasem do jakościowo podobnych ustaleń mają dojść posłowie czyli podmioty nieprofesjonalne w ściganiu naruszenia prawa, jeszcze przed wszczęciem postępowania konstytucyjnego, nie mając do dyspozycji aparatu państwowego. Posłowie sporządzają wniosek wstępny we własnym zakresie, tj. bez możliwości żądania od organów władzy publicznej (w tym organów ścigania, kontroli) wykonania określonych czynności. W rezultacie, prawodawca nakłada na wnioskodawców obowiązek trudny do wykonania, co znajduje potwierdzenie w masowej praktyce umarzania postępowań ze względu na wady formalne wniosku wstępnego¹⁰. Analiza obwarowań wniosku wstępnego i konsekwencji niewypełnienia woli prawodawcy, zniechęcają uczestników stosunków politycznych do uruchamiania postępowania przed Trybunałem Stanu. Mają świadomość, że jakość wykonanej przez nich pracy może zostać zakwestionowana już na płaszczyźnie formalno-prawnej i z tego powodu postępowanie parlamentarne w sprawie odpowiedzialności konstytucyjnej zostanie umorzone. Stąd też, przynajmniej w części przypadków, gdy posłowie składają wniosek wstępny o pociągnięcie decydenta politycznego przed Trybunał Stanu to ze świadomością, że w wystąpieniu tym bardziej chodzi o polityczną demonstrację, akt sprzeciwu wobec praktyki politycznej niż o prawnie skuteczne przeniesienie dylematu konstytucyjnego przed Trybunał Stanu.

¹⁰ Więcej na ten temat zob. J. Zalesny, *Odpowiedzialność konstytucyjna. Praktyka III RP*, Warszawa 2004.

Złożony Marszałkowi Sejmu wniosek wstępny kierowany jest do sejmowej Komisji Odpowiedzialności Konstytucyjnej, gdzie staje się przedmiotem poselskich analiz¹¹. Będąc stałą komisją Sejmu Komisja Odpowiedzialności Konstytucyjnej jest formowana na podobnych zasadach, co pozostałe komisje Sejmu. Jest tworzona z tą między innymi konsekwencją, że partie polityczne dysponujące większością w Sejmie mają wszelką sposobność zdominowania również w tej komisji. Przebieg prac Komisji Odpowiedzialności Konstytucyjnej nad wnioskiem wstępnym o pociągnięcie do odpowiedzialności konstytucyjnej jest zatem uwarunkowany ogólnymi podziałami partyjnymi zachodzącymi w Sejmie, nie tylko podziałem na większość rządowa – opozycja rządowa, ale również podziałami wewnątrzfrakcyjnymi. Zasadniczo tego stanu rzeczy nie zmienia fakt, że Komisja Odpowiedzialności Konstytucyjnej, obok komisji śledczej, jest jedyną komisją sejmową, która działa nie tylko na podstawie przepisów regulaminu Sejmu, ale również – z odpowiednim zastosowaniem – przepisów kodeksu postępowania karnego, jak również ustawy o Trybunale Stanu (która co o zasady nie ma zastosowania wobec sejmowej komisji śledczej). Dysponuje zatem szerokim wachlarzem kompetencji służących analizie zawartości wniosku wstępnego o pociągnięcie do odpowiedzialności konstytucyjnej¹². To, w jakim zakresie i w jaki sposób Komisja stosuje przepisy procedury karnej zależy – co jest typowe dla komisji parlamentarnej – od większości w niej uformowanej i jej potrzeb politycznych. Innymi słowy, większość wyłoniona w Komisji, i taka jest też praktyka, ma wszelkie możliwości, aby wykorzystać procedurę karną w sposób dla siebie korzystny, na przykład poprzez niewyrażenie zgody na przesłuchanie określonych świadków, przeprowadzenie dowodu z określonych dokumentów, zadanie określonych pytań świadkom czy powierzenie innemu organowi państwa wykonania określonych czynności na rzecz Komisji.

W efekcie wykonanych prac Komisja Odpowiedzialności Konstytucyjnej przedstawia Sejmowi (odpowiednio: Zgromadzeniu Narodowemu) sprawozdanie z przeprowadzonego postępowania wraz z wnioskiem o pociągnięcie do odpowiedzialności konstytucyjnej albo o umorzenie postępowania. Rekomendując uruchomienie postępowania przed Trybunałem Stanu Komisja przedkłada także wniosek dotyczący wyboru

¹¹ Właściwości Komisji podlegają wszystkie wnioski wstępne, z wyłączeniem wniosków obejmujących naruszenie materialnej *incompatibilitas* senatora, które przekazywane są Komisji Regulaminowej, Etyki i Spraw Senatorskich.

¹² S. Grabowska, *Modele odpowiedzialności konstytucyjnej prezydenta we współczesnych państwach europejskich*, Toruń 2012, s. 108.

oskarżycieli. Decyzję w sprawie wejścia w stadium postępowania jurysdykcyjnego swobodnie podejmuje Sejm (odpowiednio: Senat albo Zgromadzenie Narodowe). Podejmuje ją większością kwalifikowaną. Prezydenta Zgromadzenie Narodowe stawia w stan oskarżenia uchwałą podjętą większością co najmniej 2/3 głosów ustawowej liczby członków Zgromadzenia. Członków Rady Ministrów Sejm pociąga do odpowiedzialności większością co najmniej 3/5 ustawowej liczby posłów. Uchwała o pociągnięciu do odpowiedzialności konstytucyjnej pozostałych osób (w tym parlamentarzystów z tytułu złamania niepołączalności materialnej mandatu) podejmowana jest bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby członków izby parlamentarnej. Są to wysokie progi większości, jak na decyzję jedynie o wyrażeniu zgody na orzekanie o odpowiedzialności konstytucyjnej przed Trybunałem Stanu. Wyraźnie należy ją odróżniać od decyzji podejmowanej w procedurze *impeachment* o usunięciu osoby z piastowanego urzędu.

Prawne wyznaczenie ram proceduralnych odpowiedzialności konstytucyjnej skutkować ma jej egzekwowaniem adekwatnym do rodzących się potrzeb, wolnym od niejasności, przypadkowości. Należy wskazać na ujawniające się w praktyce problemy dotyczące posługiwania się instytucjami odpowiedzialności konstytucyjnej. Stosunki w obrębie władzy politycznej nie zawsze muszą się układać tak, jak prawodawca je sobie wyobrażał. Nie bez znaczenia są bowiem realia polityczne, warunkowane przez aktywność wielu ośrodków politycznych, zmienne związki zachodzące między nimi i ich wolę formowania rzeczywistości państwowej. Realizacja interesów decydentów politycznych może wywierać niezatarte piętno na percepcję regulacji prawnych, na ich stosowanie. Z tego też tytułu nie należy przeceniać sensu i wagi prawnego uregulowania procedur odpowiedzialności konstytucyjnej. Stosowane w parlamencie mogą stać się typowym elementem podziałów politycznych, walki o prestiż i podział dóbr społecznych.

Wysokie progi większości niezbędnych do pociągnięcia do odpowiedzialności konstytucyjnej prezydenta czy ministra widzieć trzeba w kontekście podziałów politycznych zachodzących w parlamencie polskim. Od 1989 r. wszystkie rządy miały charakter koalicyjny, a przy tym z reguły były to koalicje minimalnie zwycięskie, w tym – mniejszościowe, co umożliwia formuła konstruktywnego wotum nieufności w sytuacji, gdy tuż po zwołaniu Sejmu na pierwsze posiedzenie rząd dysponował większościovym poparciem, które później utracił.

Fakt, że w stanie typowym większość parlamentarna liczy w Polsce około połowy pełnego składu posłów wpływa na efekt postępowania

w sprawie odpowiedzialności konstytucyjnej. Tym samym, aby doszło do pociągnięcia funkcjonariusza publicznego przed Trybunał Stanu wniosek wstępny w tej sprawie musi zostać poparty zarówno przez posłów większości parlamentarnej, jak i mniejszą bądź większą, ale również przez część posłów opozycyjnych. Najczęściej oznaczałoby to, że polityczni stronnicy osoby objętej wnioskiem wstępnym uznają i popierają racje swoich politycznych oponentów w zakresie oceny legalności działania przedstawiciela swojej formacji politycznej, co w parlamentach państw współczesnych nie jest typowym zachowaniem.

W praktyce ustrojowej III Rzeczypospolitej Polskiej na kilkanaście postępowań w sprawie odpowiedzialności konstytucyjnej tylko dwukrotnie ten warunek został spełniony. Po pierwsze, został on spełniony na początku transformacji – w Sejmie I kadencji, który był politycznie rozczłonkowany na ponad 20 frakcji, z których ani jedna nie posiadała więcej niż 15 % mandatów i które w swej masie wywodziły się z dotychczasowej opozycji demokratycznej, gdy osoby obwinione politycznie były powiązane ze strukturami Polski komunistycznej. Z kolei drugi przypadek miał w miejsce 27 lipca 2005 r. (w Sejmie IV kadencji). Wnioskiem wstępnym o pociągnięcie do odpowiedzialności konstytucyjnej objęto byłego Ministra Skarbu Państwa wywodzącego się z Akcji Wyborczej Solidarność (AWS), tj. formacji politycznej w tym czasie powszechnie uważanej za skompromitowaną, już nie funkcjonującej w parlamencie i z którą parlamentarzyści (w tym ci, którzy z niej się wywodzili) nie chcieli być kojarzeni.

Jest rzeczą znaną, która odróżnia postępowanie w sprawie odpowiedzialności konstytucyjnej w Polsce od podobnych postępowań prowadzonych na przykład na Litwie czy w Federacji Rosyjskiej, że w samo postępowanie parlamentarne, w żadnym jego stadium, nie jest angażowany sąd czy to Sąd Konstytucyjny czy Sąd Najwyższy. Oznacza to, że w całej rozciągłości postępowanie przygotowawcze ma charakter parlamentarny i jest osadzone w podziałach politycznych w nim zachodzących, w kulturze politycznej posłów.

Przekazanie przewodniczącemu Trybunału Stanu aktu oskarżenia kończy postępowanie przygotowawcze i zarazem otwiera nowy etap postępowania – postępowanie jurysdykcyjne. Toczy się ono przed Trybunałem Stanu, tj. specjalnie w tym celu powołanym organem władzy sądowniczej. Postępowanie jurysdykcyjne jest przeprowadzane odpowiednio na zasadzie postanowień procedury karnej, chyba że ustawa o Trybunale Stanu stanowi inaczej.

Skład i organizacja Trybunału Stanu

Organem, który orzeka w sprawie odpowiedzialności konstytucyjnej jest Trybunał Stanu. Trybunał Stanu wraz z Trybunałem Konstytucyjnym i sądami składa się na władzę sądowniczą¹³. Tak jak sądy wydaje wyroki w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej.

Podstawowe zagadnienia dotyczące składu osobowego Trybunału Stanu uregulowane są na poziomie Konstytucji RP. Zgodnie z jej art. 199 w skład Trybunału Stanu wchodzi przewodniczący, dwóch zastępców przewodniczącego i 16 członków wybieranych przez Sejm spoza grona posłów i senatorów na czas trwania kadencji Sejmu. Różnicuje się zatem funkcje osób komponujących organ, a w szczególności wyodrębnia się osobę przewodniczącego Trybunału Stanu. *Ex lege* jest nim Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego. Tym samym jest to jedyna osoba wchodząca w skład organu, niewybierana przez Sejm. Przewodniczenie Trybunałowi Stanu przez Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego umożliwia nie tylko korzystanie przez Trybunał z zasobów Sądu Najwyższego. Służy jednocześnie jurydyzacji zapadających rozstrzygnięć, zapewnieniu im najwyższej – z prawnego punktu widzenia – jakości.

Sejm jest jedynym organem dokonującym wyboru osób piastujących mandat trybunalski. W szczególności w proces nie jest zaangażowana druga izba parlamentu polskiego – Senat. Członkowie Trybunału Stanu wybierani są na pierwszym posiedzeniu Sejmu na okres jego kadencji. Zachowują swe kompetencje do czasu wyboru nowego składu Trybunału. Osoby wybierane w skład Trybunału nie mogą być parlamentarzystami. Oznacza to rozłączenie funkcji oskarżenia od funkcji wyrokowania. Jest tym samym jedną z istotniejszych gwarancji bezstronności składu orzekającego. Jednocześnie służy nieprzenoszeniu z parlamentu *sensu stricto* politycznych emocji w obszary wyrokowania o tym, co jest stanem prawnie przewidzianym, a co jego zaprzepaszczeniem.

Od każdego kandydata na członka Trybunału Stanu wymaga się obywatelstwa polskiego, korzystania z pełni praw publicznych, niekaralności sądowej oraz niezatrudnienia w organach administracji rządowej. Dodatkowo obaj zastępcy przewodniczącego wraz z co najmniej połową członków Trybunału (co najmniej ośmiu) powinni posiadać kwalifikacje wymagane do zajmowania stanowiska sędziego. Ostatnie z zastrzeżeń wzmacnia jurydyczność Trybunału Stanu i zbliża go do sądów.

¹³ L. Garlicki, *Trybunał Konstytucyjny a sądownictwo*, „Przegląd Sądowy” 1998, nr 1, s. 3.

Kształt warunków wybieralności do Trybunału Stanu pokazuje, iż w jego skład wchodzić mają osoby dające przynajmniej minimum gwarancji zdolności do realizacji powierzonego im zadania, których dotychczasowy stosunek do obowiązującego prawa daje moralną legitymację do wyrokowania w sprawie innych. Mają to być osoby wolne od zależności względem egzekutywy (niezatrudnienie w organach administracji rządowej), której najwyżsi przedstawiciele mogą być objęci aktem oskarżenia. Podległość organizacyjna byłaby czynnikiem ograniczającym zdolność do niezawisłego orzekania, którą neutralizować musiałaby instytucja wyłączenia z toczzonego postępowania.

Wybór osób wchodzących w skład Trybunału Stanu przez Sejm, co do zasady podporządkowanie czasu trwania jego pełnomocnictw Sejmowi oraz stosunkowo liberalnie zaznaczony kształt prawnie określonych warunków, jakie należy wypełnić, aby wejść w jego skład, uzależniają Trybunał Stanu od izby pierwszej parlamentu¹⁴. Czynią ją wyrazem politycznej konstelacji ukształtowanej w Sejmie w momencie zebrania się na pierwsze jego posiedzenie.

Pochodzenie składu osobowego Trybunału Stanu od Sejmu, choć wikła go w zależności polityczne występujące w przedstawicielstwie suwerena, to bynajmniej nie czyni z Trybunału organu Sejmu. Trybunał nie jest mu także podległy. Jest od parlamentu organizacyjnie wyodrębniony. Brak między nimi relacji zależności innej niż ustawo oznaczonej, a wybór składu osobowego spoza posłów i senatorów powoduje, iż także skład personalny organów jest różny.

Już w 1982 r. w trakcie prac nad ustawą o Trybunale Stanu powszechnie aprobowano tezę, która do 1997 r. nie budziła zastrzeżeń, iż osoby zasiadające w Trybunale Stanu powinny odzwierciedlać pluralizm polityczny poglądów obecnych w Sejmie. Formułowało się i wciąż podtrzymuje się postulat symetrii politycznej między Sejmem a Trybunałem Stanu¹⁵. Powinny być w nim obecne osoby desygnowane przez różne środowiska polityczne. Istotny jest podmiot desygnujący kandydatów. Wielość zrzeszeń politycznych uczestniczących w wyborze ma zapobiegać uczynieniu z Trybunału Stanu swoistej ekspozytury większości sejmowej pomijającej racje sejmowej opozycji, co mogłoby czynić Trybu-

¹⁴ Por. L. Garlicki, *Ochrona konstytucyjności i praworządności*, „Państwo i Prawo” 1987, z. 10, s. 125 i n.

¹⁵ Zob. np. J. Jaskiernia, *Sprawozdanie Stenograficzne z 73 posiedzenia Sejmu z 15 lutego 1996 r.*, s. 112.

nał niewiarygodnym, wystawionym na zarzut dyspozycyjności i *de facto* niezdolnym do działania.

Pochodzenie mandatów trybunalskich od woli Sejmu nie oznacza, iż Trybunał Stanu reprezentuje Sejm, czy też, iż siły polityczne skutecznie uczestniczące w wyłonieniu jego składu mają w nim swą reprezentację. Sejm wybiera wiceprzewodniczących Trybunału Stanu i członków, ale na tym akcie kończy się jego wpływ na obsadę Trybunału. Nie dysponuje prawem wypowiedzenia pełnomocnictw, mowy nie ma o instrukcjach, czy jakichkolwiek innych prawnie określonych formach oddziaływania. Analogicznie, struktury polityczne obecne w Sejmie nie są w stanie prawnie skutecznie wycofać udzielonego poparcia, czy też w inny sposób wpływać na działalność Trybunału Stanu. Zależności dotyczą sposobu kreacji a nie sposobu funkcjonowania urzędu. Jego ukonstytuowanie nie znajduje następstw w postaci dalszych form oddziaływania Sejmu, ciał politycznych w nim istniejących na losy osób w Trybunale Stanu zasiadających.

W praktyce parlamentarnej od momentu utworzenia w 1982 r. Trybunału Stanu, respektowano postulat politycznego pluralizmu Trybunału Stanu. Proporcjonalnie do układu sił w Sejmie osoby wchodzące w jego skład były rekomendowane przez różne kluby poselskie (jedynie epizodycznie kilka klubów wspólnie zgłaszało kandydaturę). Przyjęta metoda postępowania połączona z wyborem łącznym skutkowała każdorazowo uzyskaniem pożądanego celu, tj. aprobatą składu osobowego Trybunału Stanu przez szerokie spektrum polityczne znajdujące swą reprezentację w Sejmie. Ową zdecydowanie pozytywnie odbieraną przez doktrynę przedmiotu praktykę działania złamała większość sejmowa wyłoniona w drodze wyborów parlamentarnych z 21 września 1997 r. Zarówno Klub Parlamentarny Akcja Wyborcza „Solidarność” jak i Klub Parlamentarny Unia Wolności zażądały nieproporcjonalnie więcej miejsc dla kandydatów przez siebie zgłoszonych w Trybunale Stanu niż wynikałoby to z sejmowej arytmetyki. W odpowiedzi na niezdolność koalicji AWS-UW do samoograniczenia się i tym samym przestrzegania przy tworzeniu Trybunału Stanu historycznie utrwalonej zasady parytetu, Klub Parlamentarny Sojusz Lewicy Demokratycznej nie chcąc legitymizować dokonywanego wyboru wycofał rekomendację dla zgłoszonych przez siebie kandydatów¹⁶. W konsekwencji podjętych decyzji skład osobowy Trybunału Stanu wybrany przez Sejm III kadencji odzwierciedlał wolę polityczną jedynie rządowej większości obecnej w Sejmie z uwzględnieniem potrzeb Klubu

¹⁶ Sprawozdanie Stenograficzne z 1 posiedzenia Sejmu z 5 listopada 1997 r., s. 71.

Parlamentarnego Polskie Stronnictwo Ludowe¹⁷. W Sejmach kolejnych kadencji starano się przestrzegać zasady udziału wszystkich klubów poselskich w ustalaniu składu osobowego Trybunału Stanu.

Wybór członków Trybunału Stanu przez Sejm rodzi też inne niebezpieczeństwa. Partyjność wyboru członków Trybunału Stanu rodzi ryzyko wejścia w jego skład osób, które nie dają rękojmi należytego wykonywania powierzonych funkcji, znanych z lekceważącego stosunku do obowiązującego prawa czy też osób dyspozycyjnych politycznie. Problem ten z całą siłą ujawnił się w trakcie wyboru członków Trybunału Stanu dokonanego w 2001 r. przez Sejm IV kadencji. Wówczas to w skład Trybunału Stanu Sejm wybrał m.in. osobę, przeciwko której prokuratura prowadziła postępowanie przygotowawcze w zakresie wyłudzenia środków pieniężnych, jak też osobę, przeciwko której prowadzono postępowanie dyscyplinarne w ramach samorządu adwokackiego. Nie ma wątpliwości, że wybór tego typu osób w skład Trybunału Stanu godzi w jego powagę, która jest niezbędną do właściwego funkcjonowania Trybunału Stanu. Wątpliwa jest zdolność wymierzania sprawiedliwości przez osoby, które same mają problemy z wymiarem sprawiedliwości. W tej perspektywie staranny dobór członków Trybunału, oparty na kryterium najwyższych kwalifikacji zawodowych i moralnych, jest nieodzowny.

Kwestia obsadzania stanowisk w Trybunale Stanu jest jednym z podstawowych a zarazem bardziej kontrowersyjnych zagadnień z nim związanych, ujawniających się w praktyce. Wymaga uwzględnienia nie tylko ambicji, aspiracji osób z szeroko rozumianego zaplecza formacji politycznych, ale jednocześnie powinna być ukierunkowana celowościowo. Dla właściwej prawnej kwalifikacji działalności najwyższych funkcjonariuszy państwa nie jest rzeczą obojętną, kto sędzi.

Kluczową cechą członków Trybunału Stanu jest ich niezawisłość. W zakresie wykonywanych zadań podlegają tylko konstytucji oraz ustawom. Zasada niezawisłości to zasadniczy element określający pozycję prawnoustrojową nie tylko członków Trybunału, ale jednocześnie Trybunału Stanu jako takiego. Zbliża go do sądów, a osoby zasiadające w Trybunale do sędziów. Niezawisłość członków Trybunału Stanu w zakresie wykonywanych zadań widzieć należy w tej samej perspektywie, co organizacyjne wydzielenie Trybunału Stanu w osobny konstytucyjny organ państwa, nie podlegający żadnemu innemu organowi.

Sędziowie Trybunału Stanu w wydawaniu wyroków i wykonywaniu innych urzędowych obowiązków nie podlegają żadnemu organowi wła-

¹⁷ Tamże, s. 73–74 i 89.

dzy, lecz wyłącznie prawu. Zasada niezawisłości sędziowskiej stanowi dyrektywę nakazującą sędziemu orzekanie na podstawie wewnętrznego przekonania odnośnie oceny ustalonych okoliczności sprawy, w zakresie wyznaczonym konstytucją oraz ustawami¹⁸. Oznacza to, że poza ustawodawcą nikt nie może wywierać wpływu na sędziego w sprawowaniu przez niego wymiaru sprawiedliwości. W następstwie podporządkowania wyłącznie konstytucji oraz ustawom członek Trybunału Stanu, podobnie jak sędziowie sądowi, jest uprawniony i zarazem zobowiązany do samodzielnego dokonywania wykładni prawa w celu rozstrzygnięcia rozpoznananej sprawy. Nikt nie ma prawa wywierać na niego nacisku w kierunku określonego rozpatrzenia rozstrzyganej sprawy. Kwestia zawiera się w oddziaływaniu nie wynikającym z wykonywania czynności procesowych, wychodzącym poza prawo stron postępowania do artykułowania swych racji.

Reasumując wątek tożsamości członków Trybunału Stanu, trzeba stwierdzić, że mają oni realne możliwości sprawnego i efektywnego funkcjonowania. Podobnie, jakościowa charakterystyka osób dysponujących biernym prawem wyborczym do Trybunału Stanu (z uwzględnieniem postulatu odpowiedzialnej postawy Sejmu przy kształtowaniu składu osobowego Trybunału) oraz przewodniczenie Trybunałowi Stanu Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego programować powinny zdolność organu do sprawiedliwego wyrokowania.

Sądzenie osób oskarżonych o popełnienie deliktu konstytucyjnego przed organem władzy sądowniczej, w postępowaniu opartym na przepisach procedury karnej, ma gwarantować rzetelność i sprawiedliwość przeprowadzonego postępowania i podjętego wyroku. Zarazem zwrócić należy uwagę na specyfikę Trybunału Stanu. Choć jest on konstytucyjnym organem władzy sądowniczej to nie jest sądem. Nie jest też sądem konstytucyjnym realizującym hierarchiczną kontrolę norm prawnych. Oprócz orzekania o odpowiedzialności konstytucyjnej (wyjątkowo również odpowiedzialności karnej) nie rozstrzyga żadnych innych spraw. Tym samym prawodawca polski niweluje ryzyko, że sądenie najważniejszych w państwie decydentów politycznych, które samo w sobie wywołuje napięcia i podziały polityczne, politycznie uwarunkowaną ocenę zachowań decydenta, niezależnie od tego, jak starannie i profesjonalnie zostałby poprowadzony proces, mogłoby negatywnie oddziaływać na inne postępowania rozstrzygane przez ten organ. Tych innych spraw – nie

¹⁸ Zob. B. Naleziński, [w:] P. Sarnecki (red.), *Prawo konstytucyjne RP*, Warszawa 1999, s. 319.

z zakresu odpowiedzialności konstytucyjnej – po prostu nie ma. Nie ma zatem ryzyka, że oceny polityczne sformułowane na tle sądenia najważniejszych funkcjonariuszy publicznych państwa mogłyby zaburzyć percepcję innych rozstrzygnięć organu i poprzez to osłabić społeczne do nich zaufanie. Tymczasem zaufanie społeczne, powszechnie podzielane przeświadczenie, że wyrok sądu obowiązuje nie tylko dlatego, że zapadł i na straży jego wykonania stoi aparat przymusu państwa, ale również dlatego, że jest sprawiedliwy, to fundament sprawnie działającego wymiaru sprawiedliwości. Innymi słowy, przyjęta w Polsce konstrukcja Trybunału Stanu łączy w sobie to, co najlepsze z sądowniczego wymiaru sprawiedliwości z unikaniem ryzyka wikłania sądów w konflikty wywołujące intensywne emocje polityczne.

Praktyka po 1989 r.

W okresie przeobrażeń ustrojowych wielokrotnie podnoszono zagadnienie pociągnięcia do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu prominentnych funkcjonariuszy publicznych. W Sejmie przeprowadzono trzynaście postępowań przygotowawczych. Z materialnego punktu widzenia daje się je podzielić na trzy grupy postępowań:

1. postępowań, w których oś zarzutów wyznaczają sprawy gospodarczo-finansowe: a) postawienie w stan likwidacji Stoczni Gdańskiej i inne operacje gospodarczo-finansowe, b) tzw. afera alkoholowa, c) przekształcenia własnościowe i inne operacje finansowe, d) realizacja koncesji dla Radia Maryja, e) tzw. sprawa ministra Emila Własacza;
2. postępowań, w których oś zarzutów wyznaczają tzw. przestępstwa polityczne: a) wprowadzenie i realizacja stanu wojennego, b) zniszczenie tzw. stenogramów posiedzeń Biura Politycznego KC PZPR, c) tzw. sprawa premiera Waldemara Pawlaka, d) tzw. sprawa ministra Andrzeja Milczanowskiego, e) podejrzenie ujawnienia tajemnicy państwowej w kontekście tzw. afery szpiegowskiej;
3. postępowań, w których oś zarzutów wyznaczają zaniechania legislacyjne: a) nieterminowe sporządzenie aktów wykonawczych do tzw. ustaw zdrowotnych, b) podejrzenie nieterminowego wniesienia do Sejmu projektu ustawy budżetowej, c) późniejsze wniesienie do Sejmu projektu ustawy budżetowej.

Spółród trzynastu postępowań tylko w dwóch (tzw. afera alkoholowa i tzw. sprawa ministra Emila Własacza) Sejm sformułował akt oskarżenia i tym samym doprowadził do przeniesienia postępowania w stadium

jurysdykcyjne. W tzw. aferze alkoholowej Trybunał Stanu stwierdził winę dwóch (ministra Dominika Jastrzębskiego i prezesa Głównego Urzędu Ceł Jerzego Ćwieka) spośród pięciu oskarżonych. Natomiast tzw. sprawy ministra Emila Wąsacza Trybunał ze względów formalnych co do meriti-um nie rozpoznał.

Postępowania w sprawie odpowiedzialności konstytucyjnej pozwalają dogłębnie zdiagnozować zachowania wysokich funkcjonariuszy publicznych. Co się zaś tyczy konkluzji z tego tytułu wynikających, to w pierwszej kolejności są one uwikłane w parlamentarne podziały polityczne¹⁹.

Podsumowanie

W polskiej rzeczywistości przekształceń ustrojowych, odpowiedzialność konstytucyjną *de facto* traktuje się jako wyszukaną formę odpowiedzialności politycznej, tym różniącą się od innych postaci odpowiedzialności politycznej, że przeprowadzaną za pomocą innego repertuaru instrumentów prawnych, ale przeprowadzaną w parlamencie, z zastosowaniem kluczowego dla niego podziału na frakcje partyjne.

Korzystanie z odpowiedzialności konstytucyjnej uwarunkowane jest proceduralną zdolnością wypełnienia przesłanek prawnie określonych. Tak też mechanizm uruchamiania i realizacji postępowania w sprawie odpowiedzialności konstytucyjnej musi z jednej strony miarkować bezpodstawne wszczynanie postępowania, ale zarazem z drugiej strony, nie może utrudniać zwalczania popełnionego deliktu konstytucyjnego. Praktyczne rozwiązanie powyższego dylematu nie jest proste. Z samego tylko pełnienia najwyższych w państwie stanowisk nie może wynikać brak jakiegokolwiek ochrony prawnej, ustawowo zaprogramowana podatność na najcięższe -w procesie prawnym artykułowane- oskarżenia. Niezbędne jest istnienie, także w tym obszarze życia publicznego, przynajmniej minimum gwarancji ochrony praw obywatelskich. Niezbędna ochrona praw decydentów nie może jednocześnie skutkować ich bezkarnością w zakresie pełnienia urzędu. Drożny ustrojowo sposób uruchamiania procesu egzekwowania przestrzegania przez nich prawa jest niezbędny. Jest on realizowany poprzez charakter wymogów, jakie spełniać ma wniosek wstępny. Zawartość wniosku wstępnego określona została przez prawodawcę w sposób restrykcyjny, trudny do spełnienia przez posłów,

¹⁹ Na temat praktycznych aspektów odpowiedzialności konstytucyjnej w Polsce współczesnej zob. J. Zalesny, *Odpowiedzialność konstytucyjna. Praktyka III RP*, Warszawa 2004.

w następstwie czego w praktyce polskiej – co stwierdził Sejm – znakomitą część wniosków wstępnych o pociągnięcie do odpowiedzialności konstytucyjnej sporządzono wadliwie.

Z kolei analiza sejmowego postępowania w zakresie odpowiedzialności konstytucyjnej pozwala stwierdzić jego partyjne zdeterminowanie. Nie licząc tzw. afery alkoholowej, nie zdarzyło się, aby poparto wniosek o pociągnięcie do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu decydenta z własnej formacji politycznej. Stosunek do popełnienia deliktu konstytucyjnego miał partyjne konotacje, co osłabia znaczenie odpowiedzialności konstytucyjnej jako prawnej formy pociągania do odpowiedzialności najważniejszych funkcjonariuszy publicznych.

STRESZCZENIE

Analizie poddano węzłowe zagadnienia odpowiedzialności konstytucyjnej w Polsce po 1989 r. Ukazuje się je tak w perspektywie analizy dogmatycznej, jak i w kontekście praktycznych aspektów zagadnienia. Rozważaniom poddaje się konstytucyjne uwarunkowania odpowiedzialności konstytucyjnej, jej przedmiot, krąg osób odpowiadających w tym trybie. Analizuje się specyfikę trybu pociągania do odpowiedzialności konstytucyjnej i sądzenia w tym trybie. W pracy stawia się tezę, że o ile przesłanki polityczne przesądzą o wysunięciu oskarżenia i postawieniu decydenta w stan odpowiedzialności konstytucyjnej, o tyle cechy tożsamościowe Trybunału Stanu jako organu rozstrzygającego w tym trybie spory, są gwarancją bezstronnego rozstrzygnięcia sporu.

Jacek Zaleśny

LEGAL AND POLITICAL ASPECTS OF CONSTITUTIONAL RESPONSIBILITY IN POLAND AFTER 1989

The subject of my paper is the functioning of constitutional responsibility in Poland after 1989 in its political and legal aspects.

The issue which is fundamental from the point of view of the effectiveness of the state's decision support systems is responsibility of the highest public officials. A characteristic feature of the state, which is visible irrespective of the accepted form of government, should be the shaping of the authorities responsible for the decisions made. Although the parliament assumes that the highest public officials realize the tasks that they have been entrusted with in the way that is consistent

with law, at the same time – being the rational legislator – they should support their conviction with a system of legal guarantees. The latter should lead to the politically desirable goal through which the political authority is to be formed.

KEY WORDS: *Poland, constitutional responsibility, constitutional delict, Constitutional Responsibility Committee, Tribunal of State*

Bibliografia

- J. Ciapała, *Zagadnienie odpowiedzialności prawnej Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Sejmowy” 2005, Nr 6.
- Z. Czeszejko-Sochacki, *Prawo parlamentarne w Polsce*, Warszawa 1997.
- B. Dziemidok-Olszewska, *Odpowiedzialność głowy państwa i rządu we współczesnych państwach europejskich*, Lublin 2012.
- L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, Warszawa 2001.
- S. Grabowska, *Modele odpowiedzialności konstytucyjnej prezydenta we współczesnych państwach europejskich*, Toruń 2012.
- R. Mojak, *Parlament a rząd w ustroju Trzeciej Rzeczypospolitej Polskiej*, Lublin 2007.
- J. Zaleśny, *Odpowiedzialność konstytucyjna w Europie Środkowo-Wschodniej*, [w:] T. Mołdawa (red.), *Zagadnienia konstytucjonalizmu krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2003.
- J. Zaleśny, *Odpowiedzialność konstytucyjna. Praktyka III RP*, Warszawa 2004.
- J. Zaleśny, *Odpowiedzialność konstytucyjna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2003.
- J. Zaleśny, *Odpowiedzialność konstytucyjna w prawie polskim okresie transformacji ustrojowej*, Toruń 2004.

Paweł Przyłęcki

Rola mitów w dyskursie populistycznym

SŁOWA KLUCZOWE:

mit, mityzacje, populizm, dyskurs, partie polityczne

Wstęp

Pojęcia mitu i populizmu zawierają więcej cech wspólnych niż w rzeczywistości wydawałoby się. W obu przypadkach mamy do czynienia z terminami, które na dobre funkcjonują w teorii polityki i są poddawane częstym studiom naukowym. Jednocześnie są to pojęcia wieloznaczne, nie posiadające swojego desygnatu, co przyczynia się do znacznych problemów, gdy chcemy zdefiniować te określenia. Nie może tym samym dziwić, iż istnieje ogromna literatura dotycząca zagadnień związanych zarówno z istotą populizmu, jak i z istotą mitów oraz ich rolą w polityce. W niewielkim jednak stopniu badacze podejmują te dwa zagadnienia wspólnie, pomimo iż aktorzy polityczni stosując manipulacyjne zabiegi populistyczne, często posługują się funkcjonującymi w danym społeczeństwie mitami lub w razie konieczności tworzą je dla własnych, instrumentalnych celów.

Zrozumienie znaczenia mitów w prowadzonym dyskursie populistycznym wymaga krótkiej charakterystyki tych dwóch terminów, tak jak rozumie je autor niniejszego opracowania, oraz wskazania determinanty społecznych cech warunkujących potrzebę zarówno budowy przekazu populistycznego, jak i ciągłego posługiwania się w przestrzeni politycznej mitami, zarówno historycznymi oraz mitami tworzonymi

ad hoc, w związku z pojawiającą się społeczną deprivacją potrzeb. Ten drugi rodzaj mitów, nazywanych najczęściej politycznymi, będzie przedmiotem zainteresowania niniejszego opracowania. Wykorzystywanie bowiem w prowadzonym dyskursie polityki¹ przez głównych aktorów sceny politycznej różnych mitów politycznych ma na celu wywołanie wśród odbiorców określonych reakcji, wpieryw o charakterze emocjonalnym, a następnie reakcji w postaci konkretnych czynów, zgodnie z wolą nadawcy.

Charakterystyka populizmu

Zdefiniowanie populizmu przysparza ogromną trudność, gdyż jako zjawisko wieloznaczne nie doczekało się definicji aprobowanej w pełni przez wszystkich autorów. Bardzo często różne zachowania polityczne określane są mianem populistycznych, w rzeczywistości bez większej refleksji nad tym terminem. Trudno nie zgodzić się w tym przypadku z Ernesto Laclau, który pisał: „Wiemy intuicyjnie, że ruch albo ideologia do których się odwołujemy są populistycznymi, ale mamy duży problem w przeniesieniu intuicji na pojęcia”². W gąszczu istniejących definicji nie wydaje się w tym przypadku najważniejsza potrzeba definiowania tego fenomenu politycznego, bardziej istotnym staje się określenie jego statusu ontologicznego. Czym bowiem jest populizm? W literaturze przedmiotu można wyróżnić kilka sposobów definiowania tego zjawiska, tj. jako: a) ideologii politycznej lub raczej ideologii o niepełnym

¹ Przyjmując rozróżnienie dyskursu publicznego, polityki i politycznego, wprowadzone do nauki przez Marka Czyżewskiego, Sergiusza Kowalskiego i Andrzeja Piotrowskiego. Dyskurs publiczny, jako kategoria najszersza, obejmuje zarówno dyskurs instytucjonalny, związany z określonymi „światami społecznymi”, jak i medialny. Dyskurs polityki to wszelkie wypowiedzi polityków, w ramach przypisanych im ról politycznych, w związku z pełnionymi przez nich funkcjami politycznymi. Za dyskurs polityczny uważa się dyskurs elit symbolicznych, które mają ogromny wpływ na ustalanie hierarchii spraw ważnych i nieważnych, poprzez wypowiedzanie się na temat jakości życia politycznego, dokonywanie ocen rzeczywistości politycznej oraz wskazywanie na oczekiwane i pożądane sposoby rozwiązywania konfliktów społecznych i politycznych. Zob. M. Czyżewski, S. Kowalski, A. Piotrowski, Wprowadzenie, [w:] M. Czyżewski, S. Kowalski, A. Piotrowski (red.), *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, Kraków 1997, s. 11–21.

² E. Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory. Capitalism – Fascism – Populism*, London 1979, s. 143.

rdzeniu (Margaret Canovan³, Cas Mudde⁴); b) doktryny (na przykład Maria Marczevska-Rytko⁵, Roman Tokarczyk⁶); c) myślenia politycznego (Roman Bäcker⁷); d) strategii politycznej (na przykład Ernesto Laclau⁸).

Pierwsze stanowisko, według którego populizm jest przykładem ideologii, przyczynia się do nobilitacji tego zjawiska, bowiem przyjmuje, iż populizm stanowi uporządkowany zespół idei politycznych, odzwierciedlających świadomość polityczną określonej grupy społecznej. Trudność w udowodnieniu, iż populizm, podobnie jak konserwatyzm czy liberalizm, stanowi taki zespół uporządkowanych idei doprowadził zwolenników tego podejścia do przekonania, iż populizm nie jest „pełną” ideologią (full ideology) ale ideologią o „rozrzedzonym centrum” (thin centred ideology). Stanowisko to zostało przejęte od Michela Freedena, który zastosował taką koncepcję w odniesieniu do wyjaśnienia istoty nacjonalizmu⁹. Ideologia o „rozrzedzonym centrum” nie musi posiadać szerokiego zespołu idei, które będą stanowiły o jej spójności. Wystarczy, aby określony nurt myślowy posiadał kilka podstawowych elementów, dotyczących określonego wycinka rzeczywistości społecznej i politycznej, żeby uznać go za ideologię. Ideologia o „rozrzedzonym centrum” posiada węższy rdzeń ideologiczny, jest zatem mniej ambitna w swym zakresie ideowym¹⁰. Rdzeniem ideologicznym w przypadku populizmu miały być głównie: a) demokracja; b) lud, jako zbiorowość posiadająca wspólną wolę; c) suwerenność ludu; d) zasada większości¹¹. Rozumienie to, i słusznie, nie wydaje się posiadać na tyle silnego uzasadnienia, aby mogło być zaakceptowane, zwłaszcza jeśli będziemy populizm analizować w kontekście polskiej sceny politycznej.

³ M. Canovan, *Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy*, [w:] Y. Meny, Y. Surel (eds.) *Democracies and the Populist Challenge*, New York 2002, s. 33.

⁴ C. Mudde, *The Populist Zeitgeist*, „Government and Opposition” 2004, Vol. 39, № 4, s. 542.

⁵ M. Marczevska-Rytko, *Populizm. Teoria i praktyka polityczna*, Lublin 1995, s. 26.

⁶ R. Tokarczyk, *Cechy konstytutywne myśli populizmu*, [w:] M. Marczevska-Rytko (red.), *Populizm na przełomie XX i XXI wieku. Panaceum czy pułapka dla współczesnych społeczeństw?*, Toruń 2006, s. 23.

⁷ R. Bäcker, *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Toruń 2007, s. 32, 37–38.

⁸ E. Laclau, *Rozum populistyczny*, Wrocław 2009.

⁹ M. Freedena, *Ideology and Political Theory*, „Journal of Political Ideologies” 2006, Vol. 11, № 1, s. 20.

¹⁰ M. Marczevska-Rytko, *Populizm. Teoria...*, s. 26.

¹¹ M. Canovan, *Taking Politics...*, s. 33.

Autorzy akceptujący drugie podejście twierdzą, iż populizm jest czymś pośrednim pomiędzy ideologią a strategią, określając populizm jako doktrynę, czy określony rodzaj myślenia populistycznego. Różnica pomiędzy doktryną i ideologią jest raczej niewielka, gdyż ta pierwsza jest „(...) naukowym ujęciem różnych form myśli politycznej – idei, ideologii, filozofii i teorii”¹². Taka doktryna populistyczna może być, według zwolenników tego rozumienia, zrekonstruowana na podstawie programów politycznych i wystąpień określonych przywódców, nazywanych populistycznymi¹³. Sądzę jednak, iż rozumienie populizmu jako doktryny ma swoje zastosowanie raczej do klasycznych ruchów populistycznych.

Roman Bäcker twierdzi natomiast, iż populizm należy traktować jako specyficzny sposób myślenia politycznego, usytuowany pomiędzy ideologią a fundamentalizmem, a z trzeciej strony myśleniem posttrybalnym¹⁴. Takie rozumienie populizmu ma swoje uzasadnienie, ale w sytuacji populizmu „małego człowieka”, a więc populizmu poszczególnych grup społecznych, czyli rządzonych, którzy podatni są na przyjmowanie treści o charakterze populistycznym.

Obecnie, w okresie silnego wpływu mediów na charakter i rodzaj prowadzonej polityki populizm przyjmuje raczej rolę strategii politycznej, której celem jest przede wszystkim wygranie wyborów politycznych. Analizując populizm w kontekście prowadzonego przez „rządzących” dyskursu polityki należy stwierdzić, iż populizm odgrywa obecnie typowo instrumentalny charakter, stanowiąc rodzaj przyjętej przez partię strategii politycznej, która charakteryzuje się przede wszystkim odwoływaniem do mądrości suwerennego ludu, a jej celem jest podział społeczeństwa na dwa antagonistyczne obozy, lud i różnego rodzaju elity. Strategia populistyczna posługuje się w obrębie prowadzonego dyskursu użyciem zabiegów retorycznych, mających na celu zmanipulowanie ludu. Charakterystyczne dla strategii populistycznej jest używanie takiej retoryki, która przyczynia się do budowania antynomii społecznych na zasadzie „my” – „oni”, szukania wroga ludu i wzbudzania strachu w społeczeństwie.

Takie rozumienie populizmu oznacza, że populizm należy interpretować w kategorii prowadzonego przez polityków dyskursu. Ujęcie dyskursywne, obecnie coraz bardziej modne w naukach społecznych, jest w przypadku populizmu akcentowane przez Ernesto Laclau. Jego postmarksistowska teoria populizmu zakłada, że populizmu nie powinno się

¹² R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Warszawa 2008, s. 19.

¹³ M. Marczevska-Rytka, *Populizm. Teoria...*, s. 26.

¹⁴ R. Bäcker, *Rosyjskie myślenie polityczne...*, s. 32, 37–38.

uważać za aberrację tego, co społeczne i polityczne. Wręcz przeciwnie, uznaje on, iż nieokreśloność dyskursu populistycznego¹⁵ jest skutkiem rzeczywistości społecznej, która jest również nieokreślona i niezdeteminowana¹⁶. Ernesto Laclau, podobnie jak większość badaczy problemu uważa, że lud jest podstawową kategorią populizmu. W przeciwieństwie do autorów niemarksistowskich twierdzi jednak, iż jednostką analizy w przypadku tworzenia się ludu populistycznego nie powinna być grupa, tylko żądanie. Tym samym populizm konstytuuje daną grupę społeczną, w związku z czym „(...) «lud» nie jest kategorią ideologiczną, ale rzeczywistą relacją zachodzącą między podmiotami społecznymi”¹⁷. Niespełnione prośby przeradzają się w żądania. Żądanie społeczne, o którym wspomina Ernesto Laclau, może mieć jakąkolwiek postać, na przykład żądanie postawienia pomnika. Tym samym Ernesto Laclau przyjmuje szerokie możliwości konstytuowania się ludu, a raczej ludów, wokół poszczególnych żądań. Aby mógł ukonstytuować się lud, jako realny byt, poszczególne jednostki muszą odczuć niezadowolenie z powodu prowadzonej polityki przez władze lokalne, czy krajowe, bądź czuć zagrożenie przed jakimkolwiek bytem zewnętrznym, nazywanym przez Ernesto Laclau konstytutywnym zewnętrzem, czyli Innym. Każde żądanie jest kierowane do kogoś, bardzo często do osób posiadających władzę. Dopiero wielość niespełnionych żądań, poszczególnych indywidualnych podmiotów, może na zasadzie łańcucha ekwiwalencji stworzyć szerszy byt społeczny, czyli lud, który będzie odczuwał podobieństwo interesów¹⁸. Wówczas indywidualne żądania przekształcają się w jedno główne żądanie ludu, inaczej mówiąc żądanie indywidualne staje się typowym „żądaniem ludowym”. Tak ukonstytuowany lud dąży do budowy swojej tożsamości, poprzez negację Innego. Tym Innym jest najczęściej wróg, którym może być cudzoziemiec, ale jeszcze częściej jest nim ten, kto ma odmienny punkt widzenia, prezentuje inny pogląd na rzeczywistość.

Ernesto Laclau w swojej teorii populizmu posługuje się wprowadzonymi wspólnie z Chantal Mouffe, do teorii polityki, pojęciami. Należą do

¹⁵ Dyskurs populistyczny jest przykładem dyskursu prowadzonego w obrębie systemu politycznego przez polityków lub osoby wypowiadające się na tematy polityczne. Na taki dyskurs składają się z jednej strony określone tematy uznane za populistyczne, a z drugiej strony język nacechowany emocjonalnie, wykorzystujący różne figury retoryczne i prowadzący do podziału społeczeństwa na dwa przeciwstawne obozy, na zasadzie „my” – „oni”.

¹⁶ E. Laclau, *Rozum...*, s. 20.

¹⁷ Tamże, s. 67.

¹⁸ Tamże, s. 69.

nich przede wszystkim określenia „logika ekwiwalencji” i „logika różnicy”. Warunkiem zaistnienia pierwszej logiki, jest parataktyczny podział społeczeństwa na dwa przeciwne obozy. „Logika równoważności” wiąże się z połączeniem poszczególnych podmiotów, często różniących się pomiędzy sobą, przeciwko tożsamości negatywnej, która jest utożsamiana z Innym. „Logika ekwiwalencji” prowadzi do ukonstytuowania się ludu populistycznego, w związku z połączeniem się różnych niespełnionych jednostkowych próśb (na przykład budowa pomnika osoby ważnej dla danej grupy społecznej), zmiana polityki zagranicznej w stosunku do sąsiadów, rezygnacja z likwidacji szkoły itd., które przeradzają się we wspólne żądania, przyjmujące postać „pustych znaczących” (wolność, sprawiedliwość, równość itd.), pod którymi to hasłami mogą podpisać się wszyscy niezadowoleni z polityki władzy. „Logika różnicy”, będąca w opozycji do „logiki ekwiwalencji” zakłada w swojej naturze rozbicie łańcucha ekwiwalencji, istniejącego pomiędzy wszystkimi niezadowolonymi z prowadzonej przez władzę polityki lub niedopuszczenie do jego powstania¹⁹.

Rozbijanie ekwiwalencji polega na przejmowaniu poszczególnych podmiotów tworzących łańcuch ekwiwalencji, poprzez na przykład różnego rodzaju obietnice i przywileje. Jednocześnie celem jest różnicowanie jak dotąd równoważnych żądań różnych „pozycji podmiotowych”, w celu odebrania im siły, która wynikała z ich jedności. W Polsce aparat władzy okresu PRL również próbował rozbijać wszelkie próby ustanowienia łańcucha ekwiwalencji. Takim sposobem było werbowanie aktorów społecznych do współdziałania z władzą, w charakterze tajnych współpracowników. Czyniono to za pomocą różnych metod: przekupstwa, obietnicy korzyści prywatnej, szantażu, czy groźby. Oczywiście przykład stosowania tych logik nie dotyczy tylko społeczeństw uciskanych, są one również widoczne w krajach demokratycznych i mogą mieć różny wymiar. Należy jednak pamiętać, iż celem każdego aparatu władzy jest rozbicie łańcucha ekwiwalencji pomiędzy różnymi „pozycjami podmiotowymi”, czyli inaczej mówiąc podmiotami prezentującymi odmienne poglądy, gdyż w ich rozproszeniu tkwi siła władzy. Dopóki w obrębie danego systemu każdy mówi innym głosem, choćby głosił bardzo niepopularne dla danego reżimu poglądy i dopóki nie dojdzie w systemie społeczno-politycznym do połączenia się tych wszystkich zarówno racjonalnych jak i nieracjonalnych żądań we wspólny łańcuch ekwiwalencji, dopóty nie będzie istniało realne zagrożenie dla trwałości władzy. Dlatego też każdy

¹⁹ Tamże, s. 104–109.

aparatu władzy dąży do przejęcia hegemonii nad prowadzonym dyskursem politycznym i publicznym, a opozycja wszelkimi sposobami stara się temu przeciwdziałać, również próbując przejąć kontrolę nad ustalaniem spraw ważnych i nieważnych w prowadzonym dyskursie.

W procesie budowy ludu populistycznego opartego na łańcuchu ekwiwalencji, czyli wspólnych niezrealizowanych próśb, które przerodziły się w żądanie ludowe, wyrażone pod hasłem na przykład sprawiedliwości społecznej, stanowiącym według terminologii Ernesto Laclau i Chantal Mouffe typowe „puste znaczące”, ogromną rolę odgrywają mity wykorzystywane przez polityków, zainteresowanych ustanowieniem takiego ludu. Jako przykład można podać nieudaną próbę tworzenia ludu populistycznego z osób sprzeciwiających się polityce partii rządzącej, tj. Platformy Obywatelskiej, w związku z katastrofą smoleńską i późniejszymi wydarzeniami związanymi z tym zdarzeniem, jak: wybór Bronisława Komorowskiego na prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, czy usunięcie krzyża smoleńskiego sprzed Pałacu Prezydenckiego. Należy jednak wskazać, iż politycy obozu władzy zainteresowani budową społeczeństwa opartego na logice różnicy, również stosują różne mity, których celem ma być przede wszystkim negacja mitów wytworzonych przez tych, którzy dążą do utworzenia ludu populistycznego. W tym miejscu można sobie zadać pytanie, dlaczego akurat mity są tak istotne w zachodzeniu tych dwóch procesów – „logiki ekwiwalencji” i „logiki różnicy” – co takiego jest w ich naturze, że jednostka ulega ich sile? Czym kieruje się człowiek lub w czym tkwi jego słabość, że poddaje się mitom? Czy wszyscy ulegamy mitom tworzonym najczęściej doraźnie przez polityków?

Charakterystyka mitu politycznego

Mit, podobnie jak populizm, nie jest pojęciem w teorii polityki jednoznaczny i zapewne nigdy w nauce nie będzie pełnej zgody co do jego istoty i znaczenia dla współczesnych społeczeństw. Mity są integralnym elementem każdej kultury, mają wpływ na kształtowanie się społeczeństw, na siłę istniejących w obrębie danego społeczeństwa więzi, na egzystencję tych społeczeństw, pokonywanie trudności, radzenie sobie w chwilach trudnych. Mity posiadają nie mniejszą niż religia siłę kształtowania istniejących w danym społeczeństwie wartości. Mity są swego rodzaju niewidzialnym bytem, istniejącym jedynie w naszych głowach, tym samym pomimo braku możliwości wskazania ich desygnatu, są mocno zakorzenione w człowieku, mają ogromny wpływ na jego postrzeganie świata, na rozumienie i wyja-

śnianie zjawisk społecznych i politycznych. Można nawet rzec, iż człowiek niejako jest niewolnikiem mitów. W potocznym rozumieniu mit jest używany zastępczo na określenie złudzenia czy kłamstwa²⁰.

Należy jednak stwierdzić, iż konieczne jest odróżnienie mitu archaicznego od współczesnego mitu politycznego. Mit archaiczny, który nie jest przedmiotem tego opracowania, jest w nauce najczęściej określany jako opowieść o dziele stworzenia, mówi o prawydarzeniu, które nastąpiło na początku czasu²¹. Irena Pańków proponuje mitami archetypami określać te mity, które nawiązują do wzorów zakodowanych w kulturze (na przykład mity narodowe). Tymczasem kolejne wcielenia mitów archetypów to według autorki mity historyczne, zbudowane (...) „na planie tych pierwszych i będących niejako ich «uprawnionymi» lub «nieuprawnionymi» interpretacjami, dokonywanymi każdorazowo w obszarze praktyki społecznej”²². Mity możemy zatem podzielić na ponadczasowe o znaczeniu uniwersalnym, czyli na przykład mity genezyjskie, czy mity wolności, równości oraz mity doraźne, tworzone często na potrzeby chwili, które są przedmiotem naszego zainteresowania. Do tych mitów należą również mity polityczne, czyli te, które mają charakter funkcjonalny wobec systemu społeczno-politycznego, obejmują między innymi aspekty związane z władzą i sposobami jej legitymizacji²³. Mity doraźne są ciągle tworzone, a ich trwałość jest trudna do określenia. Niektóre z nich mają krótką żywotność, inne zakotwiczą się w naszej świadomości na bardzo długi okres, czasami przekraczający wiek danego pokolenia.

Z tego nad wymiar skrótowego wprowadzenia do problematyki mitów widać, iż istnieje zasadnicza różnica pomiędzy ponadczasowymi mitami archetypami oraz różnego rodzaju emanacjami tych mitów stanowiących pewien pierwowzór. Dlatego też warto za Andrzejem Sepkowskim przyjmując, że wszelkiego rodzaju współczesne uproszczenia lepiej jest określać mityzacjami niż mitami. Jak twierdzi bowiem, takie mityzacje dopiero mogą przerodzić się w mity archetypy, jednak zależy to między innymi od zbiorowości, która je wytworzyła. Dane społeczeństwo może zaakcep-

²⁰ B. Szacka, *Mit a rzeczywistość społeczeństw nowoczesnych*, [w:] E. Mokrzycki, J. Szacki (red.), *O społeczeństwie i teorii społecznej. Księga poświęcona pamięci Stanisława Ossowskiego*, Warszawa 1985, s. 475.

²¹ M. Eliade, *Sacrum, mit i fikcja*, Warszawa 1973, s. 109.

²² I. Pańków, *Mity w działaniach politycznych*, „Studia Nauk Politycznych” 1982, nr 5–6, s. 131.

²³ K. Borowczyk, *Współczesne mity polityczne*, [w:] M. Kosman (red.), *Kultura polityczna w Polsce, T. 2*, Poznań 1999, s. 227.

tować lub odrzucić mitemy, którymi są według Andrzeja Sepkowskiego elementy stanowiące budulec mitu²⁴.

W przypadku wyjaśniania charakteru mitu nie można zapominać o jego powiązaniu z językiem. Jak słusznie zauważył Ernst Cassirer: „język i mit mają (...) wspólny korzeń, ale w swej strukturze nie są bynajmniej identyczne. Język ukazuje nam zawsze swój ściśle logiczny charakter, mit zdaje się rzucać wyzwanie wszelkim regułom logiki: jest niekoherentny, kapryśny, irracjonalny”²⁵. Badacz ten twierdzi, iż język jest racjonalny, ale jednocześnie wraz z rozwojem, stawał się synonimiczny i dwuznaczny. Tymczasem niedoświadczony umysł nie potrafił obronić się przed dwuznacznością języka²⁶. Dlatego należy stwierdzić, iż mit może rozwijać się właśnie poprzez użycie języka, poprzez wykorzystanie głównej jego cechy, czyli dwuznaczności. Przyjmując zatem, że populizm jest strategią, która między innymi oznacza stosowanie określonych zabiegów językowych w prowadzonym dyskursie, należy uznać, że nowo tworzone mityzacje są wręcz nieodłącznym elementem dyskursu populistycznego, ze względu na wspomnianą możliwość dwuznacznego wykorzystania języka.

Mityzacje, rozumiane jako uproszczenia w spostrzeganiu i rozumieniu rzeczywistości społecznej, bardzo często zachodzą w przypadku, gdy dochodzi do konieczności interpretacji zjawisk politycznych. Powszechność mityzacji w polityce nie może dziwić, bowiem z jednej strony sami politycy zainteresowani są budowaniem mitów ponadczasowych, zarówno pozytywnych – w odniesieniu do własnej partii – jak i negatywnych, w przypadku przeciwników politycznych, a z drugiej strony rządzeni wymagają tego, aby procesy polityczne były im przedstawiane za pomocą pewnych symboli, ułatwiających ich zrozumienie. Taka sytuacja wynika zarówno z niskiego poziomu edukacji politycznej, jak i braku zainteresowania złożonością problemów politycznych wśród znacznej części społeczeństwa oraz nieumiejętności myślenia abstrakcyjnego, czego wymaga specyfika polityki. Wiele osób nie zastanawia się nad istotą zjawisk politycznych, nie przeprowadza samodzielnej ich analizy, głównie ze względu na brak odpowiednich intelektualnych narzędzi²⁷, a w zamian za to posługuje się obiegowymi teoriami i uproszczonymi schematami

²⁴ A. Sepkowski, *Człowiek w przestrzeni mitycznej*, [w:] E. Ponczek, A. Sepkowski (red.), *Mity historyczno-polityczne, wyobrażenia zbiorowe, polityka historyczna. Studia i materiały*, T. 1, Toruń 2010, s. 15.

²⁵ E. Cassirer, *Mit państwa*, Warszawa 2006, s. 29.

²⁶ Tamże, s. 30.

²⁷ J. Reykowski, *Myślenie polityczne*, [w:] K. Skarżyńska (red.), *Podstawy psychologii politycznej*, Poznań 2002, s. 115–116.

poznawczymi. Dlatego też politycy, zwłaszcza populistyczni, odwołując się do ludu, używają prostego, potocznego języka, aby nie produkować przekazu, niezrozumiałego dla większości. Zresztą funkcją języka potocznego, czy potocznej wiedzy, jest „zapewnienie spójności symbolicznego uniwersum człowieka”²⁸. Nauka czy sztuka nie są w stanie zapewnić takiej spójności, wręcz przeciwnie, zachowują swoją odrębność. Spójność rzeczywistości zapewnia jedynie świat potoczności²⁹. „Uniwersum symboliczne, do którego odwołuje się człowiek w swoim życiu codziennym czyli, inaczej mówiąc, jego sfera potoczności, składa się z elementów rozmaitych systemów symbolicznych takich jak: wiedza naukowa, tradycja, religia, wiedza praktyczna itd. Innymi słowy, sfera potoczności nie stanowi w istocie systemu opozycyjnego, na przykład wobec nauki, jaki sugerowałyby niektóre z istniejących koncepcji, ale jest rezultatem konstrukcji czerpiącej z wszystkich dostępnych źródeł symbolicznych. Jej cechą szczególną jest (...) dążenie (...) do stworzenia symbolicznego świata o koniecznej spójności, czyli zapewniającego poczucie koherencji rozumienia, bycia u siebie i panowania nad rzeczywistością”³⁰.

Uznając konieczność spójności symbolicznego uniwersum, człowiek potrzebuje takiej rzeczywistości, która jest dla niego spójna, a tym samym zrozumiała. Tylko w takiej rzeczywistości jednostka może poczuć się bezpiecznie. Dlatego kluczem do zdobycia szerokiego poparcia wśród mas jest mityzowanie poszczególnych zjawisk czy procesów politycznych, w czym znacząco pomaga używanie języka, który nie zawiera naukowych, a zarazem abstrakcyjnych twierdzeń. Jak pisze Józef Niżnik, aby taki spójny świat zapewnić sobie, „(...) człowiek jest w stanie zignorować swoją wiedzę naukową w takim zakresie, jaki jest potrzebny dla uzyskania spójności jego symbolicznego uniwersum. Jest gotów odwołać się do magii, astrologii albo religii, które w odróżnieniu od nauki oferują bądź to odrębny świat o potrzebnej spójności, bądź to elementy niezbędne do odzyskania spójności (...)”³¹. Mamy tym samym wyjaśnienie, czemu tak łatwo politycy populistyczni, pomimo dość częstego braku spójnego programu zmiany rzeczywistości społecznej, łatwo nawiązują kontakt z masami i zyskują ich aprobatę.

Mity są żywe w polityce zwłaszcza tam, gdzie demokracje są jeszcze słabe i dochodzi często do wewnętrznych konfliktów. Mity potrafią

²⁸ J. Niżnik, „Potoczność” jako kategoria teoretyczna, [w:] A. Jawłowska (red.), *Kategoria potoczności. Źródła filozoficzne i zastosowania teoretyczne*, Warszawa 1991, s. 160.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże, s. 162.

³¹ Tamże.

wówczas wspomóc proste wyjaśnienia klęsk i potrafią mobilizować lud do działania³². Wszystkie zbiorowości potrzebują mitów, jednakże ich produkcja i utrwalanie w świadomości narodu są najważniejsze dla społeczeństw znajdujących się w sytuacjach kryzysowych, gdy ich byt i tożsamość jest zagrożona lub musi być na nowo zbudowana. Taka sytuacja miała miejsce również w Polsce, na początku lat 90. XX wieku. Przykładem tworzenia takiego mitu był wówczas mit „Solidarności”. Jego siła była znacząca zaraz po wydarzeniach sierpniowych w 1980 r. Głównymi elementami tego mitu były: a) społeczny solidaryzm, silniejszy od międzynarodowych antagozminów; b) związki zawodowe definiowane jako instrument gospodarczej reformy; c) wielki ruch wyrażający aspiracje całego niemalże społeczeństwa; d) kult demokracji i tolerancji³³. Reminiscencje tego mitu wciąż były zauważalne po 1989 r., w postaci występującej antynomii między peerelem a ludźmi żyjącymi w wolnej Polsce, budującymi społeczeństwo obywatelskie³⁴. Stworzenie takiego mitu było związane z działalnością ugrupowań prawicowych, które straszyły społeczeństwo, na przykład podczas kampanii prezydenckiej w 1995 r., możliwością powrotu starego komunistycznego porządku, jeśli wybory prezydenckie wygra Aleksander Kwaśniewski.

Można uznać, iż mity polityczne składają się zarówno z opowieści, baśni i opowiadań na temat przeszłości, ale również z wydarzeń teraźniejszych. Mogą scalać ze sobą społeczeństwo, ale jednocześnie prowadzić do polaryzacji zdań i konfrontacji. Mogą wspierać władzę, ale jednocześnie być jej wrogiem³⁵. Mity są częścią obowiązującej ideologii politycznej. W okresie tzw. momentów przełomowych, mity mogą wspomóc lub przeszkodzić w przeprowadzeniu reform państwowych. Dochodzi wówczas do połączenia mitów z logiką („mito-logiki”), czyli pewnych tradycyjnych wartości z fachowymi, teoretycznymi, popartymi często badaniami, programami. Jednocześnie w normalnych warunkach, gdy państwo jest wolne od wewnętrznych konfliktów, mity polityczne pomagają w codziennej działalności państwa.

³² V. Tismaneanu, *Wizje zbauienia. Demokracja, nacjonalizm i mit w postkomunistycznej Europie*, Warszawa 2000, s. 25.

³³ P. Kocięba-Żabski, „Solidarność”. *Co nam zrobił ten mit?*, „Odra” 1992, Nr 6, s. 2.

³⁴ R. Bäcker, *Mit PRL-u jako symboliczny znak antywartości lub syndrom zbiorowej tożsamości*, [w:] D. Walczak-Duraj (red.), *Wartości a polityka*, Łódź 1999, s. 21.

³⁵ D. Apter, *The New Mytho/Logics and the Specter of Superfluous Man*, „Social Research. An International Quarterly of the Social Sciences” 1985, Vol. 52, № 2, s. 275.

Współczesne próby mityzowania rzeczywistości w dyskursie populistycznym

Mityzacje w dyskursie polityki stosowane są powszechnie i w rzeczywistości nie są domeną jedynie polityków uznanych za populistycznych. W rzeczywistości, przyjmując tezę, iż populizm jest przykładem strategii politycznej uznać można, że przynajmniej w okresie kampanii wyborczej wielu polityków używa różnego rodzaju mechanizmów językowych wspomagających przekaz populistyczny. Jednakże nie wszystkie mityzacje mogą przerodzić się w mity i większość z nich szybko popada w zapomnienie.

Próby mityzowania rzeczywistości przez polityków odgrywają istotną rolę w polityce, służą bowiem do wspomagania zachodzących w społeczeństwie dwóch logik – ekwiwalencji i różnicy. Znacznie częściej mamy do czynienia z wykorzystywaniem mitów, jak i próbą mityzowania tego, co jeszcze nie przyjęło postaci mitów, w próbie budowy ludu populistycznego, za pomocą „logiki ekwiwalencji”. Politycy rządzący, którzy nie są zainteresowani powstaniem takiego ludu, zazwyczaj dążą do budowy społeczeństwa opartego na logice różnicy, w czym także pomagają im tworzone często doraźnie, na określony użytek, mityzacje. Warto zatem przyrzeć się bliżej wybranym próbom mityzacji w polityce. Należy jednocześnie pamiętać, że dyskurs populistyczny, który jest wzmacniany przez próby mityzowania różnych zdarzeń jest wykorzystywany zarówno przez obóz władzy, jak i przez opozycję. Jest to zasadne, bowiem jak wspomniałem wcześniej, populizm rozumiem jako rodzaj strategii politycznej. Politycy mogą z łatwością stosować taką strategię, bowiem znaczną część społeczeństwa charakteryzuje pewien sposób myślenia populistycznego, który przejawia się między innymi w bezkrytycznym przyjmowaniu poszczególnych mitów, jak i poddawaniu się teoriom spiskowym powstającym często na użytek polityczny. A wszystko po to, aby zrozumieć skomplikowaną specyfikę rzeczywistości społecznej i zachować spójność symbolicznego uniwersum, do którego każdy z nas odwołuje się.

Od 2001 roku, czyli od momentu wejścia do Sejmu Samoobrony RP i Ligi Polskich Rodzin możemy mówić o nastaniu nowej ery w polskiej polityce, charakteryzującej się przede wszystkim powszechnym wykorzystaniem strategii populistycznej. I pomimo iż te dwa ugrupowania nie odgrywają obecnie żadnej istotnej roli, mechanizmy populistyczne funkcjonują nadal w krajowej polityce. Nie jest to jednak zjawisko specyficzne dla Polski, ale stanowi cechę wspólną współczesnych demokracji.

W ostatniej dekadzie możliwe było zaobserwowanie różnych prób mityzowania rzeczywistości na użytek polityczny.

Na podstawie różnych, historycznych już przykładów populizmu można zauważyć, iż zawsze lud populistyczny opierał swoją egzystencję na charyzmatycznym wodzu. Trwałość ludu populistycznego nie byłaby bowiem możliwa, gdyby nie jednostka, wokół której można zjednoczyć się, która jednocześnie byłaby wyrazicielem żądań ludowych. Jednocześnie siła przywódcy nie byłaby możliwa, gdyby nie działały w tym przypadku próby mityzowania jego osoby, przypisywania mu cech wybitnego, szlachetnego i prawego wodza, któremu rzeczywiście zależy na ludzie/narodzie. Taką postacią był dla ruchu peronistycznego Juan Domingo Peron w Argentynie a dla Solidarności w Polsce Lech Wałęsa. Współcześnie mamy natomiast do czynienia z tworzeniem mitu Lecha Kaczyńskiego.

Katastrofa smoleńska z 2010 r. z jednej strony rozpoczęła proces budowy mitu katastrofy smoleńskiej, a z drugiej strony przyspieszyła proces budowy mitu Lecha Kaczyńskiego³⁶ (sądzę bowiem, że już za życia prezydenta były czynione próby budowy jego mitu), a nawet znacząco zwiększyła szansę na utrwalenie się tego mitu w świadomości społecznej. Należy bowiem pamiętać, że środowisko Prawa i Sprawiedliwości tworzyło różnego rodzaju mityzacje, które poniżej zostaną omówione – na przykład mityzowano w sposób negatywny okres III Rzeczypospolitej, a jednocześnie kreowano pozytywny mit „IV Rzeczypospolitej”. Ponadto tworzone także mityzacje wroga wewnętrznego, do którego należeć mieli zarówno komuniści (tak w dyskursie PiS-u nazywano członków Sojuszu Lewicy Demokratycznej), jak i liberałowie (członkowie Platformy Obywatelskiej). Wszystkie te próby uproszczonego sposobu przedstawiania rzeczywistości politycznej współgrały z budową pozytywnego mitu Lecha Kaczyńskiego, jako z jednej strony uczciwego, pełnego cnót, prawdziwego ojca narodu chroniącego go przed zagrożeniem z zewnątrz, a z drugiej strony jako obrońcy najbiedniejszych.

Po przegranej Jarosława Kaczyńskiego ugrupowanie to podjęło próbę budowy ludu populistycznego, którego emanacją byli obrońcy krzyża, usuniętego sprzed Pałacu Prezydenckiego. Zaczęto w tym celu tworzyć mityzacje, mające na celu wzmocnić wśród obrońców przekonanie, że

³⁶ W tym przypadku posługuję się już określeniem mit, a nie mityzacja, należy bowiem uznać, że dyskurs prowadzony w Polsce przez różne środowiska polityczne od 2010 r. wpłynął na utrwalenie w świadomości społecznej niektórych grup społecznych określonego sposobu postrzegania zarówno katastrofy smoleńskiej, jak i Prezydenta Lecha Kaczyńskiego. Zatem czynione próby mityzowania okazały się w tym przypadku skuteczne.

są prawdziwymi Polakami, którzy nie tylko bronią dobrego imienia tragicznie zmarłego prezydenta, ale bronią Ojczyzny. Tworzone mityzacje, zwłaszcza złego premiera i nowego prezydenta były na tyle silne, że jak twierdzono, nawet księża mogą być wrogami – ubekami³⁷, jeśli mają inne poglądy niż lud. Nagle jedynymi winnymi, w znaczeniu moralnym, stali się najważniejsi politycy PO. Na transparentach „obrońców krzyża” widniały napisy wspomagające budowę katastrofy smoleńskiej, typu: „zamach”, „morderstwo”, „Polsko obudź się!”, „Katyń trwa”, „Czy Bóg tak chciał?”, „Czy zdrajcy i NKWD są tak silni?”³⁸

Innym ważnym wydarzeniem, które zostało zmytizowane i wykorzystane przez PiS, dla własnych celów politycznych, było morderstwo, dokonane na członku tej partii, w biurze europosła Janusza Wojciechowskiego w Łodzi. Wówczas zwolennicy PiS-u, podczas jednej z demonstracji szli z transparentem „Tusk ma krew na rękach”³⁹. Tymczasem kandydat na prezydenta Łodzi – Witold Waszczykowski prosił w imieniu polityków PiS (choć nie wiadomo do kogo ta prośba była kierowana, można jedynie domyślać się, że do osób związanych z PO) „nie zabijajcie nas, mamy dzieci!”⁴⁰.

Mit Lecha Kaczyńskiego miał za zadanie nie tylko utrwalić jego osobę w świadomości społecznej, ale również uczynić z niego symbol wszystkich zwolenników PiS-u. Tymczasem mit katastrofy smoleńskiej był kolejną próbą budowy ludu populistycznego, a zarazem przykładem „mitu założycielskiego”, podobnie jak to miało miejsce z mityzacją „IV Rzeczypospolitej”. Siła mitu katastrofy smoleńskiej trudna jest obecnie do określenia, jednakże ze względu na ciągłą rytualizację tego zdarzenia, na przykład poprzez wiece zbierające się przed Pałacem Prezydenckim w rocznicę katastrofy, mit ten już utrwalił się. Należy jednak stwierdzić, iż obecnie jest on głównie wykorzystywany w strategii politycznej PiS-u. W rocznicę katastrofy smoleńskiej Jarosław Kaczyński mówił o ofiarach do zgromadzonych przed Pałacem Prezydenckim, wykorzystując twór-

³⁷ Mar, Zsz, *Przed Pałacem gorąco. Decyzja: Nie przenosimy krzyża, nie chcemy narażać ludzi*, http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80708,8207440,Przed_Palacem_goraco_Decyzja_Nie_przenosimy_krzyza_.html, 20.03.2013.

³⁸ PKo, PH, *Krzyż zostaje pod Pałacem. obrońcy triumfują*, <http://wiadomosci.onet.pl/raporty/walka-o-krzyz/krzyz-zostaje-pod-palacem-obroncy-triumfuja,1,3537435,wiadomosc.html>, 20.03.2013.

³⁹ A. Nowakowska, *Tusk ma krew na rękach*, http://wyborcza.pl/1,76842,7817641,TVP1_Tusk_ma_krew_na_rekach.html, 20.03.2013.

⁴⁰ M. Krzymowski, *Nie zabijajcie nas!*, <http://www.wprost.pl/ar/216584/Nie-zabijajcie-nas/?pg=0>, 20.03.2013.

czość Zbigniewa Herberta, iż „zostali zdradzeni o świcie”⁴¹. Na tym samym wiecu Prezes PiS podkreślił, iż czas wrócić to idei „IV Rzeczypospolitej”.

Politycy PiS-u chcąc w 2005 roku wygrać wybory parlamentarne wystąpili z hasłem budowy „IV Rzeczypospolitej”, mającej być zaprzeczeniem III Rzeczypospolitej. Politycy ci w ten sposób nie tylko chcieli wykreować negatywny wizerunek polityków innych partii, odpowiedzialnych za ówczesny ład polityczno – gospodarczy, ale również odrzucić od siebie podejrzenia za tworzenie tego systemu. Elementem wspomagającym negatywne mityzowanie III Rzeczypospolitej była inna mityzacja – „okrągłego stołu”. Wydarzenie dotąd na ogół pozytywnie odbierane w świadomości społecznej stało się, w związku z prowadzonym przez PiS negatywnym dyskursem, przykładem spisku przeciwko narodowi polskiemu.

Odpowiedzialność za wypaczenia III RP politycy PiS-u zaczęli w całości przerzucać na elity postkomunistyczne i liberalne. Według autorów programu wyborczego PiS, w III Rzeczypospolitej doszło do wytworzenia się „(...) systemu przywilejów dla wąskiej grupy ludzi o szczególnie wysokiej pozycji politycznej lub ekonomicznej. System ten w ostatnich latach przekształcił się w swego rodzaju oligarchię”⁴², a „(...) korupcja jest jedną z najpoważniejszych chorób toczących III Rzeczpospolitą (...) sięga w Polsce najwyższych szczebli władzy”⁴³. System III Rzeczypospolitej był mityzowany jako słaby i niewydolny, gdyż „(...) przy całkowitej pustce moralnej, skrajnym oportunizmie i wybujałym indywidualizmie, (...) powstała sytuacja, w której o biegu polskich spraw decydowały niejasne, ukryte przed społeczeństwem naciski różnych lobby składających się z ludzi biznesu, służb specjalnych i innych części aparatu państwowego”⁴⁴. Politycy PiS twierdzili, że konieczna jest reforma tego systemu, czego dokonać może tylko partia braci Kaczyńskich, przy współudziale narodu, niezaangażowanego w układy i komunistyczne struktury władzy. Jednym z elementów tej reformy miało być oczyszczenie państwa, które „(...) trzeba zacząć od najwyższych szczebli władzy. Tam bowiem tkwi źródło zła i dopóki tam nie nastąpi naprawa, nie można liczyć na sukcesy na szczeblach niższych. (...) Naprawa państwa oznacza podjęcie

⁴¹ J. Stróżyk, W. Wybranowski, *Kaczyński: Polska się budzi*, <http://www.rp.pl/arttykul/641016.html>, 20.03.2013.

⁴² *IV Rzeczpospolita. Sprawiedliwość dla Wszystkich* [Program wyborczy PiS w 2005 r.], s. 5.

⁴³ Tamże, s. 18.

⁴⁴ *Program Prawa i Sprawiedliwości* [Program wyborczy PiS w 2001 r.], s. 6.

wielu przedsięwzięć zmierzających do przywrócenia normalnych zasad jego działania. Są one nierozdzielnie związane z jego oczyszczeniem”⁴⁵.

W związku z tym, iż naprawa Rzeczypospolitej była dla PiS kwestią zasadniczą, partia zaproponowała Polakom ideę „nowej umowy społecznej”, której celem miałyby być: „gruntowna przebudowa państwa, zasadnicza reorientacja polskiej polityki społeczno-ekonomicznej wraz z przywróceniem jej moralnego wymiaru (...)”⁴⁶. „Nowa umowa społeczna” miała składać się „(...) z dwóch podstawowych (...) rodzajów działań: oczyszczenia oraz umocnienia państwa. Pierwszy z nich polega na pozbyciu się peerelowskiego dziedzictwa (...). Na drugi złożą się przedsięwzięcia wiodące do stworzenia silnego, uczciwego i sprawnego aparatu państwowego (...)”⁴⁷. Realizacja „nowej umowy społecznej” miała pozwolić według PiS, na zbudowanie nowego porządku prawno – ustrojowego, określanego przez to ugrupowanie „IV Rzeczypospolitą”. Jak twierdzili politycy PiS-u, realizacja idei „IV Rzeczypospolitej”, będącej w stanie „(...) rozwiązać wszelkie problemy Polaków i odsunąć zagrożenia stojące przed naszym narodem”⁴⁸, będzie możliwa, jedynie po uprzedniej zmianie Konstytucji z 1997 roku.

Populiści w prowadzonym dyskursie nad wyraz często posługują się różnego rodzaju teoriami spiskowymi, które w rzeczywistości są niczym innym, jak również przykładem mityzacji określonych zdarzeń. Celem teorii spiskowej jest przedstawianie rzeczywistości społecznej i politycznej w negatywny sposób, z jednoczesnym wskazaniem ludzi i grup, które są zainteresowane występowaniem danego zjawiska. Inaczej mówiąc, cokolwiek dzieje się w ramach danego społeczeństwa jest wynikiem działania silniejszych i potężniejszych jednostek lub grup⁴⁹. Na przykład, według populistów siły zewnętrzne były zainteresowane wejściem Polski do UE, nie tylko po to, aby ograniczyć jej suwerenność, ale aby móc na przykład zniszczyć polską gospodarkę, w celu ograniczenia konkurencji na europejskim rynku. Jak twierdził jeden z posłów LPR, w okresie przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej, „Polska gospodarka z przyczyn politycznych, w moim przekonaniu na rozkazy środowisk niepo-

⁴⁵ Tamże, s. 10–11.

⁴⁶ *IV Rzeczypospolita...*, s. 11.

⁴⁷ Tamże, s. 12.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ K.R. Popper, *Spoleczeństwo otwarte i jego wrogowie*, T. 2, Warszawa 1987, s. 71–72.

lskich i antypolskich, jest od wielu lat, jak się mówi popularnie, zwijana, niektórzy mówią schładzana, ale jest po prostu niszczone⁵⁰.

Teoria spisku pomaga przy wyjaśnianiu sytuacji niejasnych i często niekomfortowych dla własnej partii. Przykładem mogą być tłumaczenia A. Leppera, dlaczego został odwołany ze stanowiska wicemarszałka Sejmu. Oczywiście, powodem miał być strach dotychczas rządzących przed tym, że prezes Samoobrony będzie miał dostęp do różnych dokumentów, również tajnych, które mogłyby rzucić światło na rzeczywisty bieg polityki⁵¹. Teorie spiskowe są zatem przykładem upraszczania rzeczywistości politycznej. Ich celem jest znalezienie kozła ofiarnego, na którego można przerzucić odpowiedzialność za to co złe. Bardzo często kozłami ofiarnymi są różnego rodzaju mniejszości narodowe lub etniczne⁵².

Teoria spiskowa pomagała A. Lepperowi z jednej strony w wyjaśnianiu społeczeństwu źródeł kryzysu w Polsce, a z drugiej w krytyce rządzących liberalnych elit politycznych. W ten sposób ludzie mogli dowiedzieć się, że liberałowie porozumieli się z finansjerą zagraniczną w celu drenażu polskiej gospodarki, dlatego też „(...) uparcie realizują plan kolonialnego uzależnienia Polski od międzynarodowych instytucji finansowych oraz organizacji gospodarczych i politycznych”⁵³.

Samoobrona w celu potwierdzenia prezentowanej przez nią spiskowej teorii dziejów oraz przekonania społeczeństwa, że w spisku tym uczestniczą politycy liberalni, podawała konkretne przykłady antypolskiego działania. Jak twierdziła, „(...) Polskie przedsiębiorstwa narażone są w pierwszym rzędzie na restrykcje międzynarodowych organizacji gospodarczych, za pośrednictwem systemu bankowego, opanowanego przez obcy kapitał”⁵⁴. Ugrupowanie to podkreślało, że „(...) strategiczne decyzje, dotyczące polskiego przemysłu, zapadają poza granicami Polski. Decyzje owe są wynikiem nacisków wywieranych przez obce, konkurencyjne i wielkie organizacje gospodarcze. Niebezpieczeństwo, iż banki staną się narzędziem walki konkurencyjnej, stało się realne i stanowi bardzo poważne zagrożenie dla całej polskiej gospodarki. Znamienne jest to, iż kłopoty

⁵⁰ A. Stryjewski, wypowiedź podczas debaty sejmowej w dniu 6.12.2002 r., <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf/main/51711B86>, 20.03.2013.

⁵¹ J. Sielski, *Populizm na przykładzie „Samoobrony” Andrzeja Leppera*, [w:] M. Marczevska-Rytko (red.) *Populizm na przełomie...*, s. 264.

⁵² F. Czech, *Populizm a teorie spiskowe*, „Politeja” 2005, Nr 2, s. 427.

⁵³ *Program społeczno-gospodarczy, Samoobrona RP*, Warszawa 2003, s. 30.

⁵⁴ Tamże, s. 13.

z utrzymaniem linii kredytowych mają w Polsce głównie te branże, które są w stanie skutecznie konkurować na rynkach międzynarodowych”⁵⁵.

Należy także wspomnieć, że winą za wszelkie zaniedbania w rolnictwie również obarczano liberałów. Samoobrona podkreślała, że „(...) negatywne zjawiska dotyczące tę dziedzinę gospodarki, za sprawą neoliberalnej polityki, doprowadziły do znacznego pogorszenia się dochodowości gospodarstw rolnych”⁵⁶. I działania te również są celowe, ponieważ „(...) w myśl ideologii neoliberalnych poddanie tej dziedziny gospodarki silnej presji ekonomicznej ma doprowadzić do upadku słabszych gospodarstw i przetrwania najsilniejszych (w celu utworzenia – przyp. P.P.) wielkoobszarowych latyfundiów, zatrudniających robotników rolnych o statusie pariasów”⁵⁷.

Od krytyki ideologii liberalnej, która według Samoobrony – pomimo walki Polaków w okresie PRL-u o takie wartości jak wolność i wolny rynek – nie posiada żadnych pozytywnych idei, politycy Samoobrony przechodzili często na poziom krytyki personalnej. W odróżnieniu od wroga zewnętrznego, którym były według tego stronnictwa różnego rodzaju instytucje finansowe, nie wymieniane najczęściej z nazwy, w przypadku wroga wewnętrznego sytuacja była odmienna. Wróg ten był upodmiotowiony i ucieleśniony przede wszystkim w Leszku Balcerowiczu, odpowiedzialnym za przeprowadzenie liberalnych reform. Ponadto, Samoobrona zwracała uwagę, że człowiek wartościowy nie może być liberałem, gdyż „(...) największe poparcie neoliberalizm znajduje wśród bezideowych, głęboko zdemoralizowanych i zdeprawowanych tzw. elit finansowo-politycznych, mających za nic podstawowe prawa wszystkich ludzi – prawo do godnego życia i inne niezbywalne prawa ludzkie”⁵⁸.

Powyższe wybrane przykłady mityzacji i mitów stanowiły w rzeczywistości próbę budowy ludu populistycznego, niestety często w sposób odgórny, za pomocą „logiki ekwiwalencji”. Aczkolwiek, jak wcześniej wspominałem, mityzacje wykorzystywane są również przez obóz władzy, chcący utrzymać rozproszenie w społeczeństwie, inaczej mówiąc, wzmocnić społeczeństwo oparte na logice różnicy. Przykładem takiej mityzacji było przede wszystkim nazywanie zwolenników PiS-u oraz „obrońców krzyża” oszołomami, fanatykami czy nawet faszystami⁵⁹. Jednocześnie

⁵⁵ Tamże, s. 12.

⁵⁶ Tamże, s. 23.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tamże, s. 11.

⁵⁹ B. Wildstein, *Wojna z faszyzmem, czyli mowa nienawiści III RP*, „Uważam Rze” 2011, Nr 16, s. 54–56.

PiS był często mityzowany jako partia zaściankowa. Przekonywano społeczeństwo, że rządy tej partii przyczyniły się do zahamowania rozwoju gospodarczego w kraju, twierdząc, iż „(...) po 12 latach niepodległości, Polska znowu przestała doganiać uciekający w szybkim rozwoju świat. Polskę ogarnia fala stagnacji i niewiary w przyszłość”⁶⁰. Często były również oskarżenia o tendencje autorytarne partii opozycyjnych. „W dniu październikowych wyborów Polacy muszą zdecydować, czy chcą zachodnioeuropejskiego poziomu życia, sprawnej organizacji i demokratycznych standardów czy wolą kłótnie, bałagan i wschodnioeuropejski model „demokracji”⁶¹. Jednocześnie PO nieraz próbowała budować pozytywny mit własnego ugrupowania, jako partii nowoczesnej, postępowej, która stworzy z Polski „zieloną wyspę” na wzór Irlandii.

Podsumowanie

populizm należy uznać za przykład strategii populistycznej, a zatem wyjaśnienie mechanizmów rządzących tym zjawiskiem możliwe jest jedynie poprzez badanie prowadzonego dyskursu. Siłą populizmu jest język, a dokładnie różnego rodzaju mechanizmy i manipulacje stosowane przez polityków w prowadzonym dyskursie. Taki język nie tylko oznacza stosowanie różnego rodzaju figur językowych, jak epitety, generalizacje, presupozycje itd., czy używanie strategii językowych takich jak budowanie antynomii społecznej na zasadzie „my” – „oni”, wzbudzanie strachu w społeczeństwie czy szukanie wroga ludu/narodu, ale bardzo ważnym elementem jest mityzowanie osób i wydarzeń, w celu stworzenia nowego mitu, który będzie swego rodzaju spoiwem łączącym zwolenników danego ugrupowania politycznego.

Należy zauważyć, iż strategia populistyczna jest obecnie wykorzystywana, w mniejszym bądź większym stopniu, przez wszystkie główne ugrupowania polityczne w Polsce. Taka strategia bowiem coraz częściej jest elementem gry wyborczej. Podobnie wszystkie partie próbują tworzyć mityzacje poszczególnych wydarzeń, gdyż na tej podstawie łatwiej im organizować ludzkie myślenie o rzeczywistości społecznej, a jednocześnie manipulować zachowaniami społecznymi w takim stopniu, jaki jest dla danego ugrupowania korzystny. Politycy, odwołujący się do mitów

⁶⁰ *Polska zasługuje na cud gospodarczy. By żyło się lepiej. Wszystkim!* [Program wyborczy PO w 2007 r.], s. 8.

⁶¹ *Program Platformy Obywatelskiej* [Program wyborczy PO w 2001 r. i 2005 r.], s. 18.

próbują bowiem w sposób uproszczony tłumaczyć swoim zwolennikom często bardzo złożone kwestie o charakterze społeczno-politycznym, aby w ten sposób utrwalić ich sposób myślenia na dany temat.

STRESZCZENIE

Autor artykułu przyjmuje, za Ernesto Laclau, iż populizm jest typowym przykładem strategii populistycznej. Tym samym politycy w prowadzonym dyskursie populistycznym używają różnych figur językowych w celu uczynienia swojego przekazu bardziej przekonywującym. Jednocześnie politycy w dyskursie populistycznym bardzo często odwołują się do mitów, które mają pomóc w przekonaniu wyborców do poglądów głoszonych przez polityków. W artykule zostały zatem wskazane sposoby tworzenia i wykorzystywania poszczególnych mitów w dyskursie polskiej polityki, jak na przykład mitu katastrofy smoleńskiej.

Paweł Przyłęcki

THE ROLE OF MYTHS IN POPULIST DISCOURSE

Author claims as Ernesto Laclau that populism is a typical example of populist strategy. That's why in the populist discourse politicians use different language figures to make verbal transmission more plausible. Moreover, in the populist discourse politicians very often refer to myths. Referring to myths in a discussion or a political debate is supposed to convince people to views propagated by populists. In this article author presents examples of creating and using different myths in Polish political discourse, for example myth of Smolensk catastrophe.

KEY WORDS: *myth, mythizations, populism, discourse, political parties*

Bibliografia

- D. Apter, *The New Mytho/Logics and the Specter of Superfluous Man*, „Social Research. An International Quarterly of the Social Sciences” 1985, Vol. 52, № 2.
- K. Borowczyk, *Współczesne mity polityczne*, [w:] M. Kosman (red.), *Kultura polityczna w Polsce*, T. 2, Poznań 1999.

- E. Cassirer, *Mit państwa*, Warszawa 2006,
- M. Czyżewski, S. Kowalski, A. Piotrowski (red.), *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, Kraków 1997,
- M. Freedon, *Ideology and Political Theory*, „Journal of Political Ideologies” 2006, Vol. 11, № 1,
- E. Laclau, *Rozum populistyczny*, Wrocław 2009,
- M. Marczevska-Rytko, *Populizm. Teoria i praktyka polityczna*, Lublin 1995,
- M. Marczevska-Rytko (red.), *Populizm na przełomie XX i XXI wieku. Panaceum czy pułapka dla współczesnych społeczeństw?*, Toruń 2006,
- Y. Meny, Y. Surel (eds.) *Democracies and the Populist Challenge*, New York 2002,
- C. Mudde, *The Populist Zeitgeist*, „Government and Opposition” 2004, Vol. 39, № 4,
- I. Pańków, *Mity w działaniach politycznych*, „Studia Nauk Politycznych” 1982, nr 5–6,
- E. Ponczek, A. Sepkowski (red.), *Mity historyczno – polityczne, wyobrażenia zbiorowe, polityka historyczna. Studia i materiały, T. 1*, Toruń 2010,
- J. Reykowski, *Myslenie polityczne*, [w:] K. Skarżyńska (red.), *Podstawy psychologii politycznej*, Poznań 2002,
- R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Warszawa 2008.

HELMUT WAGNER

*Vom Stoerenfried zum Bürger.
Die "deutsche Frage" im europäischen Kontext.
Ein politischwissenschaftliches Essay*

Mut Verlag
Asendorf 2012, 238 s.

(Erhard Cziomer)

RECENZJE

Recenzowana książka to politologiczny esej, w którym prof. Helmut Wagner z Wolnego Uniwersytetu w Berlinie sformułował ważne przesłanie skierowane do czytelnika, korzystając ze swoich wieloletnich przemyśleń oraz doświadczeń naukowo-dydaktycznych. W centrum jego rozważań znajduje się ewolucja specyficznie pojmowanej „kwestii niemieckiej” w kontekście europejskim w ciągu przeszło 300 lat. Innymi słowy, autor poszukuje odpowiedzi na nurtujące go pytanie: jakie w powyższym okresie były przesłanki i następstwa ewolucji roli Niemiec w Europie – od czynnika zakłócającego pokój (Stoerenfried) do czołowego płatnika (Zahlmeister) oraz gwaranta (Buergen) Europy?

W dziewięciu krótkich rozdziałach autor syntetycznie przedstawia

różne implikacje roli Niemiec w Europie w kontekście zachodzących w niej zmian międzynarodowego układu sił. Zmiany powyższe rozpatruje w trzech fazach ewolucji kwestii niemieckiej:

Pierwsza faza trwała od wojny trzydziestoletniej (1618–1648) do połowy XIX w. W tym okresie podzielone na około 300 państweczek Niemcy były miejscem rywalizacji politycznej ościennych mocarstw w toku wyniszczających konfliktów i wojen.

Druga faza składała się z następujących etapów: od zjednoczenia Niemiec w 1871 r. przez Prusy z kancleżem Ottonem Bismarckiem na czele i utworzenia II Rzeszy Niemieckiej do jej upadku w wyniku przegranej I wojny światowej (1914–1918), od braku stabilizacji wewnętrznej w okresie Republiki Weimarskiej (1919–1933) do ustanowienia dyktatury narodowo-so-

cialistycznej w III Rzeszy przez Adolfa Hitlera i doprowadzenie przez jej politykę agresji i eksterminacji do kolejnego upadku i podziału Niemiec w wyniku II wojny światowej (1939–1945).

Trzecia faza obejmowała procesy od podziału Niemiec w okresie zimnej wojny Wschód–Zachód przez utworzenie dwóch państw niemieckich – RFN i NRD (1949), zintegrowanych w przeciwstawnych ideologicznie blokach polityczno-militarnych, do pokojowego zjednoczenia Niemiec 1989/1990 w wyniku erozji bloku wschodniego oraz rozpadu ZSRR (1991). Powołując się na opinie wielu historyków, pisarzy i publicystów, autor dochodzi do wniosku, że tragedią historii niemieckiej oraz roli międzynarodowej Niemiec do 1945 r. było to, iż Niemcy dysponowały zbyt dużym potencjałem ludzkim i gospodarczym, aby zadowolić się odgrywaniem roli normalnego państwa narodowego, przez co wzbudzały każdorazowo obawy ze strony innych państw i mocarstw przed ich dążeniem do uzyskania przewagi i dominacji w Europie.

Sporo miejsca w swoich rozważaniach autor poświęca roli kwestii niemieckiej w „europejskiej wojnie domowej” (*Europäischer Bürgerkrieg*, s. 109–139), której przebieg – począwszy od wybuchu I wojny światowej, poprzez rewolucję bolszewicką w Rosji (1917/1918), do dojścia Hitlera do władzy i zbrodniczą politykę III Rzeszy od 1933 r., zwłaszcza zaś w czasie II wojny światowej – wycisnął przemożne piętno na obliczu współczesnej Europy i świata,

powodując nie tylko straty ludzkie i materialne oraz zmiany terytorialne, ale i ogromny zamęt ideologiczny. W tym kontekście Wagner dokonuje krytycznego obrachunku zarówno z bolszewizmem i komunizmem w wydaniu radzieckim, jak i narodowym socjalizmem w wydaniu obłąkańczej ideologii Hitlera.

Za ironię najnowszej historii niemieckiej autor uważa między innymi to, że podział Niemiec w 1949 r. stał się – za sprawą polityki integracji europejskiej i odprężenia na linii Wschód – Zachód, prowadzonej przez kanclerza RFN Konrada Adenauera (1949–1963) oraz jego następców, zwłaszcza Willy’ego Brandta (1969–1974) i Helmuta Kohla (1983–1998) – ważną przesłanką zainicjowania polityki integracji ogólnoeuropejskiej w latach 90. Zjednoczone Niemcy widziały bowiem w forsowaniu budowy jedności europejskiej najlepszy wariant rozwiązania swego długofalowego dylematu geopolitycznego w Europie (s. 97–106).

Niewątpliwie do najciekawszych oraz najobszerniejszych części książki można zaliczyć fragmenty poświęcone uwarunkowaniom integracji europejskiej i jej skutkom dla rozwiązania kwestii niemieckiej (rozdział VIII, s. 139–208). Autor koncentruje się na wyeksponowaniu trzech wybranych kluczowych aspektów ewolucji integracji europejskiej, poczynając od utworzenia Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali jako czynnika integracji zachodnioeuropejskiej (1951/1952), poprzez ustanowienie Unii Gospodarczo-Walutowej i wprowadzenie wspólnej waluty euro

(1997–2002), do ostatnich wyzwań i kontrowersji wokół zadłużenia strefy euro (2010–2012). Bardzo wysoko ocenia założenia i znaczenie realizacji metod integracyjnych Jeana Monneta i Roberta Schumana – „małych kroków” oraz współpracy międzyrządowej – dla integracji zachodnioeuropejskiej w XX w. i przejścia do integracji ogólnoeuropejskiej w XXI w., ale zostały one już w dużym stopniu wyczerpane. Stąd też w czasie obecnego kryzysu zadłużenia, obok dotychczasowych, nieskutecznych instrumentów finansowych poszukuje się innych rozwiązań, zarówno działań o charakterze oszczędnościowym (jak np. pakt fiskalny z 2 marca 2012 r.), jak też znajdujących wyraz w projektach różnych wariantów unii politycznej. Nie ma jednak do tej pory rozwiązań adekwatnych do wyzwań i zagrożeń dla UE. Autor rozpatruje także trzy wizje przyszłości Europy, począwszy od koncepcji funkcjonalistycznych Waltera Hallsteina, przewodniczącego Komisji Europejskiej (1958–1967), przez plan przyszłości UE w ramach uzgodnionej przez państwa członkowskie Konstytucji dla Europy, a probowanej przez niemieckiego ministra spraw zagranicznych – Joschkę Fischera (1998–2005), po współczesną, długofalową koncepcję niemieckiego filozofa Jürgena Habermasa, czyli projekt UE jako demokratycznego państwa europejskiego, stanowiącego stowarzyszenie równoprawnych obywateli i narodów Europy jako części społeczności światowej. Pierwsza wizja odegrała ważną rolę w początkowej fazie integracji zachodnioeuropejskiej lat 60., druga doprowadziła czę-

ściowo do uchwalenia przez Konwent Konstytucji dla Europy, która ostatecznie upadła w wyniku negatywnych wyników referendum we Francji i w Holandii (2005). Natomiast wizja Habermasa ma zbyt ogólny i teoretyczny charakter, aby mogła znaleźć zastosowanie praktyczne. W dodatku autor zwraca uwagę na złożoność procedur międzyrządowych i wspólnotowych, które uniemożliwiają szybkie osiągnięcie kompromisu w formie wynegocjowanych Traktatów Europejskich.

Końcowy rozdział autor poświęca podsumowaniu roli Niemiec w najnowszej historii Europy, zwłaszcza zaś w kontekście przyszłości integracji europejskiej. Oceniając dotychczas konstruktywną rolę Niemiec w procesie dochodzenia do jedności europejskiej, zwraca uwagę, że zjednoczenie Europy nie może nastąpić poprzez dążenia do dominacji, lecz poprzez długofalowe i żmudne działania w kierunku udoskonalenia różnych form współpracy i zarządzania integrującego się związku państw, nie wykluczając także unii politycznej w dalszej perspektywie. Proces powyższy posiada charakter obiektywny, gdyż wymóg jedności europejskiej jest ściśle związany z poszukiwaniem stabilnego globalnego ładu międzynarodowego, w którym tylko zjednoczona Europa może odnaleźć odpowiednie miejsce, stosownie do własnych doświadczeń i atutów.

Reasumując, można stwierdzić, że Helmutowi Wagnerowi udało się przedstawić w sposób ciekawy i dociekliwy ewolucję kwestii niemieckiej w kontekście europejskim. Jako stu-

dent, a następnie profesor politologii Wolnego Uniwersytetu w Berlinie, przez ponad 40 lat nie tylko studiował i wykładał, ale osobiście przeżywał zachodzące w tym mieście przemiany istotne dla Niemiec i całej Eu-

ropy. Książka jest godna polecenia wszystkim czytelnikom zainteresowanym nowożytną i współczesną historią Niemiec.

Erhard Cziomer

TADEUSZ BODIO (RED.)

Kaukaz: transformacja przywództwa i elit politycznychOficyna Wydawnicza ASPRA-JR
Seria Władza Elity Przywództwo, tom 6
Warszawa 2012, 351 s.***Kaukaz: mechanizmy legitymizacji
i funkcjonowania elit politycznych***Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR
Seria Władza Elity Przywództwo, tom 7
Warszawa 2012, 468 s.

(Aleksandra Głodek)

Dwie najnowsze publikacje wydane w sereii edytorskiej Władza-elity-przywódtwo poświęcone tematyce przywództwa i elit politycznych Kaukazu – „*Kaukaz: transformacja przywództwa i elit politycznych*” oraz „*Kaukaz: mechanizmy legitymizacji i funkcjonowania elit politycznych*” – to pozycje długo wyczekiwane na rodzimym rynku wydawniczym. Są one rezultatem międzynarodowego programu naukowego realizowanego w Zakładzie Badań Wschodnich Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego pt. „Przywódtwo, eli-

ty i ośrodki władzy na Kaukazie” w latach 2011–2012. Omawiane publikacje są dziełem grupy autorów, badaczy nauk politycznych, związanych z krajowymi uniwersytetami w Gdańsku, Łodzi, Olsztynie, Lublinie, Poznaniu, Szczecinie i Warszawie, a także z naukowcami z Uniwersytetu Państwowego w Tbilisi im. I. Dżawachiszweli (Gruzja), Państwowego Uniwersytetu im. K.L. Chetagurowa w Władykaukazie (Osetia Północna-Alania), Uniwersytetu Moskiewskiego im. M. Łomonosowa (Rosja), Rosyjskiej Akademii Nauk i wielu innych. Trudu redakcyj-

nego podjął się Tadeusz Bodio, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, kierownik Zakładu Badań Wschodnich Instytutu Nauk Politycznych oraz członek Komitetu Nauk Politycznych PAN. Jest on jednocześnie kierownikiem programu, autorem koncepcji badań, autorem i współautorem rozdziałów oraz redaktorem naukowym obu monografii. Ponadto, dorobek naukowy profesora Bodio obejmuje ponad 200 prac naukowych, w tym około jedną czwartą z nich w językach obcych wydanych w kraju i za granicą. Najważniejsze to: *Świadomość a zachowania polityczne*, *Konstytucja RP – oczekiwania i nadzieje*, *Między romantyzmem a pragmatyzmem*, *Psychopolityczne oblicze polskiej transformacji*, *Przywództwo polityczne*.

Praca całego zespołu badawczego została wyróżniona nagrodą pierwszego stopnia przez kapitułę VI edycji Międzynarodowego Konkursu na prace naukowe z kaukazoznastwa i południowo-rosyjskiej regionalistyki zorganizowanego przez Federalny Uniwersytet Południowy w Rostowie nad Donem. Kapituła wyróżniła recenzowane książki nagrodą pierwszego stopnia. Uzasadniając swój wybór kapituła podkreśliła „unikalną analizę porównawczą współczesnych elit i typologii przywództwa na Kaukazie, czynniki i osobliwości ich transformacji“. Jest to niezwykle ważna i cenna nagroda mając na uwadze fakt, iż niezmiernie rzadko polskie publikacje o Kaukazie zostają docenione na Kaukazie.

Ujęcie problemowe zagadnień transformacji na Kaukazie zmusiło redaktora naukowego do podziału omawianej problematyki i umieszcze-

nie jej w dwóch oddzielnych, acz komplementarnych monografiach. Pierwsza z nich „*Kaukaz: transformacja przywództwa i elit politycznych*“ składa się z trzech części, druga, „*Kaukaz: mechanizmy legitymizacji i funkcjonowania elit politycznych*“ z dwóch. Każda z omawianych monografii poprzedzona jest Wprowadzeniem, które ma na celu przybliżenie czytelnikowi istotę i specyfikę transformacji przywództwa i elit politycznych. Stanowi ono niezwykle potrzebny wstęp w zasadniczą część pracy. Redaktor naukowy precyzyjnie nakreślił zakres monografii – region Kaukazu oraz przedmiot badań – problemy transformacyjne skupione w systemach władzy poszczególnych republik, rywalizacja o przywództwo oraz walka o kształt lokalnych reżimów. Tym samym pozwoliło to zachować precyzyjność, rzetelność i niezwykłą dokładność analizy materiału badawczego podejmowanych tematów.

Warto dodać, iż spisy treści oraz notki biograficzne autorów zostały przetłumaczone na język angielski i rosyjski. Podobnie, każdy rozdział zaopatrzony jest w streszczenia w języku angielskim i rosyjskim, co stanowi miły ukłon w stronę badaczy i czytelników anglo- i rosyjsko-języcznych. Taki sam zabieg został zastosowany w przypadku tekstów rosyjskich.

Publikacja „*Kaukaz: transformacja przywództwa i elit politycznych*“ przedstawia pierwszy etap badań wspomnianego wcześniej projektu i jest niejako tłem dla problemów przedstawionych w części drugiej. Zabieg ten miał na celu przybliżenie czytelnikowi poszczególnych wydarzeń, uwarun-

kowań i zaszłości mających wpływ na problemy transformacyjne regionu. Autorzy poszczególnych rozdziałów analizują specyfikę transformacyjną Kaukazu ze szczególnym uwzględnieniem przywództwa i elit politycznych. Z zaprezentowanych badań wynika, iż niestabilna sytuacja oraz trudności transformacyjne, z jakimi borykają się państwa regionu, są kompilacją wielu czynników.

Doniosłą rolę odgrywają przede wszystkim kwestie historyczne (sowietyzacja), uwarunkowania kulturowe (rola tradycji w życiu politycznym i sprawowaniu władzy) oraz konflikty (etniczne, religijne). Wszystkie one determinują procesy transformacyjne i modernizacyjne regionu i nakładają się na przebieg kształtowania stosunków regionalnych. Skutkuje to wojnami i nacjonalizmami, co przekłada się na stale obecne tendencje dezintegracyjne w regionie oraz coraz intensywniejsze działania grup terrorystycznych. Kolejnym problemem jest występujący we wszystkich republikach autorytaryzm. Z badań wynika jednoznacznie, iż konstytucje przyznają prezydentom republik pozycję centralną w systemie, co umożliwia im realne sprawowanie władzy. Taka koncentracja władzy wymusza prezydencki model przywództwa politycznego w regionie i dominację ośrodka prezydenckiego nad władzą ustawodawczą i sądowniczą. Prowadzi to bezpośrednio do uzurpacji i zawłaszczenia władzy.

Następnym czynnikiem mającym wpływ na transformację reżimów politycznych, przywództwa i elit władzy jest zjawisko nacjonalizmu, występu-

jące głównie na obszarze Kaukazu Południowego. Po roku 1991 nacjonalizm przyczynił się do odnawiania konfliktów etnicznych, co z kolei spowalniało procesy transformacji ustrojowej i sprzyjało autorytarnemu modelowi demokracji. Z nacjonalizmem ściśle powiązany jest problem etniczności i etnokracji w republikach. Sprzyja to wykorzystywaniu przez elity polityczne konfliktów regionalnych dla umocnienia i konsolidacji swoich rządów. Z kolei oddzielanie się warstwy elit od reszty społeczeństwa i hołdowanie wyłączenie własnym interesom przekłada się na spadek zaufania do władzy i instytucji.

Niezwykle istotnym elementem wpływającym na problemy transformacji reżimów politycznych są także ambiwalentne relacje elit republikańskich z elitami kremłowskimi. Z jednej strony istnieją tendencje do uzyskania większej autonomii republik, z drugiej zaś wykorzystuje się relacje z Kremlem do budowy nieoficjalnych kontaktów dla lobbowania na rzecz własnych interesów. Taki koniunkturalizm prowadzi do zawłaszczania władzy oraz do rozwarstwienia samych elit.

Rezultaty drugiego etapu badań zostały zaprezentowane w monografii zbiorowej pt. *„Kaukaz: mechanizmy legitymizacji i funkcjonowania elit politycznych”*. Autorzy, w pierwszej kolejności, poddają analizie elity i przywództwo na Kaukazie Południowym, a następnie na Kaukazie Północnym. Objęcie badaniami całego Kaukazu pozwala dostrzec specyfikę mechanizmów i legitymizacji władzy elit politycznych właściwą całemu regio-

nowi. Każdy z ujętych w monografii artykułów prezentuje wybrane problemy symptomatyczne dla poszczególnych podmiotów politycznych. W szczególności w książce skrupulatnie uwydatnione zostały zagadnienia formowania i funkcjonowania elit we wszystkich podmiotach politycznych. Lektura poszczególnych rozdziałów prowadzi do konstatacji, iż nietrwałe reżimy stanowią o ciągłej niestabilności w regionie.

Z przeprowadzonych analiz wynika, iż na przestrzeni poradzieckiej dominują państwa tzw. szarej strefy o charakterze autorytarnym. Ich atrybutem jest stosowanie rozwiązań siłowych i przemocy dla osiągnięcia partykularnych celów politycznych. Odwoływanie się do środków siłowych w życiu politycznym elit świadczy przede wszystkim o ich słabości i dążeniu do realizacji swych interesów „za wszelką cenę”. Takie niedemokratyczne standardy stosowane są przede wszystkim wobec opozycji oraz wszystkich negujących zaistniały porządek.

Kolejnym zagadnieniem szeroko omówionym w publikacji jest kwestia występowania silnych ruchów regionalistycznych dążących do emancypacji i autonomii terytorialnej. Na przykładzie Gruzji ukazany został konflikt na linii elit centralnych i elit regionalnych skupiający się na kwestiach prawno-ustrojowych. Uzyskanie samodzielności regionu przez wspólnotę narodową lub etniczną stanowi zagrożenie dla integralności państwa, a w przypadku Abchazji i Osetii doprowadziło do uzyskania faktycznej niezależności od Gruzji.

Następnie wiele miejsca zajmują problemy formowania modelu elit politycznych w Azerbejdżanie, Abchazji, Osetii Południowej, Adygei, Czeczenii i Dagestanie. U podstaw badań leży założenie, że klanowość, etnokracja i islamizacja życia politycznego przyczyniają się do formowania i replikowania procesów zachodzących w lokalnych systemach. Owe problemy unaczyniają się w systemach władzy, walce o kształt ustrojowy lokalnych reżimów politycznych oraz okresowych konfliktach o kształt przywództwa i elit. Występują z różną intensywnością i w osobliwych konfiguracjach – zależnie od państwa, podmiotu federacyjnego czy grupy etnoregionalnej. Analizie poddawany jest także model przywództwa i elit politycznych w Górskim Karabachu, Karczajo-Czerkiesji, Kabardo-Bałkarii, Osetii-Północnej Alanii. Autorzy skrupulatnie analizują mechanizmy tworzenia i działania przywódców i elit politycznych. Z ich dociekań wynika, iż rosyjska dominacja na Kaukazie, konflikty wewnętrzne, zderzenie tradycji z modernizmem, brak pluralizmu politycznego, marginalizacja opozycji, korupcja oraz nepotyzm wpływają na specyfikę kształtowania i aktywności elit w regionie. Dominuje oddzielenie elit od reszty społeczeństwa oraz ich „cyrkulacja” w organach władzy i administracji państwowej.

Reasumując, z przeprowadzonych przez Autorów badań wynika, iż demokracja w wielu krajach nadal ma charakter fasadowy. Jest to związane z niewielkim poziomem legitymizacji elit politycznych, brakiem społeczeństwa obywatelskiego, nieprzeprze-

ganiem praw człowieka, kontrolowaniem wyborów przez elity polityczne. Wszystko to wpływa na specyfikę ustrojową oraz mechanizmy funkcjonowania elit współczesnego Kaukazu.

Książki w pierwszej kolejności można zarekomendować nie tylko studentom, ale i wykładowcom stosunków międzynarodowych, politologii oraz wszystkim zainteresowanym tematyką władzy, przywództwa i elit politycznych na Kaukazie. Będą one także interesującą lekturą dla badaczy przestrzeni poradzieckiej. Pozycje w sposób zrozumiały wyjaśniają problemy transformacyjne państw regionu – są więc również godne polecenia tym, którzy starają się zrozumieć mechanizmy zmian zachodzących wewnątrz reżimów oraz ich elit.

Obydwie publikacje stanowią niezwykle ważny głos w badaniach nad przestrzenią poradziecką. Bez wątpienia Autorzy przygotowali interesujące monografie, które w sposób ciekawy i przystępny tworzą zbiór tekstów powiązanych ze sobą problemami przywództwa i elit politycznych na Kaukazie. Autorzy poszczególnych rozdziałów nie tylko udzielają wyczerpujących analiz i omówień problemów

transformacyjnych Kaukazu, ale sporządzają także niezwykle opracowanie po kaukaskich narodach, obyczajach, tradycji i konfliktach. Pomimo rozległości tematu nie znajdziemy w recenzowanych pracach tendencyjnego powtarzania wątków w różnych kontekstach.

Omawiane monografie warte są uważnej lektury również z punktu widzenia politologicznego podejścia i warsztatu metodologicznego. W publikacjach zdefiniowane zostały najważniejsze pojęcia, ukazano stan badań nad regionem Kaukazu a także ujęto wskazówki teoretyczne związane z analizowaniem konkretnych fenomenów transformacji. Efekt takiego właśnie podejścia został syntezy i przystępnie przedstawiony. Warto docenić przyczynowo-skutkowe refleksje Autorów, które pozwalają dogłębnie zrozumieć rzeczywisty obraz regionu. Bez wątpienia przedstawione książki wzbogacają katalog dotychczasowych publikacji dostępnych na rynku polskim, a także stanowią lekturę obowiązkową dla wszystkich zajmujących się podobną tematyką badawczą.

Aleksandra Głodek

PAUL D. WILLIAMS (RED.)

Studia Bezpieczeństwa

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Kraków 2012, 568 s.

(*Maria Heliodora Ryszkowska*)

Praca pod redakcją naukową Paula D. Williama, pt. *Studia Bezpieczeństwa* została opublikowana przez Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w 2012 r. Jest to przekład angielskojęzycznej publikacji *Security Studies. An Introduction* z 2008 r. Książka ma postać podręcznika akademickiego, zawierającego obszerny zbiór kluczowych teorii naukowych, terminów oraz problemów badawczych związanych z tematyką bezpieczeństwa.

Wśród autorów poszczególnych rozdziałów recenzowanej pracy są światowej sławy eksperci, zawodowo zajmujący się tą problematyką, profesorowie nauk politycznych i stosunków międzynarodowych, dziekani wydziałów i dyrektorzy ośrodków badawczych, podejmujących zagadnienia z dziedziny studiów bezpieczeń-

stwa. Są to pracownicy naukowcy i wykładowcy wyższych uczelni z Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Kanady, Australii, a także Francji, Turcji, Hiszpanii i Szwajcarii. Wśród nich do najbardziej znanych należą Lawrence Freedman – członek Akademii Brytyjskiej, odznaczony Orderem Imperium Brytyjskiego oraz Orderem św. Michała i św. Jerzego, Colin McInnes – członek grupy ekspertów Światowej Organizacji Zdrowia, badacz związków pomiędzy zdrowiem a polityką zagraniczną i bezpieczeństwa, Paul R. Pillar – były agent CIA i profesor na Uniwersytecie Georgetown w Stanach Zjednoczonych oraz Thomas G. Weiss – były Starszy Inspektor ds. ekonomicznych Konferencji Narodów Zjednoczonych ds. Handlu i Rozwoju, uhonorowany Grand Prix Humanaire de France.

W zespole niemal 40 autorów omawianej publikacji znajdują się także osoby mniej doświadczone, które dopiero rozpoczynają badania w zakresie bezpieczeństwa: studenci, doktoranci i adiunkci nauk politycznych i stosunków międzynarodowych. Ten niezwykle wachlarz narodowości i biografii współautorów oraz dziedzin ich badań, a zatem i podejść do prezentowanego tematu, wskazuje na rzetelne i uczciwe potraktowanie postawionego we wstępie przez redaktora P. D. Williamsa postulatu o nieskładaniu bezpieczeństwa w ręce jednej tylko grupy specjalistów oraz tezy, że problem bezpieczeństwa można traktować na wiele różnych sposobów.

Publikacja *Security Studies. An Introduction.* opublikowana w 2008 r. przez wydawnictwo Routledge, jest pierwszą pracą powstałą pod redakcją P. D. Williamsa, która podejmuje tak szerokie spektrum tematów związanych z bezpieczeństwem. Poprzednie jego opracowania poruszają kwestie operacji pokojowych i konfliktów zbrojnych w Afryce. Są to m.in. *Africa in International Politics* z 2004 r., *Peace Operation and Global Order* z 2005 r. i *The New Multilateralism in South African Diplomacy* z 2006 r.

Należy podkreślić, że w obliczu braku wśród polskiej literatury przedmiotu tak kompleksowego i szczegółowego podręcznika, omawiającego kwestie bezpieczeństwa międzynarodowego, prezentowana publikacja stanowi niezwykle cenny nabytek dla polskiego czytelnika, zwłaszcza dla studentów, badaczy i innych osób, które potrzebują uporządkowania wiedzy oraz przejrzystego wprowadzenia

do tak obszernej dyscypliny, jaką są nauki o bezpieczeństwie.

Publikacja pt. *Security Studies. An Introduction.*, będąca w opinii wydawnictwa Routledge, najobszerniejszym z dostępnych podręczników przedmiotu, charakteryzuje się spójną i przystępną strukturą. Dzieli się na 4 części. Każdy z rozdziałów opatrzony jest wprowadzeniem i zakończeniem, a także krótkim spisem treści i zwięzłym streszczeniem. Na końcu każdego tekstu znajdują się wskazówki dotyczące dalszej lektury w postaci rekomendacji kilku pozycji z krótkim ich opisem. W większości są to teksty źródłowe, publikacje angielskich i amerykańskich autorów, ale wśród nich pojawiają się także odnośniki do serwisów internetowych, a także filmów i audycji radiowych.

Zaskakuje jednak brak strony internetowej stanowiącej integralną część opracowania, na której znaleźć by się mogły dodatkowe materiały edukacyjne, co jest coraz popularniejszą praktyką stosowaną przy wydawaniu zachodnich podręczników akademickich. Taki serwis internetowy, będący *de facto* kontynuacją podjętych w publikacji wątków, mógłby być szczególnie przydatny w kontekście niezbyt precyzyjnej porady, jakiej udzielił czytelnikom prof. Williams we wstępie do przygotowanego przez siebie tomu, aby uzupełnili lekturę książki sięgnięciem po „jakieś” opracowania z dziedziny badań regionalnych oraz teksty spoza dyscypliny stosunków międzynarodowych.

Niezwykle bogatą treść książki poprzedza kilkunastonicowe wprowadzenie Paula D. Williamsa na temat

badania bezpieczeństwa, w którym pokrótce wyjaśnia on, czym są tytułowe studia bezpieczeństwa i jaki jest obszar ich badań. Odnosi się w nim także do problemu etnocentryzmu, o który często oskarżani są zachodni badacze przyznając, że brak zainteresowania poznawaniem innych regionów świata i przez to innych poglądów i przekonań na temat własnego regionu, przyczynia się do rozwoju napięć i może powodować nowe zagrożenia dla bezpieczeństwa. Jest to bardzo ważne wyznanie, które wciąż zbyt rzadko pojawia się w zachodnich publikacjach, a jeszcze rzadziej jest spełniane w praktyce.

Głównym celem opracowania, jak wskazuje prof. Williams we wstępie, jest stworzenie przeglądu perspektyw, koncepcji, instytucji i wyzwań, pomiędzy którymi rozpięte są współczesne badania bezpieczeństwa.

Pierwsze dwie części publikacji traktują o teorii, natomiast dwie następne o praktyce działań z dziedziny bezpieczeństwa międzynarodowego.

Pierwsza część książki zawiera najważniejsze ujęcia teoretyczne ośmiu głównych nurtów w badaniach bezpieczeństwa: realizmu, liberalizmu, teorii gier, konstruktywizmu, badań pokoju, teorii krytycznej, ujęć feministycznych i międzynarodowej socjologii politycznej.

Druga część omawia podstawowe pojęcia, które autorzy uznali za reprezentatywne dla przedmiotu debat prowadzonych w centrach badań bezpieczeństwa międzynarodowego. Są to: niepewność, wojna, terroryzm, ludobójstwo i masowe mordy, konflikty etniczne, wymuszanie, bezpie-

czeństwo jednostki, ubóstwo, zmiany w środowisku i zdrowotność.

Trzecia część poświęcona jest instytucjom odpowiedzialnym za zagwarantowanie bezpieczeństwa i zapobieganie oraz zwalczanie jego zagrożeniom. Trzy rozdziały tej części rozpatrują system instytucjonalny międzynarodowej polityki bezpieczeństwa na poziomie sojuszy, instytucji regionalnych i Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Czwarta część podejmuje trudny temat wyzwań współczesności w postaci międzynarodowego handlu bronią, proliferacji broni jądrowej, przeciwdziałania terroryzmowi, walki z rebeliantami, operacji pokojowych, odpowiedzialności za ochronę, prywatyzacji bezpieczeństwa, transnarodowej przestępczości zorganizowanej, ruchów ludności i bezpieczeństwa energetycznego.

Zakończenie stanowi tekst Stuarda Crofta, pt. *Perspektywy badań bezpieczeństwa*, w którym przedstawia wizję przyszłości tego obszaru badawczego, jako zacierającego różnice między poszczególnymi dyscyplinami naukowymi i udowadnia, że obszar badawczy studiów bezpieczeństwa daleko wykracza poza dziedzinę stosunków międzynarodowych, w które próbuje się go na siłę wtłoczyć. Przedmiot badań bezpieczeństwa podlega ciągłej ewolucji, co umożliwiała ciągłe rozwijanie nowych form refleksji nad jego zagadnieniami.

Publikację uzupełniają liczne rysunki, tabele i ramki systematyzujące wykładaną wiedzę i wprowadzające nowe informacje i dygresje. Na końcu książki znajduje się także ob-

szerny indeks ułatwiający korzystanie z niej.

Autorzy skupili się przede wszystkim na wyzwaniach współczesności i perspektywach ich przewyżczenia, którym poświęcili najwięcej miejsca oraz na siatce pojęciowej.

Na szczególną uwagę zasługuje rozdział autorstwa Paula D. Williamsa, pt. *Wojna*, w którym przedstawia trzy filozofie wojny: polityczną w rozumieniu Carla von Clausewitza, eschatologiczną, traktującą wojnę jako ratunek dla ludzkości i rozwiązanie dramatu, oraz przeciwstawną do niej katastroficzną, dla której wojna ma destrukcyjny wpływ na społeczeństwo.

Prezentowane opracowanie, pt. *Studia bezpieczeństwa* jest bogatym źródłem teorii naukowych i problemów badawczych pozostających w kręgu zainteresowań studiów nad bezpieczeństwem. Początkującym adeptom dziedziny bezpieczeństwa dostarcza odpowiednie podstawy do prowadzenia samodzielnych badań w tym obszarze. Pomimo przedstawionych nielicznych i drobnych mankamentów praca zbiorowa pt. *Studia bezpieczeństwa* stanowi ważną pozycję

wśród zagranicznych publikacji udostępnionych polskim czytelnikom, prezentując dorobek naukowy zachodnich uniwersytetów i innych ośrodków badawczych. Problematyka poruszana w książce jest niezwykle ważna, dotyka fundamentalnych pytań, o to, czym są studia bezpieczeństwa, jaki jest ich przedmiot poznania i jak mają być uprawiane. Wpisuje się tym samym w dyskusje podejmowane na polskim gruncie naukowym dotyczące formowania się stosunkowo nowej dyscypliny naukowej, jaką są nauki o bezpieczeństwie. Praca zbiorowa prezentuje najistotniejsze kwestie z problematyki zagrożeń i wyzwań dla bezpieczeństwa międzynarodowego. Jednym z jej istotnych przesłań jest zwrócenie uwagi, że wszystkich niebezpieczeństw nigdy nie uda się ostatecznie wyeliminować i nawet najlepsze przepisy i najlepsze systemy zabezpieczeń mogą się nie sprawdzić, dlatego przy ocenie zagrożeń warto skorzystać z podejścia interdyscyplinarnego, które redaktor recenzowanej publikacji stawia na pierwszy miejscu.

Maria Heliodora Ryszkowska

ŁUKASZ MAKOWSKI

System polityczny Łotwy i jego związki ze sferą gospodarczą w dobie trzeciej fali demokratyzacjiWydawnictwo Adam Marszałek
Toruń 2010, 311 s.

(Tomasz Otockki)

Rok 2010 przyniósł sympatykom kraju nad Dźwiną książkę dr. Łukasza Makowskiego *System polityczny Łotwy i jego związki ze sferą gospodarczą w dobie trzeciej fali demokratyzacji*. Praca jest w zasadzie pierwszą polską publikacją w całości poświęconą systemowi politycznemu Łotwy. Wcześniej mieliśmy do czynienia z ujmowaniem państw bałtyckich *en bloc* (wymieńmy choćby prace profesorów Jacka Zielińskiego i Waldemara Żebrowskiego), względnie publikacjami przyczynkowymi takimi jak *Parlament Łotwy* (J. Zieliński, 1997) czy *Konstytucja Republiki Łotewskiej* (wstęp Przemysław Kierończyk, 2001). Na tym tle wybijała się praca P. Kierończyka *Państwo łotewskie: geneza i ustrój konstytucyjny* (Gdańsk 2008). Decyzja, by zajmować się tematyką łotewską niezależnie od pozostałych krajów bałtyckich, zasługu-

je na pochwałę, co więcej, Ł. Makowski nie tylko przeprowadził pogłębioną analizę systemu politycznego, ale także umieścił ją w kontekście transformacji ekonomicznej po 1991 r. oraz Huntingtonowskiej teorii fal demokratyzacji, z których Łotwa – jak wodzi autor – przeżyła dwie: pierwszą i trzecią.

Książka składa się z pięciu rozdziałów: pierwszy (*Pojęcie państwa demokratycznego oraz systemu politycznego*) jest omówieniem teorii Huntingtona. Autor koncentruje się na zdefiniowaniu trzech kolejnych fal demokratyzacji, a także wyjaśnieniu innych pojęć (m.in. transformacji, przemieszczenia i zastąpienia, tranzycji, transformacji właściwej oraz konsolidacji). Nie sposób odmówić autorowi biegłości w rekapitulacji myśli Huntingtona. Ich przyswojenie ułatwiają

czytelnikowi wykresy i tabele, a także przejrzysty układ rozdziału. Kolejne trzy rozdziały zawierają opis i analizę łotewskiego systemu politycznego przy zastosowaniu teorii omówionych w części teoretycznej (rozdział II – *Kształtowanie się systemu politycznego i gospodarczego w okresie pierwszej fali demokracji*, rozdział III – *Liberalizacja reżimu jako symptom trzeciej fali. Reformy wewnętrzne lat 80.*, rozdział IV – *Znaczenie systemu partyjnego dla trzeciej fali demokracji*). W tej części książki autor omawia m.in. ustanowienie państwowości łotewskiej w 1918 r., odwrót od pierwszej fali demokracji w 1934 r., sowiecki model systemu politycznego w okresie ŁSRR (rozdział II), transformację polityczną i gospodarczą Łotwy z republiki sowieckiej do państwa niepodległego (rozdział III), powstanie i konsolidację systemu partyjnego, kwestię mniejszości narodowych po 1991 r., a także m.in. wpływ wyników wyborów parlamentarnych na charakter systemu politycznego (rozdział IV).

W rozdziale drugim autor sprawnie buduje narrację, wyciąga także prawidłowe wnioski z historii politycznej Łotwy. Opis pierwszej nadzwyczajnej fali demokracji obejmuje demokratyczne wybory i ustanowienie konstytucji z 1922 r., fragmentaryzację i polaryzację życia politycznego, zmienność gabinetów w warunkach demokratycznego ustroju. Równie poprawny jest wywód dotyczący odrotu od pierwszej fali demokracji w związku z zamachem stanu z maja 1934 r., a także opis sytuacji politycznej Łotwy po aneksji

przez ZSRR w 1940 r. Szkoda, że autor korzystał z niezbyt bogatej polskiej literatury przedmiotu, pomijając publikacje łotewskie bądź rosyjsko- czy anglojęzyczne, które mogłyby pewne problemy naświetlić nieco inaczej (np. zmienność gabinetów łotewskich nie odbiegała zasadniczo od sytuacji w innych krajach, zob. *History of Latvia: the 20th century*, Rīga 2006, s. 159).

Rozdział trzeci poświęcono narodzinom opozycji i przemianom systemowym lat 90. Autor trafnie zauważa odmienną od litewskiej i estońskiej taktykę działania Frontu Ludowego spowodowaną skomplikowaną strukturą etniczną Łotwy (s. 113–115), kreśląc nieco pesymistyczny obraz stosunku średniego pokolenia Łotyży do sprawy narodowej (s. 115). Trochę żal, że przy opisie łotewskiej drogi do niepodległości (metoda „krok po kroku”) autor nazbyt skupił się na opozycji Front Ludowy – Interfront, a pominął – ważny z punktu widzenia symbolicznego i propagandowego – udział mniejszości narodowych w procesie odzyskiwania niepodległości (myślę tu m.in. o takich osobach, jak Ita Kozakiewicz, Odisejs Kostanda, Mawrik Wulfson czy Ruta Marjasz). Makowski trafnie omawia przepisy przywróconej w 1990 r. konstytucji z 1922 r., a także opisuje napięcie między obowiązywaniem ustawy zasadniczej z międzywojnia a prawną z okresu ŁSRR w pierwszych latach niepodległości. W rozdziale III warto pochwalić zapożyczony od prof. Jacka Zielińskiego dodatek ilustrujący zmiany w konstytucji z 1922 r. wprowadzone po 1991 r. (s. 133–136). Nie-

potrzebna wydaje się natomiast pełna błędów tabela poświęcona wyborom do Rady Najwyższej Litewskiej [!] SRR, podpisana nb. jako „wyniki referendum niepodległościowego” (s. 125).

W rozdziale IV omówiono powstanie i konsolidację systemu partyjnego Łotwy, także na tle dwóch pozostałych krajów bałtyckich, wpływ czynnika ekonomicznego i proporcjonalnej ordynacji wyborczej na wynik wyborów oraz wpływ wyniku wyborów na charakter systemu politycznego. Autor nie ucieka od spraw aktualnych w momencie pisania pracy. Opisuje wybór Valdisa Zatlersa na prezydenta kraju (s. 153–154), zawirowania wokół rządu Aigarsa Kalvītisa (s. 174, 177–178), a także gabinet Valdisa Dombrovskisa i wybory w 2010 r. (s. 178–179). Odrębny podrozdział to „rozwiązania formalnoprawne w zakresie funkcjonowania systemu partyjnego” i „znaczenie mniejszości narodowych dla systemu politycznego”. Autor słusznie zauważa, że „nieufność Łotyszy i Estończyków wynika z powszechnie żywionej w okresie sowieckim obawy, iż na skutek polityki kolonizacyjnej staną się mniejszością we własnych krajach”, co pociągnęło za sobą restrykcyjną politykę naturalizacyjną (s. 159). Opisuje również problemy związane z funkcjonowaniem oświaty mniejszości narodowych (s. 162–163), znane skądinąd ze stosunków polsko-litewskich.

Rozdział piąty (*Korelacje występujące pomiędzy procesem demokratyzacji a wprowadzeniem wolnego rynku*) umiejscawia łotewski system polityczny w kontekście przemian gospo-

darczych, które nastąpiły w 1991 r., podobnie jak w pozostałych krajach postsowieckich, wraz z przemianami politycznymi. Autor omawia główne koncepcje transformacji gospodarczej w krajach regionu, jej genezę na Łotwie, przekształcenia systemu gospodarczego po 1991 r., konsolidację gospodarczą po uruchomieniu przemian, a także główne kierunki działań i reformy gospodarcze w okresie konsolidacji. Uwzględniono m.in. proces prywatyzacji i reprivatyzacji, reformy podatkowe i emerytalne, rozwój sektora bankowego i giełdy, rynek pracy i ubezpieczeń, współpracę gospodarczą czy wreszcie politykę fiskalną i monetarną. Rozdział zaopatrzonej jest w liczne tabele ilustrujące np. wybrane wskaźniki gospodarcze Łotwy 2000–2006, wskaźniki wolności gospodarczej państw bałtyckich, wpływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych, strukturę geograficzną importu i eksportu etc. Widać, że autor sprawnie porusza się w kręgu tematyki ekonomicznej, a w przypadku gospodarki Łotwy dokonał solidnego *researchu*. Jest to, w moim przekonaniu, najlepiej napisana – poza rozdziałem teoretycznym – część pracy.

Teraz przejdę do części krytycznej. Trzeba powiedzieć, że książka przed oddaniem do druku nie przeszła redakcji i korekty. Na każdej stronie znajdują się błędy stylistyczne, a także myśli i sformułowania, które trudno zrozumieć („sprecyzować należy, że ruchów antyparlamentarnych nie należy utożsamiać z negacją wartości demokratycznych”, s. 62; „aklamowano bezprawną aneksję państw bałtyckich”, s. 117; tytułem jedne-

go z podrozdziałów jest „działalność opozycyjna krajów bałtyckich”, s. 89). Razi stosowanie terminów anglojęzycznych w przypadku kraju, którego językiem urzędowym jest łotewski, a realnie używanymi: łotewski/rosyjski („aliens paszport”). Autor nie tylko pomija łotewskie znaki diakrytyczne w nazwiskach, nazwach formacji zbrojnych czy partii politycznych, co można wytłumaczyć problemami technicznymi, ale także przekręca nazwiska („Augustus Kirhensteins” zamiast „Augusts”, s. 71, 77; „Iwar Iabs” zamiast „Ivars Ījabs”, s. 154; „Jānis Ikstena” zamiast „Jānis Ikstens”, s. 154, 167; „I. Sudrab” zamiast „I. Sudraba”, s. 307, czy – *last but not least* – „Paweł Sierakowski” zamiast „Paweł Siarkiewicz”, s. 264). Autor nazbyt często pisze o „Pribałtyce” w kontekście Łotwy, co czasem prowadzi do efektów komicznych (np. na s. 99 mówi się o „obywatelach Pribałtyki”). Niepoprawne jest nazywanie Komunistycznych Partii Litwy, Łotwy i Estonii funkcjonujących w ramach KPZR Komunistycznymi Partiami Litewskiej, Łotewskiej czy Estońskiej SRR (s. 88–89 i in.).

Od spraw nazewniczych warto przejść do faktografii. Pisząc o okresie międzywojennym, autor nie ustrzegł się wpadek błahych („Republika Łotwy odzyskała niepodległość na fali pierwszej wojny światowej”, s. 57), ale i poważniejszych („dnia 1 maja 1920 r. na przewodniczącego Partii Socjaldemokratycznej mianowany [sic!] został Jānis Čakste”, s. 57; w rzeczywistości nigdy nie był członkiem LSDSP, a 1 maja 1920 r. został wybrany przewodniczącym Zgroma-

dzenia Konstytucyjnego). Makowski pisze o „układzie o nieagresji z Rosją” z 11 sierpnia 1920 r. (s. 58), podczas gdy był to „rosyjsko-łotewski traktat pokojowy” („Latvijas–Krievijas miera līgums”; po rosyjsku: „Рижский мирный договор 1920 года”). Pakt o nieagresji z ZSRR zawarła Łotwa – wraz z szeregiem innych krajów – dopiero w lutym 1929 r. W rozdziale drugim autor wspomina, że w ŁSRR „ludność napływowa przewyższała liczbę Łotyszy” (s. 98), a przecież było odwrotnie, w następnym zaś, iż „stabilny wskaźnik [narodu tytularnego] na Litwie jest wynikiem silnej tożsamości narodowej Litwinów, odrębnej kultury i silnych wartości religijnych” (s. 106). A może po prostu braku masowej imigracji po 1945 r.?

Omawiając okres po 1990 r., autor zapomina o treści konstytucji z 1922 r., pisząc, że „piąta Sejmna nie przetrwała czteroletniej kadencji” (s. 170), co i tak nie byłoby możliwe w świetle obowiązującej w ustawie zasadniczej kadencji trzyletniej (cytuję: „W razie gdy na skutek rozwiązania Sejmu, wybory przeprowadza się w innej porze roku, pierwsze posiedzenie odbywa się najpóźniej po miesiącu, a mandaty Sejmu wygasają po upływie 2 lat, w pierwszy wtorek listopada, kiedy się zbiera nowoobrana Sejmna”, art. 13 konstytucji z 1922 r., w: *Nowe konstytucje*, Warszawa 1925, s. 138–139). O Sejmie wyłonionym w 1998 r. autor pisze niesłusznie, że jako pierwszy „przetrwał pełną czteroletnią kadencję” (s. 173), podczas gdy jako pierwszy został na taką kadencję wybrany (na mocy ustawy z grudnia 1997 r. zmieniającej konstytucję, au-

tor wspomina o niej na s. 134). Sporo błędów dotyczy łotewskich partii politycznych, pomijając kwestie nazewnictwa (autor nazywa „Centrum Zgody” „Związkiem Zgody”, s. 194–196; „Tēvzemei un Brīvībai” to „Ojczyźnie i Wolności”, nie „Ojczyzna i Wolność”), można przeczytać, że Partia Zgody Narodowej (TSP) była sukcesorką „Partii Komunistycznej Łotewskiej Republiki Radzieckiej” (s. 175), w dodatku wymiennie stosuje się pojęcia „Partia Zgody Narodowej” i „Centrum Zgody” (s. 175, 176), co jest niepoprawne. Drobną pomyłką – popełnianą nągminnie w polskich mediach – jest nazywanie „Jedności” partią (s. 195, 197; w partię przekształciła się dopiero w sierpniu 2011 r.). Pisząc o problemie obywatelstwa, autor popełnia nieścisłość, gdy zauważa, że osoby nieposiadające łotewskiego obywatelstwa nie mogą uczestniczyć w wyborach lokalnych ani parlamentarnych „w odróżnieniu od Estonii” (s. 163; w Estonii apatrydzi również nie głosują do Riigikogu).

Autor nadał swojej pracy bogatą oprawę źródłową, choć dziwi pominięcie niektórych polskich publikacji na temat Łotwy (np. książki P. Kierończyka *Państwo łotewskie: geneza i ustrój konstytucyjny*). Choć w bibliografii znajdziemy sporo pozycji zagranicznych, w oczy rzuca się w zasadzie brak opracowań pochodzących z Łotwy (łotewskich bądź rosyjsko- czy anglojęzycznych). Również do-

bór materiałów prasowych wydaje się niezmiernie skromny. Autor nie korzystał z prasy łotewskiej poza niewychodzącą już „Sowietską Łatwiją”, a także z popularnych i łatwo dostępnych portali informacyjnych, takich jak delfi.lv, apollo.lv czy diena.lv (wszystkie z nich mają również swe wersje rosyjskie). Chybione jest odczytywanie rzeczywistości łotewskiej przez pryzmat prasy niemieckiej i rosyjskiej. Autor nierzadko powołuje się w tekście na artykuły z portalu gazeta.pl, które powinny być tylko punktem wyjścia do poszukiwań istotnych informacji o Łotwie. W przypisach nazbyt często znajdują się odwołania do skądinąd bardzo dobrych analiz Ośrodka Studiów Wschodnich.

Praca dr. Łukasza Makowskiego niewątpliwie znajdzie się w rękach osób zainteresowanych Łotwą, choćby ze względu na niewielką liczbę publikacji poświęconych tej tematyce na polskim rynku. Jakkolwiek autor zadał sobie wiele trudu, zapoznając się ze źródłami, przekopując przez meandry łotewskiego życia politycznego czy wybierając dość oryginalny zakres badań, efekty prezentują się skromnie. Wpływa na to chaotyczność pracy, liczne powtórzenia i brak korekty, a także, *last but not least*, bardzo częste błędy merytoryczne, które jednak nie unieważniają wywodu ani nie podważają wiedzy politologicznej autora.

Tomasz Otocki

WŁODZIMIERZ WESOŁOWSKI,
KAZIMIERZ M. SŁOMCZYŃSKI (RED.)

Tożsamość, zaufanie, integracja. Polska i Europa

Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN
Warszawa 2012, 277 s.

(Urszula Kurcewicz)

Książka *Tożsamość, zaufanie, integracja. Polska i Europa* stanowi ważny wkład w wiedzę na temat zmian w naturze, rozmiarach i charakterystykach obywatelstwa dokonujących się w efekcie pogłębiania i rozszerzania Unii Europejskiej. Prezentowany tom zawiera interesujące analizy wpływu integracji na poziomie narodowym i na poziomie europejskim na trzy wymiary obywatelstwa: tożsamość, reprezentację interesów i rządzenie.

Publikacja powstała w ramach międzynarodowego projektu badawczego prowadzonego pod auspicjami VI Ramowego Programu Unii Europejskiej. Projekt *Int Une: Integrated and United? – Zintegrowani i zjednoczeni?* Realizowany był w latach 2007-2009 jako wielodyscyplinarne przedsięwzięcie badawcze poświęcone roz-

szerzaniu Unii Europejskiej oraz nowemu typowi społeczeństwa opartego na wiedzy. Badania obejmowały elity (przede wszystkim próby krajowych parlamentarzystów, próby przedstawicieli biznesu, kadre kierowniczą związków zawodowych i mediów) oraz zwykłych obywateli. Badania obywateli (*general public*) objęły reprezentatywne ogólnonarodowe próby. Tak skonstruowany dobór próby badawczej pozwolił na porównanie stosunku elit i mas do tempa i skutków integracji a także postaw co do dalszej integracji Unii Europejskiej. Międzynarodowy charakter badań umożliwił analizę porównawczą przedstawionych problemów w odniesieniu do poszczególnych państw – członków Unii Europejskiej. Szczególne zainteresowanie badaczy koncentrowało się wokół odpowiedzi na pytanie, czy pań-

stwa grupują się w dwie zbiorcze kategorie – państwa, które zapoczątkowały integrację i te, z obszaru Europy Centralno-Wschodniej, które do Unii Europejskiej przystąpiły później. Dla polskiego czytelnika szczególnie interesujące jest ukazanie postaw Polaków w zakresie badanych problemów na tle innych państw europejskich. Wyniki badania pozwoliły również na uchwycenie zmienności postaw i opinii w czasie.

Książka składa się z jedenastu rozdziałów i dwóch aneksów.

We „Wprowadzeniu: Tło historyczne i teoretyczne badania Int Une” Włodzimierz Wesołowski i Kazimierz M. Słomczyński przedstawiają tezy i pytania badawcze, na które odpowiedzi udzielić miały wyniki prowadzonego projektu. Kolejne rozdziały książki poświęcone są następującym tematom. W rozdziale 1 „Tożsamość społeczna: narodowa czy europejska” Goldie Shabad i Kazimierz M. Słomczyński analizują narodową i europejską tożsamość oraz różnice i związki między tymi dwoma typami tożsamości. Rozdział 2 „Kariery polityczne parlamentarzystów i ich wpływ na opinie o Unii Europejskiej” autorstwa Justyny Nyckowiak poświęcony jest karierom zawodowym parlamentarzystów w wymiarze porównawczym roku 2007 i 2009. Katarzyna Walentynowicz-Moryl w rozdziale 3 „Aspiracje do kariery w Unii Europejskiej. Wpływ doświadczeń osobistych oraz zawodowych kontaktów zagranicznych” analizuje aspiracje i uwarunkowania aspiracji polskich parlamentarzystów w odniesieniu do pracy w Unii Europejskiej. Temat zaufania

do instytucji unijnych w perspektywie porównawczej polskich elit i polskich obywateli podjął Jacek Haman w rozdziale 4 „Zaufanie do instytucji Unii Europejskiej”. Rozdział 5 „Podatki unijne w opinii elit politycznych i gospodarczych” napisany przez Kazimierza M. Słomczyńskiego, Włodzimierza Wesołowskiego i Martę Kołczyńską, zawiera hipotetyczne pytanie o podatki od osób fizycznych, które według parlamentarzystów mogłyby wpływać do budżetu Unii i być potem redystrybuowane. W rozdziale 6 „Postawy polskich parlamentarzystów wobec kwot dotyczących płci” Joshua K. Dubrow, Karolina Papros i Dorota Woroniecka zajmują się opiniami posłów w sprawie parytetu kobiet w parlamencie i kwot uwzględnionych wśród kandydatów na posłów w czasie wyborów. Bardzo ważny w polskiej polityce problem imigrantów podejmuje Carolyn Smith Keller w rozdziale 7 „Imigranci jako zagrożenie: płęć a zróżnicowanie opinii elit politycznych”. Bogdan W. Mach w rozdziale 8 „Opinie o Unii Europejskiej w srodowiskach politycznych PiS i PO” analizuje poparcie zwykłych obywateli i parlamentarzystów dla dwóch największych partii w Polsce. W rozdziale 9 „Demokracja, poczucie tożsamości i zaufanie wobec instytucji Unii Europejskiej: Wyjaśnienia typu makro-mikro” Kazimierz M. Słomczyński i Irina Tomescu-Dubrow wracają do problemu tożsamości narodowej i europejskiej podejmując próbę pokazania związków między określeniem tych dwóch tożsamości a zaufaniem do instytucji UE. Pracę wieńczy „Postscriptum” autorstwa redaktorów

tomu. W Aneksie A przedstawione zostały dane Surveyowe Int Une, Aneks B zawiera kwestionariusz do badania elit parlamentarnych.

Wyniki badania pozwoliły na wysunięcie wniosku o braku ważnych i systematycznych różnic w kwestiach istotnych dla wspólnej Europy. Między państwami Europy Centralno-Wschodniej a starymi krajami Unii w zakresie zaprezentowanych w książce problemów istnieje zasadnicze podobieństwo. Zdaniem badaczy uzyskany rezultat nie może budzić wątpliwości w świetle całościowych kulturowych i politycznych uwarunkowań państw europejskich na przestrzeni wieków.

Przekonanie, że Unia Europejska stanowi całość jest charakterystyczne dla większości społeczeństw europejskich. Mimo pewnych odmienności postrzegania Europy w różnych regionach, tym co wspólne jest psychologiczne nastawienie Europejczyków. Twierdzenie powyższe znalazło pełne potwierdzenie w wynikach badania tożsamości zarówno w grupach elit, jak i zwykłych obywateli państw uczestniczących w projekcie Int Une. Odnotowano wyłanianie się tożsamości europejskiej. Kwestią dyskutowaną przez badaczy pozostaje problem wzajemnych relacji między tożsamością narodową i europejską. Tożsamość europejska skupiać się miała na „prawach człowieka” rozumianych jako właściwości uniwersalne, podczas gdy

tożsamość narodowa wyrażałaby się głównie w treściach etnicznych i religijnych. Jednakże uzyskane wyniki nie sugerują ewolucji ku wyłącznie obywatelskiej tożsamości. Wspólnie posiadana kultura, występująca jako cecha określająca tożsamość narodową i europejską była najczęściej wymieniana przez badanych. Bycie uczestnikiem obydwu kultur jednocześnie, kultury narodowej i kultury europejskiej jest wyrazem przenikających się tożsamości. Tożsamość narodowa została przeniesiona na Europę, jako obszar bardziej różnorodny, ale nie sprzeczny z elementami tożsamości i kultury narodowej. Współcześnie w świadomości społeczeństw europejskich rozszerza się płaszczyzna wspólnoty o interesy polityczne i ekonomiczne.

Badania Int Une odbywały się w sytuacji względnej stabilności ekonomicznej Unii, w spokojnej sprzyjającej optymizmowi atmosferze. Badacze podsumowując refleksje dotyczące pro unijnych postaw społeczeństw stawiają pytania, na które odpowiedzi wymagają kolejnych badań. Czy opinie z lat 2007, 2008 byłyby dzisiaj podobne? Czy do przewyżczenia obecnego kryzysu potrzebne są tożsamość europejska i zaufanie do instytucji unijnych? Pytania te wydają się szczególnie ważne w perspektywie umacniania stabilności politycznej i gospodarczej Europy.

Urszula Kurcewicz

Autorzy

DENIS I. CYMBAŁ, doktorant w Katedrze Politologii Donieckiego Uniwersytetu Narodowego na Ukrainie.

ERHARD CZIOMER, profesor nauk humanistycznych. Specjalizuje się w zakresie historii i współczesnych stosunków międzynarodowych, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki niemieckiej i europejskiej.

ALEKSANDRA GŁODEK, doktorantka na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego.

MAREK JARENTOWSKI, politolog, prawnik, dr nauk humanistycznych, adiunkt w UKSW w Warszawie, ekspert ds. legislacji w Kancelarii Senatu.

BAŁTASZ N. KARIPOW, docent w Katedrze Filozofii Kokszauskiego Uniwersytetu Państwowego im. Sz. Ualichanowa w Kazachstanie.

JURIJ KOWAL, doktor, Katedra Politologii Donieckiego Uniwersytetu Narodowego na Ukrainie.

URSZULA KURCEWICZ, adiunkt w Instytucie Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego.

MICHAŁ KUŹ, asystent na Wydziale Politologii Louisiana State University w USA; stypendysta Fundacji Fulbrighta.

DIANA A. MASTERUK, doktorant w Katedrze Politologii Donieckiego Uniwersytetu Narodowego na Ukrainie.

TOMASZ OTOCKI, dziennikarz PL DELFI, współpracownik portalu Polityka Wschodnia, gdzie publikuje analizy na temat Łotwy i Estonii.

JULIA A. PAŚCIENKO, doktorant w Katedrze Politologii Donieckiego Uniwersytetu Narodowego na Ukrainie.

NIKOLAJ PRYMUSZ, profesor, Katedra Politologii Donieckiego Uniwersytetu Narodowego na Ukrainie.

PAWEŁ PRZYŁĘCKI, doktor, Zakład Socjologii Uniwersytetu Medycznego w Łodzi.

MARIA HELIODORA RYSZKOWSKA, doktorantka na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego.

ELENA B. SZESTOPAL, profesor, kierownik Katedry Socjologii i Psychologii Polityki Wydziału Politologii Uniwersytetu Moskiewskiego im. M. Łomonosowa.

OKSANA VOYTYUK, doktor, Katedra Polityki Międzynarodowej na Wydziale Historyczno-Socjologicznym Uniwersytetu w Białymstoku.

IRINA A. WASILENKO, profesor w Katedrze Polityki Rosyjskiej Wydziału Politologii Uniwersytetu Moskiewskiego im. M. Łomonosowa.

JACEK ZALEŚNY, konstytucjonalista, adiunkt w Instytucie Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego.

STUDIA POLITOLOGICZNE

Wytyczne dla Autorów

Forma przekazania tekstu: e-mail'em, w edytorze Word (na adres: jacekzalesny@o2.pl) oraz w postaci wydruku (na adres: Redakcja „Studiów Politologicznych”, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Nowy Świat 67, 00-927 Warszawa, pok. 211).

Do wydruku tekstu dołącza się oświadczenie o oryginalności pracy oraz o tym, że aktualnie nie uczestniczy ona w innym postępowaniu wydawniczym.

Redakcja tekstu

Układ analizy:

Autor

Tytułu analizy w języku polskim i angielskim

Abstract: w języku polskim (do 600 znaków) i w j. angielskim (do 600 znaków)

Kluczowe słowa: 5 (w języku polskim i angielskim)

Tekst artykułu

Nota o Autorze (w tym: nazwa instytucji, w której jest zatrudniony, tytuł naukowy, stopień naukowy, adres e-mailowy).

Czcionka: Times New Roman „13”

Akapit: wyrównanie do prawej i lewej, wcięcie: 1,25 cm pierwszy wiersz, 1,5 odstępu między wierszami.

Przypisy polskie: na dole strony, numeracja ciągła, czcionka „10”, według wzoru:

¹ S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 1995, s. 206.

¹ Tamże, s. 27.

¹ M. Cichosz, *Transformacja demokratyczna – przyczyny, przebieg i efekty procesu*, [w:] A. Antoszewski (red.), *Systemy polityczne Europy Środkowo-Wschodniej*, Wrocław 2006, s. 52.

¹ S. Huntington, *Trzecia fala...*, s. 176.

¹ T. Kowalski, *Formy i przesłanki obecności kapitału zagranicznego w mediach drukowanych*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1998, Nr 1-2, s. 37.

¹ M. Górak, *Cyfrowa prasa: chwilowa moda czy przyszłość*, <http://internetstandard.pl/artkuły/45301.html>, 6.12.2004.

Tekst podstawowy i przypisy: wyjustowane.

Ustawienia strony: standardowe

Objętość: 25-40 tys. znaków (wraz ze spacjami)

Bibliografia: tak.

W celu przeciwdziałania „*ghostwriting*” i „*guest authorship*” Redakcja „Studiów Politologicznych” wprowadziła procedury związane z zaporą „*ghostwriting*”.

„*Ghostwriting*” oraz „*guest authorship*” są przejawem nierzetelności naukowej. Wszelkie wykryte przypadki będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

Z „*ghostwriting*” mamy do czynienia wówczas, gdy ktoś wniósł istotny wkład w powstanie publikacji, bez ujawnienia swojego udziału jako jeden z Autorów lub bez wymienienia jego roli w podziękowaniach zamieszczonych w publikacji.

Z „*guest authorship*” („*honorary authorship*”) mamy do czynienia wówczas, gdy udział Autora jest znikomy lub w ogóle nie miał miejsca, a pomimo to jest Autorem/współautorem publikacji.

Autor publikacji jest zobligowany poinformować o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów („*financial disclosure*”).

Redakcja „Studiów Politologicznych” wymaga od Autorów publikacji ujawnienia wkładu poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem afiliacji oraz informacji, kto jest Autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji). Autor ponosi odpowiedzialność za zgłoszoną publikację.

Redakcja „Studiów Politologicznych” dokumentuje wszelkie przejawy nierzetelności naukowej, zwłaszcza łamania i naruszania zasad etyki obowiązujących w nauce.

Teksty przekazywane do opublikowania w „Studiach Politologicznych” podlegają postępowaniu recenzyjnemu. W ciągu 2 miesięcy od złożenia tekstu Autor jest informowany o zakwalifikowaniu go do postępowania recenzyjnego lub odrzuceniu ze względu na uchybienia formalne. Następnie każda praca (po poddaniu jej anonimizacji) jest opiniowana przez jednego z Redaktorów „Studiów Politologicznych”. Po uzyskaniu pozytywnej opinii, tekst jest przekazywany dwóm recenzentom zewnętrznym, tj. spoza członków Redakcji. W przypadku uzyskania recenzji negatywnej informacja o tym fakcie jest podawana Autorowi, a postępowanie publikacyjne ulega zakończeniu ze skutkiem dlań negatywnym. W przypadku recenzji negatywnej Autor otrzymuje recenzję nadesłanego tekstu (po usunięciu personaliów recenzenta) oraz informację, że postępowanie publikacyjne uległo zakończeniu ze skutkiem dlań negatywnym.

Redakcja nie zwraca tekstów niezamówionych oraz zastrzega sobie prawo do ich redagowania i skracania.

STUDIA POLITOLOGICZNE
(„ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ”)

Указания для авторов

Форма предоставления текстов (на русском языке): по электронной почте, в редакторе Word (на адрес: jacekzalesny@o2.pl), а также распечатанный текст направлять по адресу:

Редакция «Политологические исследования»

Институт политических наук

Варшавского университета,

ул. Новы Свят 67,

00-927 Варшава, Польша.

К распечатке текста прилагается заявление об оригинальности работы и о том, что на данное время она не заявлена в другие издания.

Редактирование текста

Схема статьи:

Автор

Название статьи (на английском и русском языках)

Резюме: до 600 знаков (на английском и русском языках)

Ключевые слова: 5 (на английском и русском языках)

Текст статьи

Информация об авторе (наименование учреждения, в котором он работает, ученое звание, ученая степень).

Шрифт: Times New Roman «13»

Сноски: внизу страницы, непрерывная нумерация, шрифт «10», согласно образцу:

¹ И.В. Чубыкин, *Государственное управление стран ближнего зарубежья России*, Москва 2006, с. 99.

¹ Там же, с. 27.

¹ См.: Н.Дж. Мельвин, *Узбекистан: переход к авторитаризму на шелковом пути*, [в:] С.И. Кузнецова (ред.), *Страны Центральной Азии на рубеже XX–XXI веков: становление национальных государств*, Москва 2006, с. 78.

¹ А.С. Автономов, *Процесс становления парламентаризма в Казахстане*, „Представительная власть” 1995, № 2, с. 27.

¹ М. Górak, *Cyfrowa prasa: chwilowa moda czy przyszłość*, <http://internetstandard.pl/artykuły/45301.html>, 6.12.2004.

Параметры страницы: стандартные

Объем: 25-40 тыс. знаков с пробелами.

Библиография

С целью противодействия «*ghostwriting*» и «*guest authorship*» редакция «Studiów Politologicznych» ввела процедуры, связанные с преградой «*ghostwriting*».

«*Ghostwriting*» и «*guest authorship*» являются проявлением научной недобросовестности. Все обнаруженные случаи будут разоблачены, включая уведомление соответственных субъ-

ектов (учреждений, в которых работают авторы, научные общества, сообщества научных редакторов и т.п.).

С «*ghostwriting*» имеем дело, когда кто-то внес весомый вклад в создание публикации, не сообщая о своем участии в роли соавтора либо без упоминания его роли в благодарностях, помещенных в публикации.

С «*guest authorship*» («*honorary authorship*») имеем дело, когда участие автора мизерно мало либо вообще отсутствует, и не смотря на это, он является автором/соавтором публикации.

Автор публикации обязан сообщить об источниках финансирования публикации, вкладе научно-исследовательских учреждений, обществ и других субъектов («*financial disclosure*»).

Редакция «*Studiów Politologicznych*» требует от авторов публикаций представления вклада всех конкретных авторов в создании публикации (с указанием аффилиации и данных, кто является автором концепции, основных тезисов, методов, протокола и т. п., использованных в подготовке публикации). Автор несет ответственность за заявленную публикацию.

Редакция «*Studiów Politologicznych*» документирует все проявления научной недобросовестности, в частности нарушения принципов этики, действующих в науке.

Тексты, направляемые для публикации в «*Studiach Politologicznych*», подлежат процессу рецензирования. В течение 2 месяцев с момента подачи текста автор уведомляется о том, что он допущен к процессу рецензирования либо не допущен в связи с формальными погрешностями. Далее каждая работа (после ее анонимизации) оценивается одним из редакторов «*Studiów Politologicznych*». После получения положительной оценки текст передается двум независимым рецензентам, не являющимся членами редакции. В случае отрицательной рецензии, данную информацию сообщают автору, а процесс публикации завершается с негативным результатом. В случае негативной рецензии автор получает рецензию на отправленный текст (после удаления имени рецензента) и информацию, что процесс публикации завершён с негативным для него результатом.

Редакция не возвращает не заказанных текстов и оставляет за собой право к их редактированию и сокращению.

